

Universitetet
i Stavanger

BENJAMIN THOMASSEN ENDRESEN

VEILEDER: JONAS FOSSLI GJERSØ

Norge og Fristaten Kongo:

Hvordan nordmenn deltok i og forholdt seg til kong Leopolds imperialisme

Masteroppgave, 2024

Lektorutdanning for trinn 8-13 – Historie

Institutt for kultur- og språkvitenskap

Fakultet for utdanningsvitenskap og humaniora

Innhold

1.	Innledning	1
1.1.	Historiografi – Imperialisme	3
1.2.	Historiografi – Kong Leopolds imperialisme	9
1.3.	Historiografi – Nordmenn i Fristaten Kongo.....	16
2.	Fristatens opprinnelse og situasjonen i Norge	18
2.1.	Den geografiske konferansen i Brussel.....	18
2.2.	Oppdagelsesreisende i Sentral-Afrika	19
2.3.	Stanley ansettes av kong Leopold	22
2.4.	USA og Kongo: Leopolds humanitære forkledning.....	24
2.5.	Berlinkonferansen: Diplomati, stormaktspill og kappløpet om Afrika.....	25
2.6.	Den norske pressens rolle i kongodebatten	29
2.7.	Hvem var de norske kongofarerne?	32
2.8.	Handelsutsikter i Fristaten Kongo	35
3.	Hierarkiet i Fristaten Kongo.....	38
3.1.	Force Publique	39
3.2.	Det administrative hierarki i et norsk perspektiv	40
3.3.	Rasisme i Fristaten Kongo.....	43
3.4.	Nasjonalisme i Fristaten Kongo	46
4.	Leopolds imperialisme – Innledende utfordringer	48
4.1.	Infrastruktur – Jernbanen	48
4.1.1.	Flodnettet	50
4.2.	En svak økonomi og elfenbenshandelen	51
4.3.	Kongos dødelige klima	52
4.3.1.	Kongos rekrutteringsagenter for Norge.....	55
4.4.	Oppsummering av koloniprojektets innledende utfordringer	55
5.	Leopolds imperialisme i praksis – Holdt Leopold sine løfter?	56
5.1.	Siviliseringsprosjektet i praksis	56
5.1.1.	Kannibalisme i Fristaten Kongo	58
5.2.	Frihandelsforventninger	59
5.2.1.	Frihandelens fall i Fristaten Kongo.....	60
5.2.2.	Fra Kongo til Kristiania: Etnografiske Skatter utenfor Monopolet.....	61
5.3.	Antislaverikonferansen i Brussel	61
5.3.1.	Araberkrigen og avskaffelsen av slavehandelen.....	62
5.3.2.	Stokes-saken	64

5.4. Oppsummering av Leopolds løfter.....	65
6. Den humanitære debatten	67
6.1. Gummi – Leopolds reddende dødsengel.....	67
6.1.1. Gummiboomen og Kongo.....	68
6.1.2. Konesesjonsregimet	69
6.2. Gummiterroren	70
6.2.1. Norsk deltakelse i gummiterroren.....	72
6.2.2. Lac Léopold II	74
6.3. Protester mot kong Leopolds IIs regime i Fristaten Kongo og starten av et anti-kongolesisk bevegelse i England.....	75
6.3.1. Morel blåser nytt liv i debatten	77
6.3.2. Roger Casement.....	78
6.3.3. Congo Reform Association	80
6.3.4. Mark Twain, Arthur Conan Doyle og Joseph Conrad	81
6.4. Leopolds motkampanje	82
6.4.1. Undersøkelseskommissjonen.....	83
6.5. Belgisk overtakelse.....	85
6.6. Den humanitære debatten i Norge	87
6.7. Kongofarernes forsvar og ettermæle	90
7. Konklusjon.....	93
Bibliografi.....	96

Sammendrag

Denne masteroppgaven utforsker Norges forhold til koloniseringen av Fristaten Kongo, en av de mest beryktede koloniene i moderne historie, som var kong Leopold II av Belgias private koloni. Ved å analysere norsk pressedekning, korrespondanse fra nordmenn i Kongo, og offisielle dokumenter, søker oppgaven å avdekke hvordan Norge, både offentlig og privat, forsto og forholdt seg til Leopolds koloniprojekt. Studien viser hvordan norske aktører i stor grad støttet prosjektet i dets tidlige faser, med en oppfatning om at kolonien ville fremme filantropi, frihandel og sivilisering. Mange nordmenn deltok aktivt i kolonien, som sjømenn, offiserer, leger og misjonærer, og opplevde dette som en mulighet til karriereutvikling og internasjonalt engasjement.

Samtidig var det økonomiske interesser som motiverte Norges diplomatiske relasjoner til Fristaten Kongo, blant annet en handelsavtale inngått kort tid etter Berlinkonferansen. Etter hvert som brutaliteten i Leopolds regime ble avdekket, og særlig etter Casement-rapporten, begynte den norske opinionen gradvis å snu. Likevel var reaksjonen på de britiske anklagene mot Leopold preget av skepsis, og den norske regjeringen valgte en passiv tilnærming til situasjonen.

Oppgaven viser at Norges historie med Fristaten Kongo reflekterer en kompleks og ofte ambivalent holdning til imperialism og kolonialisme. Dette nyanserer bildet av Norge som en nasjon uten kolonial fortid og utfordrer moderne forestillinger om en norsk nasjonal identitet som uproblematisk og fri for imperialistisk innflytelse. Gjennom en kritisk analyse av kildemateriale bidrar studien til en dypere forståelse av Norges plass i den koloniale historien og de etiske utfordringene knyttet til nasjonal deltakelse i imperialistiske systemer.

Norge og Fristaten Kongo: Hvordan nordmenn deltok i og forholdt seg til kong Leopolds imperialisme

1. Innledning

Den 8. mars 2017, på hundreårsjubileet for salget av Danske Vestindia til USA, publiserte *Stavanger Aftenblad* artikkelen «Norges grusomme kolonihistorie». Artikkelen presenterer to sitater, ett fra Jens Stoltenberg og ett fra Erna Solberg, hvor de to politikerne henholdsvis holdt avstand til den norske kolonihistorien ved å si: «Norge er så høyt verdsatt ute i verden fordi vi ikke har noen kolonial fortid» og «vi var verdens tredje største sjøfartsnasjon i seilskutetiden». Artikkelens forfatter, Fartein Horgar, viser til Norges 245 år lange historie som kolonist i Vestindia og aktive rolle i trekanthandelen, før han oppfordrer nordmenn til å erkjenne sin kolonihistorie. Horgars kanskje største misnøye, er hvordan man i Norge ikke har klart å ta innover seg det kollektive ansvaret, slik som Danmark og andre nasjoner har gjort ved å referere til perioden som «kolonitid» eller «slavetid», ved å i stedet bruke det langt mer skamløse begrepet «seilskutetid».¹ I dag blir begrepet «seilskutetid» aktivt brukt i stedet for «kolonitid» for å referere til ei norsk storhetstid, hvor norsk havtransport var til å stole på, samtidig som man holder avstand til kolonitidens kontroverser. En rask gjennomgang av norsk historie røper imidlertid at Norge ikke har skydd unna muligheten til å underlegge seg landområder, folk eller nye markeder. Foruten Vestindia og trekanthandelen, se for eksempel den norske ishavsimperialismen eller den langvarige koloniseringen av samene.

Denne formen for historisk glemsel, der ubehagelige kapitler blir forsømt eller omdefinert, er ikke unik for den norske kolonihistorien, men det var nettopp dette som stjal min oppmerksomhet da jeg skulle velge et tema for min masteroppgave. Etter en samtale med veilederen min, spisset jeg meg inn på et mindre kjente, men betydningsfull del av norsk kolonialhistorie, nemlig nordmenns involvering i koloniseringen av Kongo. Koloniseringsprosjektet i Fristaten Kongo, den private kolonien til kong Leopold II av Belgia,

¹ Fartein Horgar, «Norges grusomme kolonihistorie», *Stavanger Aftenblad*, hentet 14.05.2024 fra https://www.aftenbladet.no/meninger/debatt/i/epkkQ/norges-grusomme-kolonihistorie?utm_source=kopierlink&utm_content=deleknapp&utm_campaign=topp.

har ofte blitt betraktet som et europeisk prosjekt som ikke direkte angikk Norge, men en nærmere undersøkelse viser at Norge hadde et bedre forhold til Fristaten Kongo enn de fleste av afrikakoloniens samtidsnasjoner. Gjennom en analyse av den norske pressedeckningen på slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet, ønsker denne masteroppgaven å undersøke nordmenns oppfatning av Fristaten Kongo. For øvrig var ikke det norske forholdet til koloniseringen av Kongo bare et spørsmål om den offentlige diskusjonen i avisene, men også om direkte norsk deltakelse i koloniprojektet. Jeg vil derfor undersøke hvordan de såkalte kongofarerne forholdt seg til sin koloniale arbeidsgiver, og hva deres motivasjoner var for å bidra til et system basert på utnyttelse og undertrykkelse. Gjennom å studere både kilder fra norske aviser, offisielle dokumenter og korrespondanse fra nordmenn i Kongo, vil oppgaven forsøke å belyse hvordan Norge som nasjon, både på et offentlig og privat nivå, forholdt seg til det koloniale systemet i Fristaten Kongo.

Denne analysen av nordmenns forhold til Fristaten Kongo vil bidra til å nyansere forståelsen av Norges koloniale fortid og belyse hvordan et tilsynelatende perifert land som Norge på ulike måter var knyttet til et av de mest brutale kolonisystemene i moderne historie, samtidig som den utfordrer forestillingen om en nasjonal identitet som ikke reflekterer denne komplekse historiske virkeligheten.

1.1. Historiografi – Imperialisme

Å lage en historiografisk sammensetning av historiske bidrag til utviklingen av imperialismeteori, kan være en krevende oppgave. Imperialisme er et omdiskutert tema som har produsert uttømmende mengder bøker, dokumenter og artikler. Jeg har derfor ikke muligheten til å gå nøysomt til verks i denne teksten. Det finnes rett og slett for mye materiale. Jeg gjør likevel et forsøk på å inkludere de mest sentrale bidragene til imperialismeteori, før jeg spisser meg inn på kong Leopold IIs imperialisme i Fristaten Kongo, og til slutt nordmenn i Fristatens tjeneste.

Jeg velger å forholde meg til materiale fra den europeiske imperialismen på slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet. Perioden er kjent som nyimperialismen eller høyimperialismen, en tid da europeiske makter, USA og Japan erobret oversjøiske territorier, hovedsakelig i Afrika og Asia, for å utvide sine imperier. originalt ble ordet «imperialist» brukt om de som ønsket å styrke båndet mellom Storbritannia og de britiske koloniene. Blant annet brukte den britiske statsministeren Benjamin Disraeli imperialisme nærmest som et slagord for å vinne valget i 1872.² Michael Barratt Brown har påpekt at imperialismen i Storbritannia bygget på en tilhørighetsfølelse som ble styrket gjennom glorifiseringen av imperiet og fellesinteressen som britene hadde for imperiet.³ Imperialisme sto altså øverst på den britiske dagsordenen, både blant politikere og folket.

Storbritannia manglet ikke tilhengere av imperialismen på 1870-tallet, men i ettertiden har de oppstått vesentlig flere kritikere av imperialismen en forsvarere. Den første store kritikken kom fra den britiske økonomen John Hobson, som sammen med flere andre briter, adopterte en anti-imperialistisk holdning på grunn av Boerkrigen (1889-1902). I et av 1900-tallets mest innflytelsesrike bøker, *Imperialism: A Study*, forsøkte Hobson å forklare hvordan imperialismen ikke var fordelaktig for majoriteten av den britiske befolkningen. Han argumenterte at kapitalistiske stater tenderer å konsentrere kapitalen blant et fåtall individer. Dette fåtallet individer, slik Hobson så det, besto av kapitalister, produsenter og finansmenn som han kalte imperialismens økonomiske pælerot.⁴ I hans syn var imperialismens økonomiske pælerot, gjennom egne økonomiske interesser, hoveddrivkraften bak den britiske imperieekspansjonen. En konsekvens av kapitalens konsentrering, ifølge Hobson, var at

² Joseph Schumpeter, *Imperialism and Social Classes: Two Essays by Joseph Schumpeter*, red. Bert Hoselitz, oversatt av Heinz Norden (Cleveland: Meridian Books, 2007), 7-22.

³ Michael Barrat Brown, «A Critique of Marxist Theories of Imperialism» i *Studies in the Theory of Imperialism*, 3. utg., red. Roger Owen og Bob Sutcliffe (London: Longman Group, 1976), 39.

⁴ John Atkinson Hobson, *Imperialism: A Study* (London: Allan & Unwin, 1902), 71-93.

flertallet av den britiske befolkningen begynte å spare i stedet for å investere, noe som ville føre til en mangel på vareetterspørselen i forhold til vareproduksjonen. Hobson fryktet at imperialistenes løsning på denne ubalansen involverte å utvide imperiets territorier og etableringen av monopoler. På sikt ville denne taktikken føre til krig, akkurat som det gjorde i Sør-Afrika, noe som tapper store mengder ressurser og som belaster befolkningen. På grunn av Hobson assosieres imperialismen med økningen av monopoler, hvor flertallet av befolkningen, selv de fleste kapitalister, taper kjøpekraft. Hobsons *Imperialism* viste seg å bli svært innflytelsesrik, ikke bare i Storbritannia, men også i andre nasjoner. Historikerne Lewis H. Gann og Peter Duignan i *Burden of Empire* (1968), beskriver hvordan Hobsons teorier hjalp utviklingen av et anti-imperialistisk ståsted i Storbritannia, samtidig som teoriene hans har påvirket tyske nasjonalister, franske anglofober, marxister, amerikanske liberale, isolasjonistiske kritikere av kolonialisme. Ifølge dem bidro Hobson til skapelsen av en mistillit til imperialismen, i og utenfor Storbritannia, som gjorde britene motvillige til å utøve sitt kolonistyre og som ga Afrika og Asia ammunisjon til å motstå europeisk herredømme.⁵

Hobsons tolkning av imperialismen fikk oppmerksomhet over store deler av verdenen. Dette har ført til at et mangfold av både gamle og nye teorier har oppstått i ulike land og på ulike språk. Blant de mest produktive imperialismeteorikerne finner man marxistene. Karl Marx har personlig ikke etterlatt noen teorier om imperialismen, men de eksisterende marxistiske teoriene bygger på hans kapitalismeteorier. Tom Kemp har listet opp tre elementer fra *Kapitalen* som han mener er Marx sine mest relevante bidrag til imperialismediskusjonen: (a) økonomisk reproduksjon, som omhandler problemet om hvordan merverdi utvinnes fra arbeiderklassen; (b) profittens tendens til å falle, noe som Marx så på som en uunngåelig lov som kapitalistene likevel forsøkte å unngå eller manipulere; (c) konsentreringen og sentraliseringen av kapital, som var det uunngåelige utfallet av den kapitalistiske konkurransestriden.⁶ Flere marxister bygget videre på slike idéer, for eksempel har Rosa Luxemburg bidratt til diskusjonen rundt den økonomiske reproduksjonen,⁷ Rudolf Hilferding beskrev hvordan imperialismens økende monopoler, eller karteller som han kaller det, er

⁵ Peter Duignan og Lewis Henry Gann, *Burden of Empire: An Appraisal of Western Colonialism in Africa South of the Sahara* (Stanford: Hoover Institution Press, 2013), 59.

⁶ Tom Kemp, «The Marxist Theory of Imperialism» i *Studies in the Theory of Imperialism*, 3. utg., red. Roger Owen og Bob Sutcliffe (London: Longman Group, 1976), 18-19.

⁷ Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, red. Tadeusz Kowalik, oversatt av Agnes Schwarzschild (London: Routledge & Kegan Paul, 1951).

kapitalismens siste fase,⁸ Karl Kautsky introduserte begrepet ultraimperialisme,⁹ mens Nikolaj Ivanovitsj Bukharin raffinerte tidligere idéer, hovedsakelig fra Hilferding, for å tilpasse et klart anti-imperialistisk syn.¹⁰ Bøkene til Luxemburg, Hilferding, Kautsky, Bukharin og flere andre, betydde at Vladimir Lenin hadde rikelige mengder av materiale å la seg inspirere av da han skrev det mest kjente marxistiske verket om imperialism: *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*. Mye av boka er basert på Bukharins bok, *Imperialism and World Economy*, som Lenin selv var med på å skrive introduksjonen til.¹¹ Lenins største bidrag til marxistisk imperialismeteori er dermed ikke hans originalitet, men det er hans verk som har fått mest oppmerksomhet og størst innflytelse.¹²

Lenin og mange av de andre marxistene hadde en ulik definisjon av imperialism enn det de fleste økonomer og historikere jobber med. Dette har ført til forvirring rundt begrepet imperialism. Marxister er ute etter å påpeke og forklare egenskapene til imperialismens produksjonsform, det som de mener er den siste fasen av kapitalismen. En fase som Lenin beskriver som høyst parasittisk og dekadent.¹³ Historikere, derimot, studerer typisk forholdet mellom industrialiserte nasjoner og deres kolonier. Dette har også økonomer gjort, men Roger Owen peker på et klart skille mellom historikere og økonomer. Økonomer tenderer å undersøke spesielle særtrekk, mens historikere oftere er mer interessert i å undersøke en generell helhet av fortiden. Dette er selvfølgelig en grense som både historikere og økonomer har krysset, men det finnes en tendens som er verdt å påpeke.¹⁴ Også delaktig i å skape en viss grad av forvirring rundt begrepet imperialism, er det faktum at det finnes forskjellige former for imperialism i de ulike nasjonene. For eksempel var egenskaper fra de imperialistiske holdningene i fastlands-Europa grunnlaget for Lenins forståelse av imperialism. En konsekvens av dette, som flere britiske historikere har påpekt, er at den marxistiske beskrivelse av den europeiske imperialismen ikke alltid passer med den britiske imperialismen. Gallagher og Robinson argumenterte i 1953, at britisk imperialism på slutten av 1800-tallet ikke opplevde et like brått politisk skifte på samme måte som i Tyskland.¹⁵

⁸ Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, red. Tom Bottomore, oversatt av Morris Watnick og Sam Gordon (London: Routledge & Kegan Paul, 1981), 204-207.

⁹ Karl Kautsky, «Der Imperialismus», i *Die Neue Zeit* 32, 3 (1914), 921, <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>.

¹⁰ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism*, 2. utg. (London: Routledge & Kegan Paul, 1990), 111.

¹¹ Nikolaj Ivanovitsj Bukharin, *Imperialism and World Economy* (London: Merlin Press, 1976), 9-14.

¹² Kemp, «Marxist Theory of Imperialism», 26.

¹³ Vladimir Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (New York: International Publishers, 1939), 13.

¹⁴ Roger Owen og Bob Sutcliffe, *Studies in the Theory of Imperialism*, 3. utg. (London: Longman Group, 1976), 3.

¹⁵ John Gallagher og Ronald Robinson, «The Imperialism of Free Trade», i *The Economic History Review* 6, 1 (1954), 2, <https://doi.org/10.2307/2591017>.

Senere, i 1961, påpeker den samme historieduoen at årsakene bak den britiske deltakelsen i kappløpet om Afrika, var av strategiske interesser og ikke økonomiske.¹⁶ Også Peter J. Cain og Antony Gerald Hopkin støtter tanken om at imperialismen ført av Storbritannia ikke hadde like bråe endringer på 1880-tallet som i fastlands-Europa. De foreslår, gjennom det som de kaller for «gentlemanly» kapitalisme, at den britiske eliten tilpasset seg kapitalistenes sosiale endringslyst såpass mye at ved slutningen av det nittende århundre opptrådte de mer som en samarbeidspartner enn en motstander for kapitalistene.¹⁷

Det industrielle forspranget til Storbritannia, sammen med demokratiet, har trolig spilt en rolle i at britisk imperialisme på slutten av det nittende århundre fikk en mer gradvis politisk overgang enn på den andre siden av Den engelske kanal. På fastlandet gikk europeisk imperialisme frem på en annerledes måte enn i Storbritannia. Den norsk-amerikanske økonomen Thorstein Veblen gjorde et poeng ut av dette da han skrev *Imperial Germany and the Industrial Revolution*. Veblen forholdt seg kritisk til imperialismen, men i motsetning til Hobson, ser det ut til at Veblens misnøye ikke stammet fra imperialismen i seg selv. Veblens misnøye stammet heller fra hvordan autoritære makter, som Det tyske keiserrike, brukte overskuddet fra sine imperialistiske virksomheter (Business Enterprise),¹⁸ til å fremme egne interesser. Ofte bar disse interessene militaristiske tendenser, i motsetning til det demokratiske Storbritannia.¹⁹ Norman Angell tok steget enda lenger i sitt forsvar av imperialisme. Selv om han påsto at nasjoner og statsledere først og fremst brukte imperialismen til egen økonomisk vinning, påsto han likevel at imperialismen kunne være fordelaktig for alle deltakende samfunn. I *The Great Illusion* argumenterte Angell at krig mellom stormaktene ville være gjensidig ødeleggende og ulønnsomt for både forsvarer og angriper. Han så etter en fredelig utvikling og spredning av frihandel som en alternativ løsning til krig.²⁰ For *The Great Illusion* mottok Angells Nobels fredspris i 1933 som «den eneste som har blitt tildelt fredsprisen på grunn av en bokutgivelse».²¹

¹⁶ John Gallagher, Ronald Robinson og Alice Denny, *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*, 5. utg. (London: Macmillan St. Martin's Press, 1970), 1-26.

¹⁷ Peter J. Cain og Antony Gerald Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion 1688-1914* (London: Longman Group, 1993), 141-159.

¹⁸ Thorstein Veblen, *The Theory of Business Enterprise* (New York: Charles Scribner's Sons, 1904), 20-65.

¹⁹ Thorstein Veblen, *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (New York: Macmillan, 1915), 85-169.

²⁰ Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantages*, 4. utg. (New York: G.P. Putnam's Sons, 1913), 3-13.

²¹ «1933: Sir Norman Angell», hentet 7. april 2024 fra <https://www.nobelpeaceprize.org/prisvinnere/1933-article1297-902.html>.

Som Veblen og Angell, var også Joseph Schumpeter enig i at imperialismen i seg selv kunne være fordelaktig. Ifølge Schumpeter, kunne samtlige deltakere av imperialismen dra nytte av dem, så lenge den ble utført av en makt som ikke var av en aristokratisk og militaristisk natur. Problemet, slik Schumpeter så det, var at selv om borgerskapets fabrikkeiere og bedriftsdrivere var nasjonens største inntektskilde og de var den største drivkraften for sosial og økonomisk forandring, var de fortsatt avhengige av den gamle eliten. Landeiere og militærfolk, eller arvtakere av den gamle tradisjonen krig og erobring, som Cain og Hopkins kaller dem, brukte sin posisjon i samfunnet til å utnytte kapitalismen for å fremme egne interesser. Ifølge Schumpeter, var det disse selvinteressene som førte til første verdenskrig. Han påsto også at det eksisterte en form for kapitalisme som var fredfull og ren, og hvis den fikk utfolde seg på en naturlig måte, uten påvirkninger fra den imperialistiske eliten, så ville handelen lagt grunnlaget for internasjonal fred.²²

I Tyskland har historikeren Hans-Ulrich Wehler brukt sosial-imperialisme som et analyseverktøy til å forklare den tyske elitens imperialistiske handlinger. Han mente at elitens rolle i imperialismen ikke bare kan forstås på et økonomisk nivå, men også et sosialt nivå. Sosial-imperialisme er et begrep som brukes om en stat eller nasjon som tar til seg imperialistiske holdninger i et forsøk på å avlede befolkningens innenriksbekymringer ved å introdusere et eller flere prosjekter i utlandet.²³ Wehler knytter begrepet til sin nasjon ved å se på sosial-imperialisme som en forsvars-ideologi som hadde som hensikt å kontre de forstyrrende effektene av industrialiseringen på den sosiale og økonomiske kulturen i Tyskland før første verdenskrig. Wehler argumenterte at en dominerende elite brukte sosial-imperialisme som et lim for å holde sammen et splittet samfunn, for å bevare folkelig oppslutning og for å beholde den sosiale situasjonen som landet befant seg i. I møtet med ujevn økonomisk vekst trengte eliten i Tyskland å legitimere sitt herredømme, noe som resulterte i sosialimperialisme.²⁴ Walter LaFeber har gjort lignende analyser som Wehler, hvor han undersøkte amerikansk ekspansjon mellom 1860 og 1898 i et sosial-imperialistisk perspektiv. I *The New Empire* uttrykker LaFeber hvor imponert han er av statsmennene i disse tiårene, som han mente var aksepterende og forståelsesfulle i møte med den økonomiske,

²² Cain og Hopkins, *British Imperialism*, 40-41.

²³ Geoff Eley, «Defending Social Imperialism: Use and Abuse of an Idea». *Social History* 1, 3 (1976): 265-266, <https://doi.org/10.1080/03071027608567379>.

²⁴ Hans-Ulrich Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich: 1871-1918* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1973), 171-179.

sosiale og diplomatiske realiteten som de befant seg i.²⁵ Ikke alle opplevde sosial-imperialistene som like overbevisende. Lenin, for eksempel, oppfattet sosial-imperialisme som et manipulerende virkemiddel som eliten brukte for å overtale borgerskapet til å godta imperialistiske holdninger. For ham var sosial-imperialister «Sosialister i ord, imperialister i gjerning».²⁶

I nyere tid, som følger av avkoloniseringen etter andre verdenskrig, har imperialisme blitt møtt av kritikk fra postkoloniale skribenter. Postkolonialisme kan forstås i en ganske bokstavelig tolkning av ordet: verk skrevet etter uavhengighet fra en kolonimakt. Eller det kan forstås som et begrep for å dekke all kultur som har blitt berørt av den imperialistiske prosessen fra koloniseringsøyeblikket til i dag.²⁷ Kritikken kan knyttes til det som Georges Balandier har kalt «the colonial situation».²⁸ Den koloniale situasjonen er effekten kolonialisme har hatt på samfunnet til den koloniserte.²⁹ Dermed har fokuset skiftet fra kolonisten til den koloniserte parten. Blant de mest innflytelsesrike postkoloniale forfatterne er Edward W. Said og Frantz Fanon, som henholdsvis har vektlagt vestlig dominans og ulikhet. I *Orientalismen* forsøkte Said å vise at europeisk kultur ble styrket og fikk en sterkere identitet ved å sette seg selv opp som en motpol til Orienten. Said fremviste også hvordan institusjonell rasisme har gitt Vesten makt over definisjonsspørsmål om orientalsk kultur. Det har ført til en ensidig diskusjon ettersom ikke-europeiske stemmer har forblitt uhørt.³⁰ Ordlyden i forfatterskapet til Frantz Fanon, er noen grader mer aggressivt. I *The Wretched of the Earth* beskriver Fanon europeisk kolonisering som ødeleggende for den afrikanske befolkningen, som ifølge han, sitter igjen med «mental disorders» etter koloniseringen.³¹ Fanon forklarer også hvordan rasisme i koloniene har skapt identitetsproblemer blant de koloniserte.³² Albert Memmi har også studert forholdet mellom kolonist og de koloniserte, blant annet viser han hvordan kolonistene hadde en mytisk forestilling om hvem den

²⁵ Walter LaFeber, *The New Empire: An Interpretation of American Expansion 1860-1898*, 2. utg. (Ithaca: Cornell University Press, 1968), ix.

²⁶ Lenin, *Imperialism*, 108.

²⁷ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths og Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, red. Terence Hawkes (London: Routledge, 1989), 1-2.

²⁸ Georges Balandier, «The Colonial Situation: A Theoretical Approach» i *The New Imperial Histories Reader*, red. Stephen Howe (London: Routledge, 2009), 23-40.

²⁹ Owen og Sutcliffe, *Theory of Imperialism*, 2.

³⁰ Edward W. Said, *Orientalism: Vestlige oppfatninger av Orienten*, oversatt av Anne Aabakken (Oslo: Cappelen Damm, 2018), 13 og 43-61.

³¹ Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, red. Jean-Paul Sartre, oversatt av Constance Farrington (New York: Grove Press, 1967), 249-310.

³² Kwame Anthony Appiah, forordet til *Black Skins, White Masks*, av Frantz Fanon, oversatt av Richard Philcox (New York: Grove Press, 2008), ix.

koloniserte var.³³ Noen andre nevneverdige bidrag til postkolonialismen er Homi K. Bhabhas teorier om ambivalens³⁴ og Spivaks artikuleringer om forholdet mellom feminisme og postkolonialisme.³⁵ Til slutt vil jeg nevne Afrikas mest leste roman, Chinua Achebes *Things Fall Apart*. Romanens skildringer er trolig de mest kjente postkoloniale skildringene av forholdet mellom kolonist og kolonisert. Dette forholdet er oppsummert i en samtale mellom hovedpersonen Okonkwo og hans bestevenn Obierika i kapitel tjue, hvor sistnevnte sier:

The white man is very clever. He came quietly and peaceably with his religion. We were amused at his foolishness and allowed him to stay. Now he has won our brothers, and our clan can no longer act like one. He has put a knife on the things that held us together and we have fallen apart.³⁶

1.2. Historiografi – Kong Leopolds imperialisme

Å skrive en historiografisk oversikt over imperialismen til kong Leopold II, er en relativt mager oppgave. Sammenlignet med andre nasjoner som besatt oversjøiske kolonier i Afrika, var belgisk kolonihistorie lenge neglisjert. Blant de få historikerne som skrev om emnet, var nærmest samtlige fra Belgia. Dette har ført til at narrativet rundt belgisk kolonisering stort sett har vært positivt og det har forblitt nokså uendret i mange år. I senere tid, derimot, har både historikere og ikke-historikere fått en ny interesse av belgisk kolonihistorie. Flere historiske verk produseres hvert år i en rekke ulike land. Hovedårsaken bak den nye interessen av belgisk kolonihistorie, tror jeg, er gjenoppdagelsen av den store skandalen som fant sted i Fristaten Kongo på starten av 1900-tallet.

Belgisk imperialisme, ifølge Jean Stengers, tok en særegen form som ikke passet helt inn i noen allerede eksisterende imperialistiske økonomiteorier. «Leopold's imperialism», skriver Stengers, «was a product solely of his own beliefs; it reflected nothing other than his own mind».³⁷ Derfor har belgisk imperialisme like gjerne blitt kalt kong Leopolds imperialisme. Leopold vil dermed være en naturlig kilde for å innhente informasjon om hans imperialisme, men han delte sjelden detaljer om sine tanker og idéer rundt dette. Han

³³ Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized*, red. Nadine Gordimer (London: Earthscan Publication, 2003), 123-133.

³⁴ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (London: Routledge, 1994), 85-92.

³⁵ Gayatri Chakravorty Spivak, «Three Women's Texts and a Critique of Imperialism», i *Critical Inquiry* 12, 1 (1985), 243-261, <https://www.jstor.org/stable/1343469>.

³⁶ Chinua Achebe, *Things Fall Apart*, red. Anne og Ian Serrailier (London: Heinemann Educational Books, 1974), 160.

³⁷ Jean Stengers, «King Leopold's Imperialism», i *Studies in the Theory of Imperialism*, red. Roger Owen og Bob Sutcliffe (London: Longman Group, 1972), 274-175.

begrenset sine imperialistiske utsagn til å nesten bare bestå av slagord. Ellers lot han den koloniale ekspansjonen tale for seg selv.³⁸ Det finnes likevel flere tekster som kan fortelle oss noe om hans tanker og idéer om imperialismen. Leopold hadde nemlig en finger med i spillet da andre forfattere skrev om belgisk imperialismen. Vincent Viaene har påpekt at tekstene til flere av Leopolds støttespillere som historikeren Émile Banning, offiseren Henri-Alexis Brialmont, advokaten Jules Lejeune og senatoren Léon de Béthune, ble godkjent, om ikke beordret av den belgiske kongen.³⁹ Dermed eksisterer det tekster som kan brukes til å forstå Leopolds imperialismen, men de røper lite om Leopolds imperialistiske ideologi og er ofte bare gjentakelser av slagordene. Kildemateriale for Leopolds imperialismen kan suppleres med tekster fra hans støttespillere, men for å få et helhetlig bilde, må man nok også undersøke hvordan koloniseringsprosessen gikk for seg i Fristaten Kongo.

Fristaten Kongo ble offisielt stiftet i 1885, men Leopold, ved hjelp av Henry Morton Stanley, hadde allerede startet koloniseringsprosjektet på 1870-tallet. Oppdagelsesreisende som Stanley publiserte ofte bøker om sine eventyr. Slike bøker er blant de første skriftlige skildringene fra «det mørke innlandet» og endte ofte opp som bestselgere i Europa og Amerika. Strengt tatt kvalifiseres de ikke som historiebøker, men de har i ettertid spilt en avgjørende rolle for historieskrivningen om dette området. Fortellingene om de oppdagelsesreisenes heltemot, offervilje og eventyrlyst skapte et unnskyldende bilde av Vestens innblandinger i Sentral-Afrika. Fra da av, påpekte Guy Vanthemsche, ble tonen satt for beskrivelsene av gjerningene til misjonærer, administratorer, forretningsmenn, leger eller vitenskapsmenn som fulgte i fotsporene til disse første pionerene.⁴⁰ Derfor ble det i starten etablert et grunnleggende positivt syn av de europeiske koloniseringsprosjektene.

Kong Leopolds narrativ av hans koloniseringsprosjekt i Afrika er ett av to hovednarrativer som man møter på når man studerer historien til Fristaten Kongo. I dette narrative er Leopold imperiumbyggeren, samleren av land til fordel for fedrelandet og sivilisasjonen, som i sin semi-pensjonerte posisjon som den absolutte suverenen, utførte arbeidet til en titan.⁴¹ I forhold til det leopoldske narrative, står det andre narrative som en motpol til det første. Dette andre narrative fikk medvind rundt skiftet til det tjuende århundre,

³⁸ Vincent Viaene, «King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party: 1860-1905», i *The Journal of Modern History* 80, 4 (2008): 742, <https://www.jstor.org/stable/10.1086/591110>.

³⁹ Viaene, «King Leopold's Imperialism and the Origins», 743.

⁴⁰ Guy Vanthemsche, «The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo», i *Europe and the World in European Historiography*, red. Csaba Lévai (Pisa: Edizioni Plus – Pisa University Press, 2006), 92.

⁴¹ Octave Louwers, «Hommage au Roi Léopold II: Fondateur de l'empire colonial belge», i *Biographie Coloniale Belge* (Brussel: Falk fils, 1948), xiii og xvi.

og som har fått et klart fotfeste i Storbritannia og USA, men også i andre land, var ute etter å avsløre grusomhetene og brutaliteten til det koloniale systemet i Fristaten Kongo. Den kongolesiske reformbevegelsen, med E. D. Morel i spissen, var en av verdens første humanitære bevegelser. Morel selv sto for produksjonen av flere anti-leopoldske verk og skrev utrettelig om Kongo i flere år. Han skrev blant annet bøkene *King Leopold's rule in Africa* (1904), *Red rubber* (1906) og *Great Britain and the Congo* (1909). I tillegg har Morel skrevet bøker som ikke spesifikt omhandler Kongo, men heller Afrika som en helhet. Bøker som *The African problem and the peace settlement* (1917) og *The Black Man's Burden* (1920), hvor den sistnevnte var et svar til det kjente diktet til Rudyard Kipling, «The White Man's Burden» (1899). Etter hvert fikk Morel og The Congo Reform Association støtte fra de kjente forfatterne Mark Twain og Arthur Conan Doyle som henholdsvis publiserte *King Leopold's Soliloquy* (1905) og *The Crime of the Congo* (1909). Andre samtidsmotstandere av Leopolds imperialisme var for eksempel Joseph Conrad, Roger Casement, George Washington Williams, William Henry Sheppard, som i motsetning til Morel, Twain og Conan Doyle, reiste til Kongo og var øyevitner til Leopolds imperialisme. *Heart of Darkness* (1899), skrevet av Joseph Conrad, var blant de første beskrivelsene av grusomhetene som foregikk i Kongo. Kortromanen ble basert på Conrads egne opplevelser fra da han selv var i Kongo i 1890. Dette var flere år før gummiterrorer for alvor eskalerte voldsbruken i kolonien, likevel ble bokas skildringer av vold og misbruk sett på som fiksjon av leserne. Senere kunne de se tilbake på Conrads skildringer med etterpåklokskap, da nye avsløringer trådte inn i rampelyset. I et brev til Conan Doyle ytret E.D. Morel sin beundring for *Heart of Darkness*, som ifølge han var «the most powerful thing ever written on the subject».⁴² Morels lovprisning kommer nok til dels av takknemmelighet ettersom han ikke trengte å starte fra scratch. Det er fordi *Heart of Darkness* nådde et stort publikum, og fungerte som et utgangspunkt som det anti-leopoldske narrativet kunne forankres til.

Siden starten av 1900-tallet har det dermed eksistert to ulike sider av debatten, med to vidt forskjellige narrativer om kong Leopolds imperialisme. En leopoldsk side og en anti-leopoldsk side. Som sagt fikk det leopoldske narrativet en god start gjennom skriveingen til Henry Morton Stanley og andre oppdagelsesreisende på 1870- og 1880-tallet, og dette gikk stort sett uimotsagt frem kongoreformbevegelsen ble en utfordrer i de første årene av 1900-tallet. Kongoreformbevegelsen får mektig medhold i Storbritannia, USA og Tyskland, samt

⁴² Hunt Hawkins, «Joseph Conrad, Roger Casement, and the Congo Reform Movement» i *Journal of Modern Literature* 9, 1 (1981-1982), 80, <https://www.jstor.org/stable/3831276>.

andre land. Leopold må til slutt gi etter for det internasjonale presset og Kongo overrekkes til Belgia i 1908. Kongoreformbevegelsen fortsetter sitt virke i noen år etter den belgiske overtakelsen, men så ligger debatten nokså død i tiårene etter det. En håndfull belgiske historikere produserte tekster om Leopolds imperialisme. For eksempel har den katolske presten Auguste Roeykens publisert flere dokumentbaserte verk om Leopolds koloniprojekter i Afrika, mens en annen prest, Louis Jadin, spesialiserte seg i det gamle kongerike Kongo, men det var Jean Stengers som skulle vise seg å bli den ledende autoriteten på belgisk kolonihistorie.⁴³ I løpet av 1950- og 60-tallet publiserte Stengers flere bøker om belgisk imperialisme i Kongo: *Combien le Congo a-t-il coûté à la Belgique?* (1957); *Belgique et Congo: l'élaboration de la Charte coloniale* (1963); *E.D. Morel's History of the Congo Reform Movement* (1968). Sistnevnte skrev Stengers sammen med sin medforfatter Roger Louis. Senere publiserte han også *Congo, mythes et réalités: 100 ans d'histoire* (1989). Han har i tillegg skrevet to sentrale artikler innen emnet: «King Leopold's Imperialism» (1975) og «La genèse d'une pensée coloniale: Léopold II et le modèle hollandais» (1977). Stengers førte, vil jeg påstå, et leopoldsk narrativ i sine tekster, spesielt på 1950- og 1960-tallet, men han var mye mer moderat enn sine kollegaer på denne tiden. For eksempel, så sent som 1976, refererer August Roeykens stadig til Leopold II som et geni,⁴⁴ og ifølge Vanthemsche, setter Roeykens Leopold på en pjestall.⁴⁵

En årsak til at jeg mener Jean Stengers var moderat sammenlignet med sine leopoldske kollegaer, er fordi han ikke unnvek de mer forkastelige elementene ved Leopolds imperialisme. Blant annet anerkjente han at administrasjonen i Fristaten Kongo la et grunnlag for de rettskafne bekymringene til humanitetsforkjempere som Morel og Casement. Det var et synspunkt som sto i kontrast til belgiske stats ordlyd. Det belgiske utenriksdepartementet har alltid hatt en historiekonsulent (Conseiller Historique) som rådfører departementet ved eventuelle tilbakeskuende konfronteringer. Så sent som på 1950-tallet forfektet historiekonsulenten, Jacques Willequet, et positivt historiesyn av Leopolds imperialisme. I 1962 skrev Willequet i boken *Le Congo belge et la Weltpolitik: 1894-1914* at den antikongolesiske kampanjen var ført av overdrivelser, om ikke regelrett løgn, som ikke stemte overens med den kanoniske historien.⁴⁶

⁴³ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 95-96.

⁴⁴ August Roeykens, «Le génie de Léopold II et la Conférence géographique de Bruxelles de 1876», i *La Conférence de géographie de 1876; Recueil d'études* (Brussel: Académie royale des Sciences d'Oufre-Mer, 1976), 375-413.

⁴⁵ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 96.

⁴⁶ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 94.

Bortsett fra de belgiske historikerne som Stengers, Roeykens, Jadin, Willequet og etter hvert også Jean-Luc Vellut, var det svært lite som ble skrevet om Leopolds imperialisme og Fristaten Kongo. I Belgia ble kolonihistorie betraktet som eksotisk og det ble aldri ordentlig integrert i belgisk historie. I utlandet ble det skrevet enda mindre, men det skulle ta seg opp i løpet av 1960- og 1970-tallet, da flere av Stengers internasjonale bekjentskaper begynte å skrive om belgisk kolonialisme. Deriblant Ruth Slades *King Leopold's Kongo* (1962) og Roger Ansteys *Kong Leopold's Legacy* (1966). Det kan likevel ikke sies at det var en stor interesse for belgisk kolonialisme. Jan Vansina fikk ikke muligheten til å fortsette sin forsknings- og undervisningskarriere i Belgia, og flyttet da til USA for å jobbe på universitetet i Wisconsin, hvor han har gjort store bidrag til førkolonial afrikansk historie.⁴⁷

I utlandet vokste interessen for belgisk kolonialisme gradvis i løpet av 1970- og 1980-tallet. Nevneverdige verk av historikere inkluderer *The Rulers of Belgian Africa* (1979) av Lewis H. Gann og Peter Duignan, *Leopold II of the Belgians: King of Colonialism* (1979) av Barbara Emersons, *King Leopold, England, and the Upper Nile* (1968) av Robert O. Collins, *Britain and the Congo question 1885-1913* (1968) av Sylvanus John Sodienye Cooney og *Histoire du Congo Léopoldville-Kinshasa, des préhistoriques à la République démocratique du Congo* (1970), av Robert Cornevins. Flere av disse internasjonale forfatterne fortsatte i samme det samme skrivesporet som de belgiske historikerne fulgte på 1950- og 1960-tallet, og har dermed ikke nødvendigvis ført til noen store skift i narrativ, men de har vært med på å spre interesse og kjennskap til belgisk kolonihistorie i forskjellige land. Også ikke-historikere har bidratt til å spre interessen, blant annet skrev den skotske journalisten Neal Ascherson sin første historiebok: *The King Incorporated* (1963). Auguste Mauriel og senere Jacques Depelchin, har utforsket et marxistisk perspektiv i henholdsvis *Le Congo: de la colonisation belge à l'indépendance* (1962) og *Towards a Demystification of Economic and Political History* (1992).⁴⁸

Dette er også en periode som så flere historikere begynne å skrive på et mer mikrohistorisk nivå. Denne nye tilnærmingen førte til at de ble skrevet ny historie fra flere ulike og originale perspektiver. Vanthemsche har ramset opp en rekke av disse nye bidragene. Ikke alle bøkene berører nødvendigvis Leopolds imperialisme, og handler heller om koloniseringen i Belgisk Kongo, men de er likevel alle bidrag til den historien om belgisk

⁴⁷ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 97-100.

⁴⁸ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 100-101.

kolonisering.⁴⁹ Blant annet har Marvin D. Markowitz undersøkt kristen misjonsvirksomhet og misjonærenes rolle i Belgisk Kongo;⁵⁰ Simon E. Katzenellenbogen har spisset seg inn på jernbanen, kobbergruvene i Katanga og de britiske interessene der;⁵¹ Bruce Fetter har undersøkt byutvikling i Kongo eksemplifisert gjennom Elisabethville.⁵² Bogumil Jewsiewicki har drøftet klassestrukturen og økonomien i Kongo med et marxistisk perspektiv;⁵³ Jonathan E. Helmreich har valgt å studere den amerikanske anskaffelsen av uran fra Kongo og det diplomatiske forholdet mellom USA, Belgia og Kongo i denne perioden;⁵⁴ Johannes Fabian har undersøkt språkproblemet og det språklige maktforholdet i Kongo⁵⁵; og Nancy Rose Hunt har skrevet en bok som omhandler medisinsk praksis og kjønnsmessige aspekter i Kongostaten.⁵⁶ I tillegg har det blitt publisert flere bøker angående kolonial arbeidspolitikk, deriblant av David Northrup,⁵⁷ John Higginson,⁵⁸ William J. Samarin⁵⁹ og Samuel H. Nelson.⁶⁰

Det store flertallet av amerikanere blant de nylig nevnte historikerne, viser at belgisk kolonihistorie var et stort interesstema i Nord-Amerika i det siste kvartalet av 1900-tallet, men det ble også gjort nyttig forskning i selv Kongo. Kongolesiske universiteter begynte på 1960-tallet å utdanne historikere, samtidig som de første kongoleserne oppnådde doktorgrader i utlandet, i land som USA og Frankrike. Disse kongolesiske historikerne valgte ofte å fokusere på de aspektene ved Kongos historie som var uberørt av de belgiske historikerne. Kun et fåtall av dem fikk publisert arbeidet sitt i Belgia, Frankrike og USA. En nevneverdig bok skrevet av en kongolesisk historiker, er det enorme verket på nesten 1000 sider, skrevet

⁴⁹ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 101.

⁵⁰ Marvin D. Markowitz, *Cross and Sword: The Political Role of Christian Missions in the Belgian Congo, 1908-1960* (Stanford: Hoover Institution Press, 1973).

⁵¹ Simon E. Katzenellenbogen, *Railways and the Copper Mines of Katanga*, red. John D. Hargreaves og George Shepperson (Oxford: Clarendon Press, 1973).

⁵² Bruce Fetter, *The Creation of Elisabethville: 1910-1940*, red. Peter Duignan og Lewis Gann (Stanford: Hoover Institution Press, 1976.)

⁵³ Bogumil Jewsiewicki, «Zaire Enters the World System: Its Colonial Incorporation as the Belgian Congo, 1885-1960», i *Zaire: The Political Economy of Underdevelopment*, red. Guy Gran og Galen Hull (New York: Praeger Publishers, 1979).

⁵⁴ Jonathan E. Helmreich, *Gathering Rare Ore: The Diplomacy of Uranian Acquisition, 1943-1954* (Princeton: Princeton University Press, 1986).

⁵⁵ Johannes Fabian, *Language and Colonial Power: The Appropriation of Swahili in the Former Belgian Congo 1880-1938*, red. Edward W. Said (Berkeley: University of California Press, 1986).

⁵⁶ Nancy Rose Hunt, *A Colonial Lexicon: Of Birth Ritual, Medicalization, and Mobility in the Congo* (Durham: Duke University Press, 1999).

⁵⁷ David Northrup, *Beyond the Bend in the River: African Labor in Eastern Zaire, 1865-1940*, red. James L. Cobban (Athens, Ohio: Ohio University Press, 1988),

⁵⁸ John Higginson, *A Working Class in the Making: Belgian Colonial Labor Policy, Private Enterprise, and the African Mineworker, 1907-1951* (Madison: University of Wisconsin, 1989).

⁵⁹ William J. Samarin, *The Black Man's Burden: African Colonial Labor on the Congo and Ubangi Rivers, 1880-1900* (Boulder: Westview Press, 1989).

⁶⁰ Samuel H. Nelson, *Colonialism in the Congo Basin: 1880-1940* (Athens, Ohio: Ohio University Press, 1994).

av Isodore Ndaywel è Nziem, som tar for seg hele historien til Den demokratiske republikken Kongo, fra antikken til nytid.⁶¹ Verket kan sees på som en samling av de historiske bidragene som kom ut av den første generasjonen av kongolesiske historikere.⁶²

Det nye årtusenet har sett en ny økt interesse for Fristaten Kongo, kong Leopold II og hans imperialisme, og stort sett har det blitt ført et anti-leopoldsk narrativ. Utløseren for dette var Adam Hochschilds *King Leopold's Ghost* (1998).⁶³ Den prisbelønte bestselgeren skapte overskrifter i en rekke land hvor Belgia sjelden får oppmerksomhet. Uroen berørte de fleste europeiske land og nådde så langt som til Japan, men uroen var størst i Belgia.⁶⁴ I boka fremstiller Hochschild Leopolds utnyttelse av Fristaten Kongo og grusomhetene som fant sted der og han skildrer den tidligere belgiske kongen som en grådig, egoistisk og manipulerende løyner som organiserte et brutalt og dødelig terrorregime for å fylle sine egne lommer med penger. Hochschild forteller også om Leopolds privatliv, deriblant hans dårlige forhold til sine døtre og hans affære med sin 16 år gamle elskerinne,⁶⁵ men ellers består boka stort sett av de samme argumentene som Morel og Casement fremstilte under gummiterroren. Hochschild fikk kritikk fra andre historikere på grunn av hans bruk av ordet «holocaust», som ifølge Jean Stengers, ikke er sammenlignbart med det som skjedde i Kongo. Stengers stilte også spørsmål til hvordan Hochschild kom frem til at ti millioner mennesker døde som følger av Leopolds imperialisme. Han anerkjenner at «terrible things happened», men at det er «absurd to say so many millions died». Barbara Emerson sier seg enig med Stengers og kaller verket for «a very shoddy piece of work».⁶⁶

Andre historikere som har korrigert Hochschilds påstander, om ikke direkte motargumentert dem, er Jean-Luc Vellut,⁶⁷ Michel Dumoulin⁶⁸ og Guy Vanthemsche.⁶⁹ Hochschild spilte en viktig rolle i å involvere offentligheten i debatten om Leopolds imperialisme ettersom han nådde et større publikum enn noen andre som har skrevet om dette emnet, hvert fall siden Joseph Conrad og E. D. Morel. Men historikerne i Belgia har i grove

⁶¹ Isodore Ndaywek è Nziem, *Histoire générale du Congo: De l'héritage ancien à République Démocratique*, red. Théophile Obenga og Pierre Salmon (Paris: De Boeck & Larcier, 1998).

⁶² Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 102.

⁶³ Viaene, «King Leopold's Imperialism and the Origins», 753.

⁶⁴ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism», 103.

⁶⁵ Adam Hochschild, *Kong Leopolds arv: En beretning om grådighet, forferdelser og heroisme i det koloniale Afrika*, oversatt av Mie Hidle (Oslo: Pax Forlag, 2005), 159-160, 302-303 og 313.

⁶⁶ Stephen Bates, «The Hidden Holocaust», *The Guardian*, 13. mai 1999. hentet 6.april 2024 fra <https://www.theguardian.com/theguardian/1999/may/13/features11.g22>.

⁶⁷ Jean-Luc Vellut, *La mémoire du Congo: Le temps colonial* (Gent: Snoeck Publishers, 2005).

⁶⁸ Michel Dumoulin, *Léopold II: Un roi génocidaire?* (Brussel: Académie royale de Belgique, 2005).

⁶⁹ Vanthemsche, «Historiography of Belgian Colonialism».

trekk ikke endret deres oppfatning av Leopold og Fristaten Kongo etter publiseringen av *King Leopold's Ghost*. Avsløringer til Hochschild var gammelt nytt for dem. Allerede siden 1980-tallet hadde for eksempel Jules Marchal, først under pseudonymet A.M. Delathuy, publisert en rekke bøker om Kongo. Blant annet skrev han bøker om Morels kamp mot Leopold⁷⁰ og om undersøkelseskomiteen som Leopold sendte til Kongo for å undersøke forholdene i Fristaten Kongo.⁷¹ Også Daniel Vangroenweghe har undersøkt Fristaten Kongos grusomheter siden 1980-tallet. Han har blant annet skrevet om to av Fristatens mest beryktede gummiområder: Leopolds Krondomene og Équateur,⁷² Casement-rapporten⁷³ og Stokes-saken.⁷⁴

1.3. Historiografi – Nordmenn i Fristaten Kongo

Det er to perioder hvor Skandinavia har hatt en høy interesse av kong Leopolds imperialisme i Fristaten Kongo. Den første perioden var i Fristatens samtid (1885-1908), hvor spesielt de siste 10 årene fikk stor oppmerksomhet. Den andre perioden var i tiden etter Adam Hochschilds publikasjon av *King Leopold's Ghost* (1998) og mediedekningen som kom med denne boka. Som nevnt tidligere, bortsett fra et fåtall belgiske historikere, har det blitt skrevet lite om den belgiske koloniseringen av Afrika. Det er derfor de fleste informasjonskildene om de norske bidragene til den belgiske koloniseringen, tilhører disse to periodene. Den danske oberstløytnanten Harald Jenssen-Tusch, som i flere omganger mellom 1902 og 1905, publiserte oversiktsverket *Skandinaver i Congo*. Boka inneholder over tusen illustrasjoner og kart som Jenssen-Tusch bruker til å fortelle om Fristatens historie, natur og demografi. Haralds bror, Kaptein Eigil Thorvald Jenssen-Tusch, omkom i 1898 mens han var i Fristatens tjeneste.⁷⁵ Dette var muligens en katalysator for å skrive en oversikt over de tidligere og daværende skandinaviske kongofarere. Bjørn Godøy publiserte en lignende tekst i 2010, *Solskinn og død*, som sammen med *Skandinaver i Congo*, er de mest fullstendige verkene som omhandler norske kongofarere. Som et supplement til disse to bøkene, kan det være verdt å lese Syphilia Morgenstiernes oversettelse av E. D. Morels *Red Rubber* (1906) som også

⁷⁰ A. M. Delathuy, *E. D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat* (Antwerpen: Uitgeverij EPO, 1985).

⁷¹ A. M. Delathuy, *De Geheime documentatia van de Onderzoekscommissie in the Kongostaat* (Antwerpen: Uitgeverij EPO, 1988).

⁷² Daniel Vangroenweghe, *Leopold II en Kongo: Het Evenaarsdistrict en het Kroondomein, 1885-1908* (Brugge: Copytheek Belgie, 1985).

⁷³ Daniel Vangroenweghe, «Casement's Congo Diary, One of the so-called Black Diaries, was not a forgery», i *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 32 (2002), 321-350.

⁷⁴ Daniel Vangroenweghe, *Voor rubber en ivoor: Leopold II en de openhangende can Stokes* (Leuven: Van Halewyck, 2005).

⁷⁵ Harald Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo: Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i Den uafhængige congostat* (København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, 1902-1905), 312-313.

inneholder en original tekst hvor hun skriver om norske kongofarere;⁷⁶ Aksel Ongres artikkel om norske leger i Fristaten Kongo;⁷⁷ Ellen Miøen Sæthers bok om hennes slektning, kongofareren Johan Adolf Rønning;⁷⁸ og de mange tekstene til Espen Wæhle, deriblant hans artikkel om flodfartøyene i Kongostaten,⁷⁹ hans bokkapittel kongofarerne i Kirsten Alsaker Kjerlands og Knut M. Rios *Kolonitid* (2009),⁸⁰ eller hans artikkel om etnografiske samlinger.⁸¹ Etnografika har også vært et tema for Aud Talle,⁸² og Rasmussen og Viestad.⁸³ Jeg vil raskt nevne Sigbert Axelson, som i 1970 ble et sjeldent eksempel på en skandinavisk forfatter som har skrevet om belgisk kolonihistorie utenom de to vanligste periodene, men han har tatt et svensk perspektiv, ikke et norsk.⁸⁴ Jeg vil også raskt nevne Jürgen Jürgensen, som skrev noveller basert på ulike europeeres opplevelser i Kongo.⁸⁵ Novellesamlingen havner i en lignende kategori som Conrads *Heart of Darkness* eller Achebes *Things Fall Apart*, hvor handlingene er inspirert av egne eller andres erfaringer og hvor skildringene ikke nødvendigvis er et forsøk på oppnå en presis beskrivelse av fortiden, men som likevel har spilt en rolle i å male menneskers inntrykk av Kongo.

⁷⁶ Syphilia Morgenstjerne, *Kongelig slaveleir: Historien om et terrorregime* (Nesbru: Forlaget Fritt og Vilt, 2002), 161-227.

⁷⁷ Aksel Ongre, «Norske leger i Kongo 1885-1908», i *Tidsskrift for Den norske legeforening* 132, 12-13 (2012): 1490-1495, <https://tidsskriftet.no/2012/06/medisinsk-historie/norske-leger-i-kongo-1885-1908>.

⁷⁸ Ellen Miøen Sæther, *Johan Adolf Rønning: prestesønnen som dro til Fristaten Congo* (Kristiansand: 2020).

⁷⁹ Espen Wæhle, «Kolonialismens dampende flodfartøy i Kongostaten», i *Mennesket og Havet 2019: Årbok for Norsk Maritimt Museum*, red. Elisabeth S. Koren (Trondheim: Museumsforlaget, 2019).

⁸⁰ Espen Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører tynt mellom profitthunger og stormannsgalskap i Fristaten Kongo», i *Kolonitid: Nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*, red. Kirsten Alsaker Kjerland og Knut M. Rio (Oslo: Spartacus Forlag, 2009).

⁸¹ Espen Wæhle, «Historien bak Kongosamlingen», i *Årbok for Bergen Museum: 2007-2008* (2008), 54-60.

⁸² Aud Talle, *Afrika-kulturer og samlinger: Guide til utstillingen Afrikanske kulturer* (Oslo: Etnografisk Museum, 1999), 4-12.

⁸³ Josephine Munch Rasmussen og Vibeke Maria Viestad, «Curation by the Living Dead: Exploring the Legacy of Norwegian Museum's Colonial Collections», i *Critical Arts* (2021): 1-21, <https://doi.org/10.1080/02560046.2021.1979064>.

⁸⁴ Sigbert Axelson, *Culture Confrontation in the Lower Congo: From the Old Congo Kingdom to the Congo Independent State with Special Reference to the Swedish Missionaries in the 1880's and 1890's* (Falköping: Gummesson Boktryckeri, 1970).

⁸⁵ Jürgen Jürgensen, *Feber: Congo-fortællinger* (København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, 1911).

2. Fristatens opprinnelse og situasjonen i Norge

2.1. Den geografiske konferansen i Brussel

I 1876 inviterte Leopold II de mest kjente afrikareisende, presidentene for de geografiske selskapene i forskjellige land, samt filantroper og politikere til en konferanse i Brussel for å diskutere Sentral-Afrikas fremtid.⁸⁶ Aldri før var det samlet så mange fremstående europeiske oppdagere på ett sted. Leopolds gjestfrihet gjorde ham populær blant konferansens deltakere og han fremsto filantropisk i sin fremleggelse av konferansemålene.⁸⁷ Målene var å oppnå vitenskapelig utforskning av Afrika, «bære lys og sivilisasjon inn i det mørke kontinentet», å spre idéer og produkter fra kristne nasjoner, og fremfor alt, «med uovervinnelig energi», å forfølge undertrykkelsen av slavehandelen. Den arabiske slavehandelen, ifølge Émile Banning, var en sak som fortjente en høy grad av europeisk medlidenhet og rettferdighet.⁸⁸ Den mest kjente afrikareisende, den da døde misjonæren David Livingstone, hadde tidligere vist sin åpne misnøye ovenfor de arabiske krigsherrene assosiert med slavehandelen. Disse krigsherrene var handelsmenn fra Zanzibar som stadig trengte seg lenger inn i Afrika på jakt etter slaver. Slavene ble fraktet til den afrikanske østkysten og deretter viderefordelt til villige kjøpere på Madagaskar, i Persia og forskjellige fyrstedømmer og sultanater i Arabia.⁸⁹ Livingstone viet sine siste år på å drive bort den arabiske slavehandelen, men han døde før dette ble realisert. I løpet av den geografiske konferansen i Brussel, plasserte Leopold seg som en arvtaker av det edle oppdraget til Livingstone. Før konferansens avslutning, stemte deltakerne på dannelsen av Association Internationale Africaine (AIA). Det nydannede forbundet besto av medlemmer i flere land i Europa og Nord-Amerika, og det hadde en internasjonal sentralkomite med hovedkvarter i Brussel. Som AIAs første president, valgte kongressen sin gjestfrie vert. På upretensios vis utdypet Leopold sitt ønske om å kun sitte i ett år, slik at rollen kunne gå på rundgang mellom nasjonene. Leopold ble likevel gjenvalgt som president for AIA året etter, i det som var den siste sammenkomsten for AIA. 1877 markerte også introduksjonen av banneret som skulle representere AIA: en gylden stjerne på en blå bakgrunn.⁹⁰

⁸⁶ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 8.

⁸⁷ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 56-58.

⁸⁸ Émile Banning, *Africa and the Brussels Geographical Conference*, oversatt av Richard Henry Major (London: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1877), 82-83 og 138.

⁸⁹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 40-41.

⁹⁰ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 8.

2.2. Oppdagelsesreisende i Sentral-Afrika

I tiden rundt den geografiske konferansen i Brussel, våget europeiske oppdagere seg stadig dypere inn i Sentral-Afrika. En rekke ekspedisjoner ble utsendt for å kartlegge og for å undersøke tilstandene i det «mørke» fastlandet. Mange av dem mislyktes.⁹¹ Fra Afrikas vestkyst nådde ikke disse ekspedisjonene spesielt langt inn i kontinentet. Det tropiske klimaet, sykdom, og de skarpe Krystallfjellene ledet ofte Europeerne til utmattelse og død. Territoriale handelsmenn fungerte også som effektive stoppere for videre utforskning. For eksempel hadde den første vitenskapelige ekspedisjonen i Kongo, ledet av James Hingston Tuckey i 1816, endt med døden for 21 medlemmer av et mannskap på 56. Blant de døde var Tuckey selv og professor Christian Smith, ekspedisjonens botaniker og den første nordmannen i Kongo.⁹² Før Smith døde innsamlet han 620 botaniske arter, inkludert 250 hittil ukjente arter.⁹³ De voldsomme dødstillene blant europeere førte til at mange mente at klimaet i Kongo var verdens dødeligste.⁹⁴

Ekspedisjoner fra Afrikas østkyst så en grad av større suksess. David Livingstone hadde nådd så langt som til Luálabafloeden. Luálabas utløp var ukjent, men elven rant nordover. Livingstone antok derfor at elven var en del av det øvre løpet til Nilen. Geografen Dr. Ernst Behm foreslo derimot i 1872 at Luálabas utløp måtte være ved Boma og dermed tilhørte Kongoflodnettet.⁹⁵ Foreløpig kunne ingen av teoriene bekreftes. Krigsherrene fra Zanzibar satte for øyeblikket en stopper for videre utforskning og Luálabas utløp forble et mysterium. Livingstone foraktet de arabiske krigsherrene for deres behandling av afrikanerne, men samtidig var han avhengig av deres støtte for å trygt forflytte seg i deres territorier. De var områdets dominerende makt.⁹⁶ Det var ikke tilfeldig at Leopold valgte å plukke opp Livingstones fakkell. Hans eventyrlige reiser og kartlegging av Afrika gjorde ham til en berømt oppdagelsesreisende og sin samtids største geograf. Gjennom sitt misjonsvirke ble han opphøyet som en utmerket humanitær og en uselvvisk forfremmer av den kristne tro, uten å være drevet av gull og rikdom.⁹⁷ Livingstone var på mange måter et prakt eksempell for de

⁹¹ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 8-9.

⁹² James Hingston Tuckey og Christian Smith, *Narration of an Expedition to Explore the River Zaire, Usually Called the Congo, in South Africa, in 1816, Under the Direction of Captain J. K. Tuckey, R. N. To which is Added, the Journal of Professor Smith; and Some General Observations on the Country and Its Inhabitants* (London: John Murray, 1818), xliii.

⁹³ Bjørn Godøy, *Solskinn og død: Nordmenn i Kong Leopolds Kongo* (Oslo: Spartacus Forlag, 2010), 21.

⁹⁴ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 230-231.

⁹⁵ Ernst Behm, «Dr. Livingstone's Erforschung des oberen Congo», i *Petermanns geographische Mitteilungen* 18, (1872): 405-412. [https://hdl.handle.net/2027/uc1.\\$c161291](https://hdl.handle.net/2027/uc1.$c161291).

⁹⁶ Godøy, *Solskinn og død*, 13-14.

⁹⁷ Tim Jeal, *Livingstone: Revised and Expanded Edition* (New Haven: Yale University Press, 2013), 163-165.

viktoriaanske verdiene. Tim Jeal har argumentert at Livingstones berømt i stor grad kommer av hva han representerte og at Livingstone ble så populær fordi den britiske offentligheten, ved å prise ham, kunne kjenne på en stolthet og moralsk overlegenhet på samme måten som da Storbritannia ledet veien for å ende slaveriet. Det kan dermed argumenteres at Leopold bevisst forsøkte å plassere seg i posisjonen som arvtageren av Livingstones siste oppdrag, fordi han da antageligvis ville møte på mindre motstand fra utlandet, og da hovedsakelig Storbritannia.

Arvtagerargumentet gjelder også for Henry Morton Stanley. Stanley var på mange måter også en slags arvtager for David Livingstone. Da Livingstone forsvant på en afrikareise på 1860-tallet, og ingen hadde hørt fra ham på noen år, reiste Stanley ut for å finne ham. Stanleys ekspedisjon for å finne Livingstone, igangsatt av New York Herald, var tidens dyreste journalistiske satsing.⁹⁸ Våren 1871 startet marsjen innover i landet fra Afrikas østkyst. Med et mannskap på rundt 190 mann, var dette den hittil største oppdagelsesekspedisjonen i Afrika. Stanley fant Livingstone åtte måneder senere, ved Tanganyikasjøen, hvor han hilste på den gamle misjonæren med de berømte ordene: «Dr. Livingstone, I presume?».⁹⁹ Den 21. mai 1872 kunne redaktøren i New York Herald, James Gordon Bennett, bekrefte ryktene om at Livingstone var funnet i god behold.¹⁰⁰ I Stanleys versjon av møtet, beskrev han Livingstone som en slags farsfigur og mentor. Dette forble den eneste versjonen fordi Livingstone døde kort tid etter, før han kunne fortelle sin versjon av fortellingen. Verney Lovett Cameron, på vei til å møte Livingstone i Afrika, ble møtt av en karavane som bar misjonærens livløse kropp mot Afrikas østkyst. Om møtet skrev Cameron:

It is not for me here to speak of Livingstone, his life and death. The appreciation of a whole nation, nay, more, of the whole civilized world, will testify to succeeding generations that he was one of the world's heroes. And that title was never won by greater patience, self-denial, and true courage than that shown by David Livingstone.¹⁰¹

Livingstone døde av akutt dysenteri. Etter å ha lest Livingstones journal, mente Dr. William Edward Dillon, legen som fulgte Camerons ekspedisjon, at han trolig ville ha overlevd om han bare kunne ha ligget i ro og hvilt i en uke eller to etter det første anfallet.¹⁰² David Livingstones reiser endte da han ble gravlagt i Westminster Abbey den 18. april 1874.

⁹⁸ Jeal, *Livingstone*, 1.

⁹⁹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 43.

¹⁰⁰ James Gordon Bennett, «Livingstone Found», i *The New York Herald*, 21. mai 1872, 7.

¹⁰¹ Verney Lovett Cameron og Daniel Oliver, *Across Africa* (New York: Harper & Brothers, 1877), 126.

¹⁰² Cameron og Oliver, *Across Africa*, 125.

Hans idéer, både originale og tiltatte, påvirket synet på både misjonærrollen og kolonipolitikken i og utenfor Storbritannia. Joanna E. Lewis har argumentert at britenes forherlige forestilling av Livingstone fikk en betydningsfull innflytelse på imperialismepolitikken i Storbritannia etter hans død ettersom hans minne ble brukt til å fremme positive assosiasjoner rundt britisk misjonering og ellers engasjement i Afrika.¹⁰³ Imellomtiden var Stanley på god vei til å overta tittelen som den mest berømte afrikareisende og skildringene av hans senere ekspedisjoner underholdte lesere over hele den vestlige verden.

I sin neste afrikareise, ble Stanley den andre europeeren til å krysse Sentral-Afrika fra kyst til kyst. Den første var Verney Lovett Cameron, som krysset Afrika på den samme reisen som da han møtte den døde Livingstone. I motsetning til Cameron, fulgte Stanley Luálabafloeden da han krysset Afrika. Ved hjelp av krigsherren Tippu Tip, den mest innflytelsesrike personen i Øst-Afrika, ble Stanley ledsaget til Luálabafloeden før han og hans mannskap alene fulgte floden nordover.¹⁰⁴ Den 9. august 1877 ankom Stanley utposten Boma som den eneste av fire europeere som startet reisen 999 dager tidligere. Av det gjenstående mannskapet som var med på avreisen fra Zanzibar, var 115 tilbake. 173 omkom underveis, hvorav 65 døde i kamp, ble drept eller døde av sår; 14 druknet; én drept av krokodille; 45 av kopper; 21 av dysenteri; 11 av utmattelse og svekkelse; og resten av andre årsaker.¹⁰⁵ Stanley mottok en del kritikk for hans voldsbruk under reisen. Hans metoder sto i kontrast til Livingstone, noe Stanley ikke la skjul på. I sin dagbok oppsummerer Stanley sine kamper. De hadde angrepet og ødelagt 28 store byer, samt 60-80 mindre landsbyer, de kjempet 32 slag, både til lands og til vanns, og som krigsbytte innhentet de 50,000 dollars verdt av elfenben (over 16 millioner kroner i dag). Stanley ble i 1878 forsvart av den svenske professoren G. von Düben. Han mente at selv Livingstone ville blitt tvungen til å ty til vold i møte med de fiendtlige stammene som Stanley møtte på.¹⁰⁶ Uavhengig av hvorvidt Stanleys metoder var etiske eller ikke, hadde han bekreftet teorien til Ernst Behm, Luálabafloeden tilhørte ikke Nilen, men Kongo.

¹⁰³ Joanna E. Lewis, «Empires of Sentiment; Intimacies from the Heart of the Nation», i *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 43, 2 (2015), 210-237.

¹⁰⁴ David van Reybrouck, *Kongo: Historien om Afrikas hjerte*, oversatt av Guro Dimmen (Oslo: Font Forlag, 2011), 42.

¹⁰⁵ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 11-12.

¹⁰⁶ Axelson, *Culture Confrontation*, 252-253.

2.3. Stanley ansettes av kong Leopold

Leopold ventet ivrig på oppdateringer fra Stanleys reise. Stanley var det eneste merkverdige navnet som manglet under den geografiske konferansen i Brussel, nettopp fordi han var i ferd med å røpe Luálabas gåte. Ved sin hjemkomst ble Stanley skuffet over britenes manglende interesse for Kongo. Med sine utdaterte våpen og kongedømmer som var svekket av mange århundrer med slaveraid, visste Stanley at kongoleserne ikke var en betydelig trussel militært sett. Floden i seg selv utgjorde heller ingen stor fare, så snart man kom seg opp til innsjøen ovenfor kataraktene ved Krystallfjellene. Hele flodnettverket var seilbart over innsjøen som han forpasselig nok kalte Stanley-Pool. Kun Stanleyfallene, langt oppe i det øvre Kongo kunne by på problemer.¹⁰⁷ Kongofloden så ut til å være «a highway to the remotest parts of the continent».¹⁰⁸ Hvis det kunne bygges en jernbane opp til Stanley-Pool, ville et stort, urørt marked åpne seg for kommersiell utforskning, men briten lot seg ikke overtale. Et slikt jernbaneprosjekt ville blitt for dyrt. Stanley ble da henrykt over Leopolds interesse for prosjektet. Den belgiske kongen viste sin beundring for Stanley og ville hyre ham til å etablere handelsstasjoner langs Kongo for å skape en viss grad av infrastruktur mellom Boma og Stanley-Pool.¹⁰⁹

I løpet av 1878 ble Stanley og Leopold enige om betingelsene for Stanleys retur til Kongo, denne gangen på veiene av den belgiske kongen og AIA. Stanley tegnet en femårskontrakt med selskapet. For sin tjeneste skulle han motta 25.000 franc i året for den tiden han tilbrakte i Europa og 50.000 franc (nesten to millioner kroner i dag) i året for den tiden han tilbrakte i Afrika. Naturligvis ville Leopold dekke ekspedisjonsstyrkens utgifter.¹¹⁰ Leopold hadde lenge forsøkt å skaffe seg en uformell koloni. Den belgiske kongen nølte derfor ikke med å utruste en ekspedisjon dertil under Stanleys ledelse. Stanley skulle starte i Boma og opprette tre handelsstasjoner mellom havnebyen og Stanley-Pool.¹¹¹ Stasjonene skulle være selvberende når det kom til forsyninger, derfor skulle land kjøpes eller leies for å drive jordbruk. Videre skulle Stanley bygge en vei opp til Stanley-Pool som en slags forgjenger til den fremtidige jernbanen. Med seg fikk han flere dampbåter som han kunne montere og utnytte da han ankommer det seilbare flodnettverket. Hester og okser tålte ikke klimaet i Kongo, så lavtlønnede afrikanske bærere ble brukt som lastdyr. Da Stanley i

¹⁰⁷ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 78.

¹⁰⁸ Cameron og Oliver: *Across Africa*, 471.

¹⁰⁹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 79,

¹¹⁰ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 79-80.

¹¹¹ Godøy, *Solskinn og død*, 15.

desember 1881 omsider nådde Stanley-Pool, grunnla han Léopoldville, hans fjerde stasjon.¹¹² I dag, med et innbyggertall på rundt 17 millioner, er denne «stasjonen» Afrikas neststørste by, og sitter på 13. plass på verdensrangeringen.¹¹³ Nå heter byen Kinshasa, men dens beskjedne start som Léopoldville besto av et festningslignende blokkhus og en grønnsakshage.¹¹⁴ Stanleys suksess ble avbrutt av en fis som kom i hans generelle retning. Det viste seg at den franske trikoloren allerede vaiet i vinden på den nordlige bredden av innsjøen.¹¹⁵

Frankrike hadde uventet sendt sin egen ekspedisjon til Kongo i 1880, ledet av italieneren Pierre Savorgnan de Brazza. Der undertegnet italieneren traktater med lokale høvdinge på nordsiden av Stanley-Pool. Dette ga ham land til å grunnlegge en handelsstasjon som han kalte for Brazzaville.¹¹⁶ Her skulle Frankrikes hovedtransportåre ligge. Brazzaville er i dag hovedstaden i Republikken Kongo og ligger like ovenfor floden for Kinshasa, Den demokratiske republikken Kongos hovedstad. De to hovedstedene er dermed verdens mest nærliggende hovedsteder, sett bort ifra Roma og Vatikanet. Stanley trivdes ikke med en så nærliggende konkurrent og en rivalisering oppsto dem imellom. Stanley mente at de Brazzas traktater med høvdingene var basert på juks, mens de Brazza anklagde Stanley for hans brutalitet ovenfor de innfødte og han påsto at Stanley ikke hadde kongolesernes beste i tankene.¹¹⁷ Selv skulle Stanley undertegne lignende traktater med de innfødte. Innen slutningen av 1884, hadde han samlet inn over 500 traktater som ga Leopolds nystiftede Association Internationale du Congo (AIC), retten til å utnytte landet, om ikke regelrett besitte det.¹¹⁸ I tillegg forpliktet høvdingene seg til å kun drive handel med AIC, som i praksis la grunnlaget for et handelsmonopol. Mange av høvdingene ante ikke betydningen av sine signaturer. Få av dem hadde sett skrift før, og et innviklet juristisk dokument er ikke det anbefalte førstesteget på veien mot lesekyndighet. Høvdingene ga fra seg, av egen fri vilje slik traktatene så det, herredømme, suverenitet og administrative rettigheter over alle sine territorier, for seg selv og sine arvinger, for all evighet. Ved eventuelle arbeid, forbedringer eller ekspedisjoner som AIC begikk seg ut på, til enhver tid, uansett hvor i territoriene, måtte de ved arbeid eller på en annen måte bistå. Alle veier, til lands og til vanns, samt retten til å ta toll, overgis til AIC. Også retten til alt vilt, fisk, gruvedrift og skogrettigheter skal være AICs

¹¹² Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 12-14.

¹¹³ World Population Review, «Largest Cities by Population 2024», hentet 21. april 2024 fra <https://worldpopulationreview.com/world-cities>.

¹¹⁴ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 84.

¹¹⁵ Godøy, *Solskinn og død*, 15.

¹¹⁶ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 9.

¹¹⁷ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 88.

¹¹⁸ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 16-17.

absolutte eiendom. Til gjengjeld mottok høvdingene ett tøyestykke hver måned. Ellers viste alkohol seg, som ved koloniseringen av Amerika, å være et effektivt forhandlingsmiddel.¹¹⁹

2.4. USA og Kongo: Leopolds humanitære forkledning

Leopold handlet raskt da han opprettet AIC. Den statslignende organisasjonen var, etter Leopolds beskrivelser, en slags Røde Kors organisasjon. Da Leopold opprettet AIC, erklærte han at organisasjonen skulle innføre frihandel i Kongoflodens områder, dermed kom den alle til gode, ikke bare Frankrike.¹²⁰ Organisasjonen opererte som en stat, men manglet internasjonal anerkjennelse. Leopold sendte derfor Henry Shelton Sanford, et styremedlem i AIC, til USA for å drive lobbyvirksomhet, i et forsøk på å skaffe en anerkjennelse av Leopolds krav i Afrika. Sanford fikk AIC til å høres ut som en slags hjelpeorganisasjon for reisende. Under en tale i New York i 1879, fortalte han at Leopolds mål var å etablere en rekke stasjoner i Kongo, som både skulle være tjenlige for vitenskapen og for reisende, med et endemål om å bruke sin humaniserende innflytelse til å avskaffe slavehandelen. Leopolds Røde Kors-sammenligning klarte han å få på trykk i *Times*.¹²¹ I Sambandsstatene møtte Sanford president Chester Alan Arthur.¹²² Med seg i møtet hadde Sanford et brev fra Leopold som kongen selv hadde redigert og oversatt. I brevet ba Leopold den amerikanske regjeringen om å offisielt behandle banneret med en gullstjerne på en blå bakgrunn som et vennlig flagg. Videre lovet Leopold at alle amerikanske statsborgere sto fritt til å kjøpe land i Kongo og han garanterte tollfrihet på amerikanske varer. President Arthur lot seg overbevise og talte Leopolds sak i hans årlige tale overfor kongressen i Washington. Det amerikanske senatet sendte så ut tusen eksemplarer av senator John Tyler Morgans rapport om Kongo.¹²³ I rapporten sto det:

It may be safely asserted that no barbarous people have ever so readily adopted the fostering care of benevolent enterprise as have the tribes of the Congo, and never was there a more honest and practical effort made to encrease their knowledge and secure their welfare. The people of the Congo country and their benefactors alike deserve the friends recognition of the United States in their new national character.¹²⁴

¹¹⁹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 89.

¹²⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 15.

¹²¹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 83.

¹²² Thomas Pakenham, *The Scramble for Africa: 1876-1912* (New York: Random House, 1991), 244.

¹²³ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 95-99.

¹²⁴ United States Committee on Foreign Relations, «Occupation of the Congo Country in Africa», i *1884 United States Diplomatic Report on the Congo Free State*. 48th Congress, 1st. Session. Report No. 393. (Mars 1884): 9.

Man kan med trygghet si at mange amerikanere verdsatte Leopolds godvilje og humanitære prosjekter i Kongo. Blant dem var William Temple Hornaday som viste sin entusiasme da han skrev at kong Leopolds filantropiske virke i Kongo var godt nok til å få en amerikaner til å tro på konger for evig, etterfulgt av «Long live the King!»¹²⁵ Den 10. april 1884 stemte det amerikanske senatet selvsikkert i favør av å anerkjenne den belgiske kongens krav i Kongo. Leopolds mål om å undertrykke slavehandelen i Kongo var populært blant de sorte stemmerne i USA, mens frihandel og eksportøkning til Afrika var noe alle kunne stille seg bak. Amerikanerne syntes også at det var smigrende at grunnloven i Kongo skulle modelleres etter den amerikanske. Leopold klarte også å stille seg i et godt lys da han forsikret dem at han skulle trekke seg tilbake fra sin posisjon i Kongo så snart den kongolesiske staten kunne betale for seg selv.¹²⁶ USA var det første og eneste landet som anerkjente kravene til kong Leopold før Berlinkonferansen, men etter konferansen skulle de andre deltakere skrive under handelsavtaler med AIC. Konferansen markerer også punktet hvor Sverige-Norge involverer seg i kong Leopolds prosjekter i Afrika.

2.5. Berlinkonferansen: Diplomati, stormaktspill og kappløpet om Afrika

Berlinkonferansen startet den 15. november 1884 og varte til den 26. februar 1885. En konferanse var originalt Portugals idé. Portugal og Storbritannia hadde inngått en avtale seg imellom som ga Portugal rett på all seiling til og fra Kongo. De andre stormaktene aksepterte ikke denne avtalen og sørget for at den ble avbrutt.¹²⁷ Portugal kom dermed med forslaget om en konferanse for å avklare situasjonen i Kongo, men denne idéen kapret den tyske rikskansleren Otto von Bismarck.¹²⁸ Berlinkonferansen avbildes ofte som en storartet samling av vestlige land, med Bismarck eller enkelte ganger kong Leopold II i spissen, som skjærer opp Afrikakaka og fordeler stykkene mellom de ulike europeiske nasjonene.¹²⁹ Dog det bildet ikke er helt uten gehør, så er den en grov forenkling som er tilpasset anti-imperialistiske verdier. Leopold var ikke til stede i Berlin, i hvert fall ikke i egen person. Han hadde derimot

¹²⁵ William T. Hornaday, *Free Rum on the Congo: What it is Doing There* (Chicago: Woman's Temperance Publication Association, 1887), 44-45.

¹²⁶ Pakenham, *Scramble for Africa*, 246.

¹²⁷ David Nilsson, «Sweden-Norway at the Berlin Conference 1884-1885: History, National Identity-Making and Swedens Relations with Africa» (Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 2013), 17-18.

¹²⁸ Barbara Emerson, *Leopold II of the Belgians: King of Colonialism* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1979), 111.

¹²⁹ Nilsson, «Sweden-Norway», 5-6.

en tett samtale med flere av deltakerne i Berlinkonferansen, deriblant to av amerikanernes fullmektiger: Henry Shelton Sanford og Henry Morton Stanley. Leopold fryktet at Stanleys tilstedeværelse ville fremstå som et forsøk på å påvirke konferansens gang. Han vurderte derfor å trekke ham ut fra Berlin, men lot være da Bismarck tillot Stanleys deltakelse. Enda et problem med den klassiske avbildningen av Berlinkonferansen er hvordan den tilsynelatende representerer et godt samarbeid mellom nasjonene. Det var en høy spenning i Europa. Så langt har stormaktene klart å holde en relativ fred siden Napoleonskrigene. Unntaket er den fransk-tyske krigen i 1870-1871, men mange satt med følelsen av at freden umulig kunne vare. Befolkningene vokste raskere enn resursene. Svaret på dette problemet var for mange å kolonisere de områdene som ennå satt uten hvite herrer.¹³⁰ Dette utsatte problemet og det tillot nasjonenes styrkning før den europeiske kruttønna uunngåelig eksploderte ved gnisten av skuddene i Sarajevo.

Som del av forberedelsene fikk deltakerne et notat med konferansens formål. Formålet med konferansen var, 1: å sikre frihandel på Kongofloden; 2: å implementere navigasjonsfrihet på elvene Niger og Kongo; og 3: fastsette formalitetene som trengs for at nye krav på afrikanske kyster skal anses som effektive. Tyskland startet med å foreslå frihandel i Kongo, men Portugal avsto forslaget fordi de mente de hadde krav på suverenitet over området. Et krav som gikk tilbake til Portugals storhetstid på 1500-tallet. Amerikanerne avviste straks Portugals krav og diskusjonen gikk raskt over til å omhandle territoriale krav.¹³¹ På dette tidspunktet trakk nasjonene med territoriale krav seg til sides, og de andre nasjonene, deriblant Sverige-Norge, fikk muligheten til å forberede sine innspill for de oppkommende diskusjonene. Den svenske utenriksministeren, Carl Fredrik Hochschild, ga tre instruksjoner til Sverige-Norges representant, den svenske ambassadøren i Berlin, Gillis Bildt. Den første, og innledende instruksjonen, var å sikre at Sverige og Norge nøt de samme handelsvilkårene som den mest begunstigede nasjonen. Den andre instruksjonen var å støtte saker som fremmet spredningen av sivilisasjon og kristendom. Utenriksministeren påpekte at konferansens formulering av målet om å «undertrykke slaveriet og spesielt slavehandel», la større vekt på avskaffelsen av slavehandelen enn selve slaveriet. For ham var de to sakene likestilte. Han foreslo derfor å fjerne ordet «spesielt». Den tredje instruksjonen var å ellers støtte de samme sakene som den tyske regjeringen støttet. Den siste instruksjonen kom uventet nok fra

¹³⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 13.

¹³¹ Nilsson, «Sweden-Norway», 20-21.

mannen som kong Oscar II en gang kalte for en tyskhater,¹³² men instruksen kom av at Sverige ønsket å forsterke det politiske båndet til det nylig forente Tyskland.¹³³ Til syvende og sist var Sverige-Norges innflytelse under Berlinkonferansen minimal. Den eneste saken hvor Sverige-Norge forsøkte å gripe inn, bekjempelsen av slaveri og slavehandel med samme kraft, ble utelatt i den endelige avtalen.¹³⁴

Konseptet «effektiv okkupasjon», derimot, ble ikke utelatt i den endelige avtalen. For at territorielle krav skulle anses som legitime, måtte okkupanten opprette en eller annen form for etablering på bakken. En konsekvens av dette var at man ikke lenger kunne føre en uformell imperialisme. Fra nå av måtte man ha en viss form for fysisk tilstedeværelse i koloniene. En annen konsekvens av konseptet om effektiv okkupasjon, var at det fungerte som en tilrettelegger for kappløpet om Afrika ettersom kolonistene følte på et større hastverk for å gripe inn og etablere seg på kontinentet.¹³⁵

Det ble ellers bestemt at Kongo skulle gå til Leopolds statslignende selskap AIC, som han senere omdøpte til Fristaten Kongo. Før slutningen av Berlinkonferansen undertegnet samtlige deltakende nasjoner egne handelsavtaler med selskapet. Dette resultatet var ingen selvfølge ved konferansens inngang. Frankrike, Storbritannia, Tyskland og Portugal var alle nølende med å anerkjenne Leopolds krav i Afrika. Portugal anerkjente kravene etter at Leopold avsa landområder sør for munningen til Kongo til Portugals koloni i Angola. Frankrike antok at jernbaneprosjektet ville bli for dyrt for AIC og de fryktet at Leopold kom til å selge Kongo til Storbritannia. Derfor, før de kunne respektere Leopolds krav på Kongo, måtte han gi Frankrike forkjøpsrett på territoriet. I tillegg fikk de, som Portugal, landområder som grenset til deres kolonier i Fransk Kongo og Gabon. Frankrike ønsket også å presisere hvilke områder de anerkjente som AICs tilhørighet. Amerikanernes definisjon av Kongostaten var basert på Sanfords beskrivelser. Amerikanerne anerkjente AIC som landet hvor Kongofloden og dens bielver drenerer. Denne definisjonen kunne tolkes ulikt, og ettersom franske kolonier grenset til Kongo, ble det tegnet nye grenser på et kart som inkluderte det meste av Kongobekkenet.

Sterkest motstand fikk Leopold av Tyskland og Storbritannia, men Otto von Bismarck gikk til slutt med på kravene til AIC da det så ut til å være den lureste løsningen for å sikre

¹³² Bo Stråth og Francis Sejerstad, *Union og demokrati: Dei sameinte rika Noreg-Sverige 1814-1905*, oversatt av Eldbjørg I. Hovland (Oslo: Pax Forlag, 2005), 286.

¹³³ Nilsson, «Sweden-Norway», 10 og 20-22.

¹³⁴ Nilsson, «Sweden-Norway», 29.

¹³⁵ Nilsson, «Sweden-Norway», 6-7.

frihandel i Kongo. For ham var det bedre at tysk handel i Kongo var åpen gjennom lille Belgia, enn at en av Frankrike eller Portugal, med sine proteksjonistiske tendenser, fikk herredømme over Kongo. Bismarck og representantene fra de andre nasjonene kom selvfølgelig til denne konklusjonen uvitende om at AIC og Leopold hadde i praksis sikret seg handelsmonopol gjennom traktatene med høvdingene i Kongo.¹³⁶ AIC ble sett på som en nøytral «stat» som var et visere alternativ enn at en stormakt fikk herske over et så stort område som Kongo.¹³⁷ Storbritannia var den siste motstanderen av Leopolds krav, men de landet til slutt på samme konklusjon som Bismarck: de likte ikke AIC, men Belgia var et bedre alternativ enn Frankrike.

Kort tid etter at det ble avklart at Kongo skulle gå til Leopold, undertegnet Storbritannia en handelsavtale med AIC. Én etter én fulgte de andre nasjonene britenes eksempel. Bildt skriver så til Stockholm at det ikke var av liten betydning at de forende kongerikene også underskriver en avtale med AIC. Han foreslår at Sverige-Norge signerer en avtale med AIC etter Stormaktene og Nederland hadde gjort det samme. Det beste var å la kongoselskapet komme til dem, fortsetter han, men det ville vært uhyggelig å være sistemann på lista. På den lille julaften 1884, mottar kong Oscar II et brev fra Leopold II:

Sire,
Your Majesty, enlightened protector of scientific and civilising enterprise, allow me to inscribe you as an Honorary Member of the work we have begun to penetrate to the heart of Africa and to open this region for all nations.¹³⁸

Slik begynner brevet fra den belgiske kongen hvor han inviterte Sverige-Norge til å inngå handelsavtaler med AIC. Han fortsetter med å påpeke at den svenske regjeringen allerede har «autoriserte flere fremragende offiserer fra hennes fantastiske hær til å tre i tjeneste for Den internasjonale kongoforeningen» og at «Viktige stasjoner, sentrale noder for store områder midt i Afrika, administreres i dag av svensker».¹³⁹ Sverige-Norges avtale ble offisielt ferdigstilt den 14. februar 1885, ni dager før både Danmark og Belgia.¹⁴⁰ Dermed ble Hochschilds første instruks til Bildt innvilget: Sverige-Norge sikret seg likestilte handelsavtaler som den mest begunstigede nasjonen. Avtalen var ikke spesiell. Alle nasjonene

¹³⁶ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 98-102.

¹³⁷ Emerson, *Leopold II*, 118.

¹³⁸ Kong Leopold II til kong Oscar II, 23. desember 1884, sitert i «Sweden-Norway at the Berlin Conference 1884-1885» av David Nilsson, 25.

¹³⁹ Nilsson, «Sweden-Norway», 25-26.

¹⁴⁰ Jesse S. Reeves, «The Origin of the Congo Free State, Considered from the Standpoint of International Law», i *The American Journal of International Law* 3, 1 (1909): 113, <https://doi.org/10.2307/2186209>.

fikk en nærmest identisk avtale. De forente rikene, Sverige-Norge, anerkjente AICs flagg, blått med gullstjernen i midten, som en vennlig stats flagg. Til gode forpliktet AIC seg til å opprettholde tollfrihet på alle varer eller handelsgjenstander som innføres av svenske eller norske undersåtter i AICs nåværende eller fremtidige territorier; tollfrihet skulle også gjelde på veier, jernbaner eller kanaler som blir anlagt i Kongo; alle svensker og nordmenn fikk retten til å oppholde seg eller bosette seg i Kongo; alle fordeler som utrettes for andre nasjoners undersåtter, skal også utrettes for svensker og nordmenn; og AIC forpliktet seg til å forsvare konsuler utpekt av Sverige og Norge.¹⁴¹

2.6. Den norske pressens rolle i kongodebatten

Den største prioriteringen for den Svensk-norske regjeringen under Berlinkonferansen, når det kom til kongospørsmålet, var å sikre handelsmuligheter og bekjempelsen av både slavehandelen og slaveriet i Kongo, men hva tenkte nordmenn om Fristaten Kongo? Jeg vil undersøke nasjonalbibliotekets digitale avisarkiv i besvarelsen av dette spørsmålet. Dette avismaterialet vil kunne vise til nordmenns forhold til Leopolds imperialisme i Fristaten Kongo. For å avgrense materialet har jeg ofte, men ikke alltid, valgt å fokusere på aviser fra Rogaland. Jeg tror ikke dette vil påvirke besvarelsen i en betydelig grad ettersom brorparten av avisartiklene er nærmest identiske, og jeg mener det bokstavelig. Mange avisartikler er en direkte kopi av en annen avis, da med en referanse til den originale avisen. Det kan likevel oppstå mindre forskjeller mellom rogalandsaviser og aviser fra andre regioner. For eksempel, I en undersøkelse av Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen, oppdaget de at Stavangeravisen *Stavanger Aftenblad* ofte var den mestdekkende avisen når det kom til nyheter fra Afrika i hundreårsperioden fra 1902 til 2002. Dette kan forklares med at det var en større interesse for misjon og bistand i Stavanger, i motsetning til for eksempel hovedstadsavisen *Aftenposten*, som heller holdt seg til riksstoff. Likevel scorer *Stavanger Aftenblad* lavt på den kvantitative målingen av nyheter fra Afrika i 1902, undersøkelsens tidligste måletidspunkt. Dette kommer av at krig, katastrofe og konflikt i stor grad preget pressedeckningen av Afrika, og 1902 var året som så Boerkrigens konklusjon. Sett bort ifra store Afrikanske konflikter som Boerkrigen

¹⁴¹ Justis- og beredskapsdepartementet, «Konvention med Den Internationale Kongoassociation», i *Norsk Lovtidende 1885*, 2. avd., 183-189, https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2015110481002_001?page=187.

og Italias invasjon av Etiopia i (1935), har Stavangeravisen jevnt over scoret høyest i dekningen av Afrika, i hvert fall i undersøkelsen til Eide og Simonsen.¹⁴²

Men hvorfor er nettopp avisene så interessante å undersøke? Fordi på slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet var avisene arenaer for en moderne samfunnsdebatt.¹⁴³ Innen Fristatens grunnleggelse i 1885, hadde industrialiseringen allerede gitt store innvirkninger på pressen. Tekniske nydannelser og utviklingen av infrastrukturen i Norge i løpet av 1800-tallet, gjorde at landet var mer sammenknyttet enn noen gang tidligere. Etableringen av telegrafien i landet startet på 1850-tallet. Kjempearbeidet sto ferdig i oktober 1870 da telegrafanlegget nådde Vadsø. Telegrammet spilte en avgjørende rolle som formidlingsform, både på landsbasis og internasjonalt. Etter hvert ble fotografiene regelmessig brukt i nyhetsjournalistikken. Tidligere hadde illustrasjonene som pressen benyttet bestått av tegninger, tresnitt eller litografiske stentrykk. For pressen ble fotografiet et nytt virkemiddel som kunne gi presise illustrasjoner av virkeligheten. Selve avisproduksjonen så også fremgang i denne perioden, som sammen med forbedringer av postgangen, la grunnlaget for en voldsom avisvekst.¹⁴⁴ I perioden mellom 1840 og 1880 økte antallet norske aviser fra 28 til 107,¹⁴⁵ og innen 1918 økte antallet til 250.¹⁴⁶ En avgjørende forutsetning for at avisene ble arenaer for samfunnsdebatter, var den tekniske revolusjonen som avisene gjennomgikk i de siste tiårene av 1800-tallet, hvor den viktigste konsekvensen var at avisene ble billige nok til at folk flest kunne kjøpe dem ukentlig, om ikke så ofte som hver dag. Dette skyldte til dels effektiviseringen av avisproduksjonen, som førte til at det ble billigere og enklere å trykke store mengder aviser.¹⁴⁷ I tillegg omfattet lesekyndigheten i Norge på slutten av 1800-tallet stort sett alle.¹⁴⁸ Det store hamskiftet fikk også betydning for den norske pressen. Nordmenn flyttet til byene, hvor avisene holdt til. Urbaniseringsprosessen så at 17 prosent av den norske befolkningen bodde i byene i 1855, økte til 25 prosent innen 1875. I Christiania, for eksempel, seksdoblet innbyggertallet seg mellom 1801 og 1865.¹⁴⁹

¹⁴² Elisabeth Eide og Anne Hege Simonsen, *Verden skapes hjemmefra: Pressedekningen av den ikke-vestlige verden 1902-2002* (Oslo: Unipub, 2008), 49-53.

¹⁴³ Martin Eide, «1850-1880: Mot et moderne gjennombrudd», i *Norsk Presses Historie 1660-2010, bind 1: En samfunnsmakt blir til 1660-1880*, red. Martin Eide (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 370.

¹⁴⁴ Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, 3, utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 153-212.

¹⁴⁵ Martin Eide og Peter Larsen, «1840-1890: Det norske slagmålsparadis», i *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet*, red. Jostein Gripsrud (Oslo: Universitetsforlaget, 2017), 183.

¹⁴⁶ Eide, «Mot et moderne gjennombrudd», 369.

¹⁴⁷ Bastiansen og Dahl, *Norsk mediehistorie*, 215.

¹⁴⁸ Jostein Gripsrud, red. «1890-1940: Massenes tidsalder», i *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet* (Oslo: Universitetsforlaget, 2017), 235.

¹⁴⁹ Eide, «Mot et moderne gjennombrudd», 369.

Pressen ble i stor grad påvirket av den industrielle utviklingen på 1800- og 1900-tallet, men pressen fungerte også som påvirkningskraft i motsatt retning. Pressen var for eksempel en drivkraft bak utbyggingen av de tidligere nevnte telegraflinjene. Avisene var faste daglige kunder for telegrafverket, samtidig som avisene ofte indirekte reklamerte for telegrafene gjennom overskrifter som «Telegrafmeddelelser». Folket ble fortalt at hvis det hastet, bruk telegrafene.¹⁵⁰ Den internasjonale telegraftjenesten var såpass billig at i tiden før første verdenskrig, besto avisene av en høy andel utenlandsstoff.¹⁵¹ De internasjonale telegrambyråene var veletablerte da Norge meldte seg på. Det tyske nyhetsbyrået Wolff ble grunnlagt på 1840-tallet og kort tid etter grunnlegges også Havas i Frankrike og Reuters i Storbritannia. Disse nyhetsbyråene presenterte informasjon på et nøytralt språk slik at den var lettselgelig til aviser av et forskjellig politisk ståsted. Slike telegrammer resulterte ofte kun i en notis i avisene. Historisk sett var notisen en sjanger av lav status. Den ga lite rom for personlig uttrykk og ettersom den ikke forfremmet karrieren til skribenten, ble de sjelden signert.¹⁵² Anonymitet var for så vidt vanlig i journalistikken. Anonymitetsretten, senere kalt kildevernet, skulle garantere den offentlige debattens kvalitet. Dette var redaktørens oppgave å forvalte denne garantien. Som en hovedregel var redaktøren selv anonym, men her finnes det unntak. Et stort prinsipielt poeng med anonymitet, var at argumentet i seg selv var viktigere enn den som ytret det. Det var i hvert fall slik i teorien, men i praksis spilte det en stor rolle hvem som ytret seg.¹⁵³ For eksempel ble Fritjof Nansen, på grunn av hans popularitet etter hans krysning av Grønland og polferd med Fram, en svært effektiv talsmann i den politiske debatten rundt unionen med Sverige.¹⁵⁴ Derfor, når det kom til kongospørsmål, ble de norske kongofarerne en viktig informasjonskilde. I motsetning til telegrammene, resulterte deres beretning ofte i mer enn en notis. Disse nyhetsartiklene var av en større prioritering og var mer forseggjort enn notisene, derfor inkluderte journalistene navnet sitt, samt navnet til kongofareren.¹⁵⁵ Kongofarerne droppet med glede det gamle anonymitetsprinsippet. Når de fortalte om sine eventyr i Afrika, solte de seg i den samme glansen som de tidligere oppdagerne som David Livingstone og Henry Morton Stanley,

¹⁵⁰ Bastiansen og Dahl, *Norsk mediehistorie*, 213.

¹⁵¹ Anne Hege Simonsen, «Utlandet i norsk presse», i *Norsk presses historie 1660-2010, bind 2: Parti, presse og publikum 1880-1945*, red. Rune Ottosen (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 305-306.

¹⁵² Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 20-21.

¹⁵³ Eide og Larsen, «Det norske slagsmålsparadis», 184-185 og 195.

¹⁵⁴ Gripsrud, «Massenes tidsalder», 238-239.

¹⁵⁵ Eide og Simonsen, *Verden skapes hjemmefra*, 49-50.

samtidig som det ga avisen en troverdig informasjonskilde om et kontinent som man visste svært lite om i Norge.

2.7. Hvem var de norske kongofarerne?

De norske kongofarerne var nordmenn som tok tjenesten i Fristaten Kongo, og senere i Belgisk Kongo. Kongofarerne var delaktige i ulike sider av koloniseringsprosessen. De to største gruppene av norske kongofarere besto av sjøfolk og offiserer, men det var også et betydelig antall av leger og jurister. Ellers kunne man finne norske handelsfolk, som teknisk sett er privatdrivende, men som likevel har spilt en rolle for Leopolds koloniprojekt, uten å være direkte ansatt av Fristaten. Kolonien var bemannet av ungdommer. Offiserene skulle helst være mellom 22 og 25 år. Sjøfolkene var noe eldre, nærmere 30 år gamle. Juristene var like gamle som sjøfolket. De skulle helst være så gamle som mulig, og minimum 25 år gamle.¹⁵⁶ I perioden mellom 1885 og 1930, var det til sammen rundt 200 norske kongofarere. Sammen med de andre skandinaviske kongofarerne, totalt mellom 1500-2000 skandinaver, utgjorde de nitti prosent av sjøfolkene som bemannet flodtrafikken i Kongo.¹⁵⁷ Stort sett reiste nordmenn til Kongo fordi de ikke fant arbeid eller fordi de ønsket seg bort fra vanskelige forhold hjemme i Norge.¹⁵⁸ Norge ble kraftig påvirket av nedgangen i verdensøkonomien utover 1870-tallet. I alt utvandret 256.000 mennesker i løpet av de femten årene mellom 1879 og 1893.¹⁵⁹ Arbeidsledighet og konkurser førte til at mange nordmenn så til utlandet for arbeidsmuligheter. Fristaten Kongo, med sine sjenerøse lovnader om frihandel, fremsto som et forlokkende alternativ for flere nordmenn. I Belgia ble prosjektet møtt med motvilje. Få belgiere meldte seg frivillig til å bidra til kongens koloniseringsprosjekt.¹⁶⁰ Leopold rekrutterte derfor «utlendinger» fra andre europeiske nasjoner for å dekke mannskapsbehovet til Fristaten Kongo.

Helst ville Leopold rekruttere kolonimannskapet fra nasjoner som selv ikke hadde store imperialistiske interesser i Afrika. Da ble Skandinavia et utmerket alternativ. Foruten Belgiere, og en periode med mange italienere, utgjorde skandinaver den største andelen

¹⁵⁶ Godøy, *Solskinn og død*, 48.

¹⁵⁷ Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 292.

¹⁵⁸ Anne K. Bang og Kirsten Alsaker Kjerland, red. *Nordmenn i Afrika – Afrikanere i Norge* (Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2002), 188.

¹⁵⁹ Ingrid Semmingsen, *Veien mot vest – annen del: Utvandring fra Norge til Amerika 1865-1915* (Oslo H. Aschehoug & Company, 1950), 189-190.

¹⁶⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 18 og 26.

europere i Fristaten Kongo. To av årsakene til at så mange nordmenn deltok i Leopolds imperialisme, var sjøfartstradisjonene i landet og spenningen rundt unionen med Sverige. Fra gammelt av tok skandinaviske sjøfolk del i den belgiske sjøfarten. Da Belgia fikk sin uavhengighet i 1830, mistet de mange av sine havner og de manglet en handelsflåte. Belgia ble derfor avhengig av sjømenn fra andre nasjoner, blant annet flere kapteiner, styrmenn og maskinister fra Skandinavia. Da den belgiske interessen utvidet seg til Kongo, fulgte flere av de skandinaviske sjøfolket etter.¹⁶¹ Den norske staten satset også på eksportnæringen. Blant annet bevilget stortinget et kommersielt stipend for etablerte forretningsmenn for å fremme norsk eksport. Handelsstipendiatene skulle formidle kontakten mellom produsentene hjemme og markedene i utlandet. Stipendet var delaktig i Norges forsøk på å skape et uoffisielt norsk diplomati som skulle gjøre det enklere å etablere et selvstendig norsk konsulatvesen etter unionsoppløsningen i 1905.¹⁶² Kongofareren Johannes Scharffenberg var blant de få søkerne som fikk innvilget stipend. Han mottok fem tusen kroner for hans norske eksportforretning, Société Norvégienne au Congo, i Matadi. Til gjengjeld skulle han gi norske firmaer direkte tilgang til både de hvite og sorte markedene i Kongo.¹⁶³

Etter århundreskiftet i 1900, fikk Sverige-Norge sin første offisielle konsul i Kongo da nordmannen og den tidligere offiser i Fristaten Kongo, Gulbrand Øvergaard Schiøtz, etablerte et konsulat i Brazzaville.¹⁶⁴ Det svensk-norske konsulatvesenet ekspanderte voldsomt i denne perioden. Antallet generalkonsuler økte fra 26 i 1870 til 38 i 1905.¹⁶⁵ Dette kan være en konsekvens av konsulatsaken. Sverige styrte personalunionens utenrikspolitikk, konsulatvesenet inkludert. Norge var misfornøyd med denne ordningen og opplevde dette som et mindreverdsstempel. Derfor ønsket Norge å etablere et eget norsk konsulatvesen som kunne representere norske interesser i utlandet, men Sverige truet med krig dersom Norge skulle presse igjennom saken.¹⁶⁶ Sverige var en større trussel for Norge, militært sett, enn det Norge var for Sverige. En opprustning av det norske militære ble derfor igangsatt, men Sverige svarte med sin egen opprustning som sørget for at det militære overtaket forble svensk.¹⁶⁷ Konsulatsaken ble den offisielle årsaken bak unionsoppløsningen i 1905.

¹⁶¹ Axelson, *Culture Confrontation*, 218.

¹⁶² Ola Honningdal Grytten og Fritz Hodne, *Norsk økonomi i det 19. århundre* (Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2000), 276.

¹⁶³ Godøy, *Solskinn og død*, 28-29.

¹⁶⁴ Aryo Makko *European Small States and the Role of Consuls in the Age of Empire* (Boston: Brill Nijhoffin 2019), 114-116.

¹⁶⁵ Stråth og Sejerstad, *Union og demokrati*, 122-123.

¹⁶⁶ Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905: Å bygge ein stat og skape ein nasjon*, 2. utg. (Oslo: Det Norske Samlaget, 2018), 288-293.

¹⁶⁷ Stråth og Sejerstad, *Union og demokrati*, 359-381.

Oppløsningsen gikk fredelig for seg til slutt da de to nasjonene klarte å unngå krig, men den militære utrustningen førte til at Krigsskolen tok inn flere kadetter enn det fantes stillinger til. For flere av de nyutdannede offiserene uten faste stillinger i Norge, ble Fristaten Kongo et alternativ. I 1904 og 1905 sendte hele 45 offiserer sin søknad til Fristaten Kongo, hvorav ni mann undertegnet en kontrakt med kolonien.¹⁶⁸

Det var fem norske leger som tok tjeneste i Fristaten Kongo. To av dem måtte reise hjem tidlig på grunn av malaria, én fullførte kontraktstiden på tre år uten å være syk en eneste dag, mens Inge Valdemar Heiberg og Johan Widing Heiberg Cammermeyer reiste ut flere ganger til Fristaten Kongo og Belgisk Kongo. De to sistnevnte engasjerte seg begge for bekjempelsen av den utbredte sovesykeepidemien som herjet i kolonien i årene 1896-1906. De norske legene var relativt få, men de spilte en stor rolle for den medisinske utviklingen i kolonien. Inge Heiberg, for eksempel, ble utnevnt til sjef for hele Belgisk Kongo i 1911. Det er ingen klar årsaksforklaring for hvorfor de norske legene dro til Kongo på samme måte som med sjøfolket eller offiserene. Legene dro til Kongo på grunn av personlige årsaker, men faktorer som arbeidsløshet, penger, nysgjerrighet og eventyrlyst kan ha spilt en rolle. I Inge Heibergs tilfelle, har Aksel Ongre spekulert om kjærlighetssorg kan ha vært medvirkende, men ingen kan med sikkerhet gi en forklaring for hvorfor de valgte å reise til Kongo.¹⁶⁹

Norske jurister i Kongo ble et vanlig syn mot slutten av Fristaten Kongos levetid. På grunn av den store internasjonale kritikken Leopolds koloni opplevde i løpet av sommeren i 1906, ble det gjennomført flere administrative reformer. Etter reformene kunne Leopold vise til 53 aktive jurister i kolonien, klart flest sammenlignet med andre sentralafrikanske kolonier, og en klar økning fra tidligere år da det som regel var færre enn ti jurister i hele Kongo. Nok en gang måtte kolonien se til utlandet for å dekke behovet. Rundt en tredjedel av juristene i kolonien var ikke-belgiere. Av disse var nordmenn den største gruppa. De norske juristene, på likhet med offiserene, fant ikke arbeid da de ble ferdigutdannet. Universitetet i Kristiania utdannet for mange og bare rundt halvparten av de rundt hundre nyutdannede juristene fant arbeid. Lønnsfaktoren har også spilt en rolle. Fristatens konsul i Norge, Christian Thams, kunne friste med 6000 franc i startlønn, i tillegg til at hyppige lønnsøkninger var vanlig. Til sammen reiste nitten norske jurister til Kongo, hvorav ni påtok seg nok en periode, og syv av

¹⁶⁸ Godøy, *Solskinn og død*, 34.

¹⁶⁹ Ongre, «Norske leger i Kongo».

disse igjen ble enda lenger. Trolig ville flere ha gjort det samme om ikke sykdom og død hadde satt en stopper for det.¹⁷⁰

2.8. Handelsutsikter i Fristaten Kongo

Allerede før Berlinkonferansens inngang, kunne nordmenn lese i avisene at en «ny nøytral Stat er i Færd med at danne sig ved Bredderne af Kongo».¹⁷¹ Redaktørene holdt seg oppdatert på konferansens gang og videreformidlet informasjonen de innhentet. Telegrafbruken gjorde at informasjonen var relativt fersk og regelmessig. Ofte, for å ha de ferskeste nyhetene, ble det skrevet om Berlinkonferansens antagelige resultater. For eksempel ble det skrevet at Leopolds AIC antageligvis ville få sine krav på Kongo godkjent, selv om Storbritannia fortsatt var en motstander av dette.¹⁷² For norske lesere var det alltid en forståelse av at den store, nye og nøytrale staten i Kongo ville by på handelsmuligheter i Afrika. Det var for eksempel ingen hemmelighet at et av hovedmålene til Bismarck med Berlinkonferansen var å sikre frihandel på Kongofloden.¹⁷³ Kongospørsmålet sto så sentralt i konferansen at den ble referert til som Kongokonferansen i de norske avisene, noe den fortsatt blir kalt i Tyskland. Nordmenns oppfatning av handelsmulighetene ble tidlig bekreftet av Stanley, som sa at Kongo skulle åpnes for alle nasjoner.¹⁷⁴ Kort tid etter slutningen av Berlinkonferansens den 26. februar 1885, ble det offentliggjort det som man da allerede visste, Kongo ble Leopolds private koloni. Tidlig i mars kunne man lese om koloniens navneskifte¹⁷⁵ og om Leopolds takkebrev til den tyske rikskansleren for Berlinkonferansens resultat.¹⁷⁶ Dermed var det fastslått: Markedene i Fristaten Kongo, Leopolds private koloni, skulle åpnes for alle vestlige nasjoner, men hvordan ble nordmennenes første møte med Leopolds imperialisme i Fristaten Kongo?

Stanley hadde fortalt gjentatte ganger om de store handelsmulighetene i det øvre Kongo. Da USA sendte den diplomatiske agenten Tisdell til nedre Kongo, og senere marineløytnanten Taunt som i tillegg besøkte øvre Kongo, konkluderte de det samme som Stanley. Det nedre Kongo fremstår som «uproduktiv» og «gjennemgaaende usund» helt opp

¹⁷⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 140-141.

¹⁷¹ «Sydafrika», i *Stavangeren*, 18. september 1884, 2.

¹⁷² «Det internationale Kongoselskab», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 12. desember 1884, 2.

¹⁷³ «Kongokonferansen og Stanley i Berlin» *Stavangeren*, 29. november 1884, 2.

¹⁷⁴ «1883: I Afrika», i *Stavangeren*, 2. januar 1885, 1.

¹⁷⁵ «Af Privattelegrammer», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 4. mars 1885, 2-3.

¹⁷⁶ «Af Privattelegrammer», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 5. mars 1885, 2.

til Stanley-Pool, men i det øvre Kongo spår Taunt en «stor Handelsfremtid».¹⁷⁷ Imidlertid tror ikke Taunt at området umiddelbart kan utnyttas:

Colonization at the present time is out of the question. The progress of that scheme will depend entirely upon the success of the railway; and at any time there will be nothing that could possibly attract American citizens from their own country to settle and colonize on the Congo, unless it is the mission work, for which there is certainly a wide field. In this, however, I do not include American trading firms who may wish to establish on the Upper Congo, in case the railway is completed.¹⁷⁸

Amerikanerne, i hvert fall sammenlignet med Stanley og Leopold, er en relativt upartisk informasjonskilde og ettersom USA befant seg i en lignende situasjon som Norge, var deres beretninger også verdifulle for nordmenn som undersøkte handelsmulighetene i Fristaten Kongo. Gamle portugisiske og nederlandske handelsstasjoner dominerte markedet i det nedre Kongo. Ny handelsvirksomhet ville sannsynligvis ikke være lønnsomt før jernbanen åpnet opp markedene i det øvre Kongo.

Jernbanen mellom Matadi og Stanley-Pool åpnet først i 1898. I mellomtiden var Leopold og Fristatens administrasjon de ivrigste kjøperne i kolonien. Koloniseringen av Kongo var kostbar og enkelte nordmenn utnyttet seg av koloniens pengebruk. Blant annet sendte et foretak fra Sandefjord ut et skip utrustet med varer til Kongo. Utfallet var i dette tilfellet «meget tilfredsstillende» og det ble i året etter planlagt en ny utsending av varer. Varene som skulle sendes til Kongo besto av ferdige trehus og ellers andre varer som de antageligvis kunne få avsetning på.¹⁷⁹ En utsending av øl gjorde det også godt, men da riktignok fra Sverige. Svenske Andersson fra Helsingborg kunne med glede meddele at han hadde med fordel solgt 40 kasser med øl i Kongo. Avisa *Haugesunderen* kunne spøkende bemerke at «Det hører vel med til Civilisationen!»¹⁸⁰ Ellers ble Kongo beskrevet som et «Eldorado» for håndverkere. To belgiere, en skredder og en skomaker, gjorde det utmerket godt da de åpnet sine forretninger i havnebyen Matadi. Både hvite og sorte kunder var henrykte over å kunne kjøpe skreddersydde klær og sko.¹⁸¹ Dette ble brukt som en suksesshistorie som forhåpentligvis ville lokke flere håndverkere til kolonien.

¹⁷⁷ «Kongo-Staten», i *Stavangeren*, 13. januar 1886.

¹⁷⁸ Emory H. Taunt til William Collins Whitney, *Report by Lieutenant E.H. Taunt, U.S.N.*, Napoli: 26. februar 1886. <https://www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/u/us-navy-congo-river-expedition-1885.html#rep>.

¹⁷⁹ «Norge og Kongostaten», i *Stavangeren*, 23. juli 1886, 1.

¹⁸⁰ «Svensk Øl til Kongo», i *Haugesunderen*, 10. september 1895, 1.

¹⁸¹ «Et Eldorado for Håndværkere», i *Haugesunderen*, 6. november 1896, 2.

Sent i 1886 ble den første norske kongofareren, kaptein Karl Olsen, intervjuet av *Aftenposten* da han var på permisjon i hjemlandet. Olsen, med sine 31 år, var blant koloniens eldste ansatte. Etter flere års tjeneste, var han nå kaptein over den største damperen på flodnettet i Kongo. Han kunne fortelle at han selv ikke drev med handel i Kongo. Fristaten Kongo, som AIC tidligere, fungerte kun som en banebryter for europeisk sivilisering av Kongos enorme områder, som ville åpne opp for et nytt handelsmarked. Administrasjonen drev ikke handel, og det var derfor forbud for deres ansatte å involvere seg i handelen. Olsen forklarer også at elfenben, palmeolje og guttaperka var de viktigste handelsvarene. Foreløpig kom ikke handelsmennene oppover floden. De forholdt seg ved kysten, men en ekspedisjon ble sendt til det øvre Kongo i ny og ne. De innfødte kjente ikke til penger, så i de tilfellene ble perler, tøy og tomme flasker brukt som byttemiddel.¹⁸²

Norsk handel forble lav i de første årene av Fristaten Kongos eksistens, men humøret var oppe. Handelsutsiktene så bra ut så snart jernbanen mellom Matadi og Stanley-Pool sto ferdig. Leopold og administrasjonen i Kongostaten jobbet stadig med å spre europeisk sivilisasjonen og for å åpne opp det øvre Kongo for handel, men dette arbeide tok flere år å gjennomføre. I mellomtiden var det et fåtall norske handelsforetak som gjorde det godt da selve Fristaten var en mer enn villig kjøper av norske varer. Dette var med på å holde debatten rundt utviklingen i Kongo ganske positiv og til tider også spøkende.

¹⁸² «En Nordmann fra Kongo», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 15. desember 1886, 1-2.

3. Hierarkiet i Fristaten Kongo

Hierarkiet i Fristaten Kongo kan deles inn i tre hovedkategorier: administrativt, rasistisk og nasjonalistisk hierarki. Det administrative hierarkiets øverste ledd var koloniens suverene Leopold. Ansvaret for utførelsen av Leopolds kolonipolitikk falt på generalguvernøren i Boma. Herfra ledet generalguvernøren utviklingen og kultivering av Fristatens territorier. Den første generalguvernøren i Fristaten Kongo var engelskmannen Francis de Winton. Dette var en posisjon han holdt i to år, hvorav de siste ni månedene var etter den offisielle stiftelsen av Fristaten Kongo. Britens avtaker, Camille Janssen, kom fra en juridisk bakgrunn. Han overtok rollen i april 1886. På grunn av uenigheter med Leopolds kolonipolitikk, trakk Janssen seg fra posisjonen den 1. juli 1892, etter over seks år som generalguvernør i Fristaten Kongo. Fristatens neste generalguvernør var belgieren Théophile Wahis, som også var den siste personen som besatt posisjonen i Fristaten Kongo. Han trådte inn i rollen den 1. juli i 1892 og gikk ikke av før 20. mai i 1912, nesten tjue år senere, i det som da var Belgisk Kongo. Godøy beskriver Wahis som en «militær til fingerspissene».¹⁸³ Wahis begynte sin militærkarriere allerede som sekstenåring, hadde krigen i Mexico, og da han ble ansatt av Leopold var han nesten femti år gammel. Dermed var han en relativt gammel mann sammenlignet med resten av administrasjonen. I teorien var generalguvernøren koloniens øverste autoritet, sett bort ifra Leopold, og med de relativt lange livserfaringene til de Winton, Janssen og Wahis, fremsto de som en autoritet for det unge mannskapet til Fristaten Kongo.

Administrasjonens hierarki besto av flere ledd. Fra Boma ga generalguvernøren sine instruksjoner til provinsguvernørene, som igjen formidlet sine ordrer til distriktkommisærene i innlandet. Derfra gikk ordrene videre til den sektoransvarlige, om ikke enda lavere, til stasjonssjefen. Slik ble Boma bindestedet mellom koloniens områder og verden utenfor.¹⁸⁴ I 1898 levde det 268 hvite i Boma, fordelt på 74 hus, i tillegg til rundt fem tusen afrikanere. Svært få snakket pent om Boma, men med et hotell, sykehus, sporvei, barer og kafeer, var hovedstaden koloniens mest siviliserte område.¹⁸⁵ Belgiere utgjorde brorparten av administrasjonens ansatte. De tok gradvis over etter de første engelskmennene som Stanley hadde ansatt. Det administrative språket var fransk, men en god del engelske navn, ord og uttrykk forble selv etter Stanley og hans mannskap var borte, til dels takket være de britiske

¹⁸³ Godøy, *Solskinn og død*, 43.

¹⁸⁴ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 67.

¹⁸⁵ Godøy, *Solskinn og død*, 41.

og amerikanske misjonærene. Dette inkluderer navn som Stanley-Pool og Stanley-Falls og ord som «steamer» og «boy».¹⁸⁶

Koloniens enorme territorium var et problem. Selv på slutten av 1800-tallet, var det under femti stasjoner i Fristaten Kongo, som alle administrerte et område på størrelsen med Nederland. I praksis unnslopp store deler av domenet effektiv kontroll. For eksempel var det i 1902 bare tjue europeere i hele Ubangi-distriktet.¹⁸⁷ På den samme tiden befant det seg under hundre hvite i andre distrikter som Aruwimi, Kwango, Banana og Lac Léopold II. Selv Boma, med den klart største hvite befolkningen, talte kun opp til 447 hvite innbyggere. Den hvite befolkningen var ikke alene om koloniseringsprosjektet. De fikk hjelp av flere høvdinge, en fredsavtale ble inngått med krigsherren Tippu Tip som fortsatt hadde kontroll over store deler av det østlige Kongo, og de kommanderte Sentral-Afrikas største militærmakt.

3.1. Force Publique

Force Publique var en militærmakt som Leopold beordret opprettelsen av i 1885 for å beskytte kongoleserne fra slavehandelen. Kolonihæren ble ledet av hvite offiserer. Flesteparten var belgiere, deretter utgjorde italienere og svensker de neststørste gruppene, etterfulgt av dansker, nordmenn og sveitsere.¹⁸⁸ Opprinnelige besto fotsoldatene av zanzibaritter som hadde fulgte de oppdagelsesreisende på deres ferder gjennom Afrika og leiesoldater fra Liberia og Nigeria. Kort tid etter ble også kongoleserne rekruttert til Force Publique.¹⁸⁹ De sorte soldatene ble ofte omtalt som «capitas» og «sentinelles», eller samlebetegnelsen «gardes de forestièr» (skogvoktere). En capita ble rekruttert lokalt, mens en sentinelle ble rekruttert fra andre deler av Kongo eller Afrika. En sentinelle hadde derfor en begrenset lojalitet til menneskene i området der de ble stasjonert, sammenlignet med en capita. Kolonien hadde åpenbare problemer med soldatene sine. Skogvokterne ble rekruttert på grunn av deres evne og vilje til å utøve vold. Dette var et krav fra de hvite arbeidsgiverne og hard straff ble utdelt til de som nektet eller nølte med å følge ordre. Flere av soldatene begikk ugjerninger mot kongoleserne og etter hvert måtte lokalbefolkningen vernes mot sine egne beskyttere. I Bjørn Godøys *Solskinn og død*, beskrives situasjonen i et oversatt sitat av Fristatens visegeneralguvernør Felix Fuchs:

¹⁸⁶ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 68.

¹⁸⁷ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 118.

¹⁸⁸ Godøy, *Solskinn og død*, 44.

¹⁸⁹ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 80

Regjeringen er innforstått med at sorte soldater må holdes under konstant overvåkning for å hindre dem i å hengi seg til de grusomheter som kan følge av deres primitive instinkt. Gjentatte ganger er offiserer og kommandanter blitt minnet på at de må (...) beskytte den innfødte mot mulige overgrep fra isolerte soldater.¹⁹⁰

Skogvokterne var for øvrig ikke alene om å være voldelige. De hvite offiserene begikk også ugjerninger, men i motsetning til afrikanere, ble ikke disse grusomhetene tilskrevet de hvites «primitive instinkt». Europeere forsto seg selv som fornuftige og kalkulerte. I situasjoner hvor ugjerninger ble begått av en hvit kolonist, ble skylden tilskrevet galskap hos individet. Denne praksisen frustrerte baptisten George Grenfell. Lenge hadde Grenfell støttet koloniprojektet til Leopold, men det administrative systemet bekymret ham. Ifølge den britiske baptisten bar systemet deler av skylden for å plassere sine agenter under ugunstige forhold:

Seeing the number of lonely outposts occupied by single white men with a mere handful of native soldiers in the midst of half-subjugated and altogether cruel and superstitious people, it would not be surprising if more madness came to light. It is the system that is to be condemned rather than the poor individual, who, overcome by his fever-heightened fears, loses control of himself, and resorts to awe-inspiring acts of vengeance to uphold his authority.¹⁹¹

Selv med sine åpenbare svakheter, ble Force Publique den største militære makten i Sentral-Afrika. I de første årene etter fristatens stiftelse, brukte Leopold halvparten av kolonibudsjettet på denne hæren. Innen 1904 besto hæren av 17.000 rekrutter. Med sine 25.000 Albin Braedlin-rifler, fire millioner kuler, 150 kanoner og 19 Maxim-mitraljøser,¹⁹² var Force Publique kun den største hærstyrken i Sentral-Afrika, den besatt også det største artilleriet i kolonitidens Afrika.¹⁹³

3.2. Det administrative hierarki i et norsk perspektiv

Uttalelser som den norske befolkningen leste om i avisene angående administrasjonen i Fristaten Kongo, kan i stor grad være påvirket av kongofarernes agenda. Som påpekt tidligere, hadde mange av nordmennene i Fristatens tjeneste reist til Kongo for å unnsnippe vanskelige forhold hjemme. Flere kongofarere påsto selv at de trivdes i Kongo. For mange av

¹⁹⁰ Godøy, *Solskinn og død*. 83-85.

¹⁹¹ Harry Johnstone, *George Grenfell and the Congo: A History and Description of the Congo Independent State and Adjoining Districts of Congoland* (New York: D Appleton & Company, 1910), 378-379.

¹⁹² van Reybrouck, *Historien of Afrikas hjerte*, 81.

¹⁹³ Wæhle. «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 304.

dem var ansettelse i kolonien et bedre alternativ enn arbeidsledighet i Norge. Det kan derfor ha vært et formål for enkelte kongofarere å stille seg selv og koloniprojektet i et godt lys da de ble intervjuet av pressen. Foruten var kongofarerne ansatt av Fristaten Kongo og det var neppe lurt å surne forholdet til sin arbeidsgiver hvis man ønsket seg et nytt engasjement i kolonien. I tillegg hadde man hjemme i Norge, på grunn av unionsstriden, interesse av å ha et godt forhold til utlandet og etter norsk selvstendighet ble det satt klare forventninger fra den sittende regjeringen om at pressen skulle være lojale i saker angående Norges forhold til fremmede makter.¹⁹⁴ Derfor kan pressens skildringer av administrasjonen i Fristaten Kongo blitt påvirket av deres bruk av kongofarerne som informasjonskilde og utenrikspolitikken i landet. Når det er sagt, var både det norske og det internasjonale forholdet til Fristaten Kongo relativt godt før århundreskiftet.

Norske avislesere ville trolig vært sympatiske til bekymringene til George Grenfell. Det dukket stadig opp avisartikler med beskrivelser om de innfødtes farefulle angrep på Fristatens undertallige stasjoner. Blant annet ble den svenske løytnanten Jublin-Dannfelt hardt såret da han og hans 17 zanzibariske soldater, sent i 1884, ble angrepet av tre hundre innfødte. Svensken og hans menn tilføyde store tap før angriperne flyktet, mens han selv mistet to mann. Skadet, syk og blind på et øye, ble Jublin-Dannfelt deretter sendt hjem.¹⁹⁵ I 1891, under et angrep på både kongostatens representanter og araberne ovenfor Stanley-Falls, ble fem hundre av mennene til distriktsguvernør Tippu Tip drept av de innfødte.¹⁹⁶ Senere det samme året ble en ekspedisjon bestående av tre hundre medlemmer, ledet av kaptein Jacques, tilintetgjort av Wagoyostammen.¹⁹⁷ De voldsomme antallene av døde er sannsynligvis overdrevet til en viss grad. Talluenigheter er ganske vanlig når man diskuterer koloniseringen av Kongo. I 1885 for eksempel, meldte pressen at det levde 750 europeere i den første provinsen av Kongoladet,¹⁹⁸ mens etter Jenssen-Tusch sine utrekninger befant det seg så vidt over 250 hvite mennesker i hele Kongostaten i den samme perioden.¹⁹⁹ Jenssen-Tusch sin utrekning er ikke nødvendigvis presis og bør ikke ansees som en fasit, men likevel har kilden til den sistnevnte pressemeldingen trolig overdrevet sine tall for å vise til en større kolonial utvikling enn realiteten tilsa. Tallene om de opprørske afrikanerne har nok også blitt rundet opp for pressen. Flere av offiserene i Fristatens tjeneste bar stolthet i sitt heltemot. For

¹⁹⁴ Simonsen, «Utlandet i norsk presse», 307.

¹⁹⁵ «En Kongoforskers Lidelser», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 9. desember 1884, 2.

¹⁹⁶ «En Negeropstand», i *Stavangeren*, 24. august 1891, 3.

¹⁹⁷ «Ødelagt Afrikaekspedition», i *Stavangeren*, 17. oktober 1891, 2.

¹⁹⁸ «750 Europæere», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 30. april 1885, 2.

¹⁹⁹ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 180.

eksempel ble et brev fra løytnant Jürgens publisert i avisene hvor han forteller om en av Fristatens offiserer, løytnant Frisch, som ble truffet av en giftpil og døde kort tid etter. Da ordren fra oven var å angripe de innfødte, ba Jürgens om tillatelse til å være med. Videre forteller han om angrepet på en landsby, soldatenes tapperhet og om hans egen livreddende innsats. Naturligvis var antallet drepte afrikanere i landsbyen nøyaktig hundre. Jeg tviler ikke på at antallene for drepte eller angripere var høye i disse situasjonene, men de er definitivt avrundet, og da antagelig rundet opp ettersom det ble sett på som fordelaktig. Dessuten lagde runde tall en god overskrift i avisene.

Slike motangrep som løytnant Jürgens deltok i var ikke uvanlige. Det samme skjedde for eksempel etter de innfødte angrep stasjonen Cetema i øvre Bangui. Flere Europeere ble drept og det ble straks sendt en straffeekspedisjon for å ødelegge angripernes landsbyer.²⁰⁰ Ved første øyekast kan disse motangrepene se ut til å være motivert av hevngjerrighet, og til en viss grad var de det, men de fungerte også som en forsvarstaktikk. Europeerne var alltid klare over faren de befant seg i hvis de innfødte skulle vende seg mot dem. I et brev fra en dansk kongofarer beskrives hans møte med en stamme bestående av høye og kraftige mennesker som, om de skulle ønske, «maatte kunne endevende os i en eneste Omgang».²⁰¹ På et personlig nivå kunne et opprør bety slutten for en kolonist, men det ble også antatt at en forening av de forskjellige stammene mot den hvite mann ville bety slutten for kolonistene på et kollektivt nivå. ifølge kaptein Oluf Myhre var det usannsynlig at dette skulle skje ettersom de innfødte hadde for liten slektsfølelse og var derfor mer opptatt av å krige seg imellom.²⁰² Kaptein Simon Steensnæs mente foruten at kongoleserne ikke så på de hvite med blide øyne og hvis de sparte et europeisk liv var det fordi de var redde.²⁰³ Altså frykt blant kongoleserne holdt kolonistene trygge, i teorien, og det rettferdiggjorde Fristatens straffeekspedisjoner. Myhre og Steensnæs låter ikke til å ha vært overbevist av denne berettigelsen, men forholdt seg profesjonelle og tjente kolonien så godt de kunne.

Tilsynelatende hadde ikke det norske folket et problem med administrasjonen i Fristaten Kongo. Generalguvernør Janssen ble det regelrett trykket positive ytringer om i avisene. I et brev fra den da avdøde belgieren løytnant Charles Warlomont, som kritiserte den andelen av kolonoipersonalet som han kaller for en «sværm Æventyrere og mer end tvilsomme Eksistenser» som benyttet alle midler for å tjene penger. Deres uærlighet, mente

²⁰⁰ «Kongo», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 4. januar 1895, 3.

²⁰¹ «Forskjelligt: Fra Kongo», i *Adressebladet*, fredag 14. juni 1889, 3.

²⁰² «Kongofareren Kaptein Oluf Myhre», i *Gudbrandsdølen*, 29. desember 1900, 1.

²⁰³ «Hos Kongo-skipperen Simon Steensnæs», i *Stavanger Aftenblad*, 25. november 1904, 1.

Warlomont, risikerte hele statens eksistens, mens Janssen satt i Boma med hedersmot og gjorde så godt han kunne for å forbedre situasjonen. Brevets kritikk var rettet mot en andel råtne epler i Fristatens administrasjon, mens koloniens øverste autoriteter, Leopold og Janssen, ble beskrevet som ofre for enkelte personalmedlemmers grådighet.²⁰⁴

3.3. Rasisme i Fristaten Kongo

I tillegg til det administrative hierarkiet i kolonien, var det også et sosialt hierarki. Det sosiale hierarkiet var først og fremst basert på rasisme, men også i mindre grad nasjonalisme. Nordmenn, som datidens andre europeere, oppfattet afrikanerne som late, primitive og uintelligente. I kontrast til de sorte afrikanerne, var hvite europeere pågangsdrevne, moderne og intelligente. Ettersom araberne dominerte de sorte afrikanerne i Sentral- og Øst-Afrika, ble de sett på som et mellommenneske. Smartere enn en sort mann, men ikke like smart som en hvit mann.

Vestens raseteorier kan spores tilbake til opplysningstiden. Naturvitenskapens trang til å klassifisere natur og mennesker som typer har på mange måter lagt grunnlaget for den institusjonalisert rasismen som i ettertid har påvirket menneskesynet. To sentrale verk er *Systema naturae* av Carl von Linné og *Histoire Naturelle* av Georges-Louis Leclerc de Buffon. Von Linné ansees for å være taksonomiens far etter hans klassifiseringer av plante- og dyreliv etter spesielle kjennetegn og egenskaper. Metoden minner om det som Michel Foucault har referert til karakterbygging. Ettersom det ville være et evighetsprosjekt å samle inn absolutt alle kjennetegn og egenskaper som kan identifisere en karakter, eller art i von Linnés situasjon, finnes det to metoder som effektiviserer prosessen. Den første er å foreta en fullstendig sammenligning, men bare innenfor et begrenset antall empiriske arter. Den andre er å velge en avgrenset gruppe egenskaper som kan studeres blant alle arter. Den førstnevnte metoden kaller Foucault for metodisk karakterbygging, og den andre kaller han for systematisk karakterbygging.²⁰⁵ Von Linné kan ha brukt begge metodene da han grupperte mennesket i fem kategorier: villmann, amerikaner (indianer), europeer, asiater, og afrikaner.²⁰⁶

²⁰⁴ «Forholdene i Kongostaten», i *Stavangeren*, 15. mars 1888, 2.

²⁰⁵ Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (London: Routledge, 1989), 138-145.

²⁰⁶ Carl von Linné, *A General System of Nature*, red. William Turton (London: Lackington, Allen & Company, 1806), 9.

I senere utgaver skal han ha lagt til en ekstra gruppe: monster.²⁰⁷ Von Linnés teorier var sterkt påvirket av hans kristne tro, deriblant hans årsaksforklaring for det biologiske mangfoldet. Han påsto at etter Noahs ark landet på Ararat, og vannet trakk seg tilbake, gikk de ulike artene av på ulike høydemeter. Artene tilpasset seg da et spesifikt habitat som de igjen var tiltrukket av da de migrerte til nye områder. Denne forklaringen ble møtt med kritikk fra flere parter, hvorav den mest kjente var Buffon. Buffon var enig i at artene migrerte fra et felles geografisk utgangspunkt, men i motsetning til von Linné, mente han at dette var på Nordpolen. Fra Nordpolen migrerte artene sørover da klimaet ble mildere og de befant seg deretter på ulike kontinenter, adskilt av havet, hvor de tilpasset seg etter omgivelsene.²⁰⁸ Teoriene til von Linné og Buffon har resultert i en klassifisering av den naturlige verden, da også mennesket, hvor ulike artet blir tildelt spesielle kjennetegn og egenskaper, med en sterk tilknytning til et geografisk område.

Emanuel Kant, inspirert av von Linné og Buffon, diskuterte menneskets grupperinger. Kant mente at evnen til å formere seg betydde at mennesket var én og samme art, men at det fantes ulike reser som han kategoriserte i fire grupper: hvite europeere, sorte sentralafrikanere, rødhuder fra Asia og Amerika, og olivenfergede indere. Alt annet var blandede variasjoner av de fire. Ifølge Kant har alle rasene en stamfar, men med tiden har menneskene tilpasset seg egenskaper etter klimaet. Kant gikk ikke så langt til å si at en rase har retten til å dominere en annen, men han foreslo en rasebasert svakhet spesifikt hos indianerne. Han påsto at indianerne opprinnelig var en asiatisk rase som migrerte til Amerika. Ifølge Kant hadde ikke indianerne klimatisert seg til det amerikanske miljøet innen europeerne gjenoppdaget kontinentet.²⁰⁹ Dette fikk to konsekvenser: a) indianerne var utilpasset og dermed svake: b) landområdet var ikke indianernes psykologiske hjem og de kunne derfor ikke gjøre legitimt krav på landet. Slik kunne koloniseringen av Amerika forsvares, men dette argumentet fungerte ikke for Afrika. Von Linné, Buffon og Kant var alle enige om at den sorte rasens tilhørighet var i Afrika. Émile Banning skriver i hans oppsummerende bok om den geografiske konferansen i Brussel, at afrikanerne ikke ville forsvinne slik som indianerne hadde gjort.²¹⁰

²⁰⁷ Edward J. Dudley og Maximillian E. Novak, *The Wild Man Within: An Image in Western Thought from the Renaissance to Romanticism* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1973), 164-170.

²⁰⁸ Janet Browne, *The Secular Ark: Studies in the History of Biogeography* (New Haven: Yale University Press, 1983), 23-27.

²⁰⁹ Susanne Zantop, *Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770-1870*, red. Stanley Fish og Fredric Jameson (Durham: Duke University Press, 1997), 68-73.

²¹⁰ Banning, *Africa and the Brussels*, 102.

Den sorte mann, ifølge konferansedeltakerne i Brussel, var tilpasset miljøet i Afrika og var derfor mottagelig for europeisk intervensjon, men hvordan kunne europeerne forsvare sin inngripen i afrikanernes eget land? Et svar på det spørsmålet er europeernes oppfatning av afrikanerne som uintelligente, primitive og late. Tildelingen av slike kjennetegn og egenskaper kan spores tilbake til Carl von Linné. I *Systema naturae*, delte von Linné som sagt mennesket inn i fem ulike raser, deriblant den hvite europeeren og den sorte afrikaneren. Europeere tildeler han kjennetegn som strømmende, blondt eller brunt hår, blå øyne, og egenskaper som skånsomhet, oppfinnsomhet, rimelighet og mot.²¹¹ Hvis disse egenskapene var kjennetegn for europeerne, betydde det naturligvis at ikke-europeere manglet disse egenskapene. Noen som ikke var modige var feige og noen som manglet modernitet var primitive. Edward Said i *Orientalismen* kritisert denne praksisen av å sette ikke-europeere opp mot europeerne som en motpol. Praksisen var med på å fremheve ulikhetene mellom kulturer og mennesker og skapte typer. På denne måten dannes en kollektiv forestilling av «oss» og «dem», og gjennom vitenskapen til von Linné, Buffon, Kant og andre, plasserte Vesten seg som en institusjonalisert autoritet som bestemte hva som kvalifiseres som faktiske sannheter og hva som ikke gjør det. Derfor mente Vesten at de kunne kartlegge en sivilisasjon ved å skape viten om den. For Vesten var denne viten om en sivilisasjon den «objektive» faktum av hva denne sivilisasjonen var, helt til den eventuelt ble endret, noe som kun Vesten hadde autoritet til å gjennomføre. Denne autoritative viten som Vesten hadde om den bestemte sivilisasjonen, betydde at «vi» kunne nekte «dem» selvstyre, siden vi har kjennskap til deres sivilisasjon og visste bedre hva som var best for dem.²¹² Inspirert av Charles Darwins publikasjon *On the Origin of Species* (1859), oppsto sosialdarwinistiske tankesett, i stor grad belyst av Herbert Spencers *The Principles of Biology* (1864), som også introduserte den kjente formuleringen: «survival of the fittest».²¹³ Sosialdarwinismen argumenterte, gjennom Darwins prinsipp om det naturlig utvalg,²¹⁴ at en sivilisasjons dominans over en annen var en naturlig prosess som til slutt gagnet menneskeheten.

I et intervju med kongofareren kaptein Oluf Myhre sent i desember 1900, kan man se spor etter det institusjonaliserte rasesynet i et norsk perspektiv. Tidlig i intervjuet påpekte journalisten som intervjuet kaptein Myhre de primitive våpnene til «Kongos Negre og Centralafrikas Araberstammer» som kongofareren har dekorerte veggene sine med.

²¹¹ Von Linné, *General System of Nature*, 9.

²¹² Said, *Orientalismen*, 13, 17, 30 og 46.

²¹³ Herbert Spencer, *The Principles of Biology, bind 1* (London: Harrison & Sons, 1898), 290-291.

²¹⁴ Charles Darwin, *Om artenes opprinnelse*, red. Dag O. Hessen, oversatt av Knut Johansen (Oslo: Bokklubben Dagens Bøker, 1998), 61-98.

Journalisten spør deretter om de fiendtlige stammene får utrettet noe med «disse Slags Vaaben» mot soldater med rifler. Myhre svarer at som regel, hvis stammene kjenner til virkningen av europeiske våpen, flykter de med en gang. Kongofareren innrømmer senere, da journalisten oppdager noen piler, at pilene kan lage stygge sår og baner seg ofte vei helt til innvollene, men at selv et lite sår kunne være dødelige ettersom pilspissene var forgiftet. Samtalen er i stor grad ledet av hva journalisten, som muligens er avisens anonyme redaktør, tror leserne er mest nysgjerrige om. Kongolesernes primitivitet eksemplifiseres gjennom deres underlegne og primitive våpen som står som en motpol til de europeiske riflene.

Våpenutviklingen i Kongo, i motsetning til det industrialiserte Europa, ble ansett som stillestående og europeisk inngripen ble da sett på som nødvendig for hjelpe kongolesernes fremgang. I det samme intervjuet dukker også rasespørsmålet opp og et klart hierarki konstateres da journalisten spør: «Der er altså to Folkeslag i Kongo, Negere og Arabere?» Myhre svarer: «Ja, og Araberne vil gjerne opkaste sig som Herskere over Negerne, hvad Europæerne ikke kan tillade (...) Ellers staar jo Araberne meget over Negerne i Udvikling, og de danner Mellemeleddet mellem Negere og Europæere».²¹⁵ Mitt poeng er at nordmenn delte mange av de samme tankene som resten av den vestlige verden. Disse tankene var jordet i de da over hundre år gamle teoriene til forskere som von Linné og Buffon, videre utrettet av folk som Kant, og påvirket av teoriene til Darwin og Spencer. Rasisme dyrket Vestens selvoppfattende overlegenhet og ledet de europeiske stormaktene, og kong Leopold, til å forakte afrikanernes selvstyre. Et selvstendig Norge har aldri besatt en koloni i Afrika, men dette er fordi Norge aldri befant seg i en posisjon som gjorde at eierskap av en afrikansk koloni var mulig eller ønskelig, ikke fordi nordmenn i nyimperialismen tidsalder besatt ulike tanker og verdier enn andre vestlige nasjoner.

3.4. Nasjonalisme i Fristaten Kongo

Den siste formen for hierarki i Fristaten Kongo er det nasjonalistiske hierarkiet. Fra og med 1890 ble kolonien stadig mer belgisk. De øverste titlene ble som regel alltid gitt til belgiere. Men Belgia var ingen stormakt, og store deler av befolkningen var ikke begeistret over sin monarks kolonieventyr. Leopold skulle gjerne ha benyttet seg av sine egne landsmenn i alle stillinger, men det var ikke alltid mulig. Spesielt innen krig og sjøfart var det

²¹⁵ «Kongofareren Kaptein Oluf Myhre» i *Gudbrandsdølen*, 29. desember 1900, 1-2.

et stort behov for å fylle ledige stillinger med «utlendinger».²¹⁶ Begrepet «utlending» kan være misvisende. Kolonien var offisielt en selvstendig stat hvor kongoleserne var de eneste reelle borgerne. Teknisk sett skulle alle andre, også belgiere, ansees som utlendinger, men for generalguvernør Wahis hørte belgierne hjemme i Kongo. Andre europeere var derimot et fremmedelement. Wahis uttrykte sin misnøye til Leopold: «Selv om de hvite har økt i antall, er det ingen tvil om at kvaliteten har blitt senket på grunn av det økte innslaget av utlendinger, som verken fysisk eller moralsk har samme kvalitet som belgiere».²¹⁷ Hjemme i Norge publiserte avisene en populær serie av reisebrev fra en dansk kongofarar. I et av disse reisebrevene forklares det hvordan kolonien gjør forskjell på skandinaver og belgiere. I Kongo mente svensker, dansker og nordmenn at de ble urettferdig behandlet da selv en belgisk underoffiser blir vist mer hensyn enn en skandinavisk kaptein. Det spesifikke eksemplet som den danske kongofareren sikter til er en situasjon hvor danskene klagde over teltene de fikk med seg på en reise fra Matadi til Léopoldville, mens i den samme perioden fikk belgierne utmerkede telter.²¹⁸ Belgierne gjorde ikke forskjell mellom svensker, dansker og nordmenn. For dem var de alle «hommes du nord», menn fra nord. Slik oppfattet skandinavene seg selv også. Selv unionsstriden tærte ikke på forholdet mellom svensker og nordmenn i Kongo. Mange av skandinavene behersket språk dårlig.²¹⁹ Den språklige og kulturelle nærheten førte til at skandinavene gikk inn i et slags brorskap.²²⁰ Det nasjonalistiske hierarkiet kunne altså trumfe det administrative hierarkiet i Fristaten Kongo til fordel for belgierne, men skandinavenes hvite hud sørget likevel for at de var blant koloniens mest privilegerte grupper.

²¹⁶ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 25 og 183-184.

²¹⁷ Godøy, *Solskinn og død*, 43-45.

²¹⁸ «Brev fra en dansk Kongofarar, III», i *Stavanger Avis*, 3. oktober 1889, 2.

²¹⁹ Godøy, *Solskinn og død*, 51.

²²⁰ Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 308-309.

4. Leopolds imperialism – Innledende utfordringer

Uten å være tankeleser, er det mildt sagt utfordrende, om ikke umulig, å vite hvordan Leopolds imperialism var ment å fungere og hvorvidt Leopold nådde sine mål for Fristaten Kongo. Leopold holdt kortene sine tett til brystet og, foruten enkelte slagord, delte den belgiske kongen sjelden sine tanker angående det afrikanske koloniseringsprosjektet. Uavhengig av hvilke opprinnelige planer Leopold hadde for Kongo, måtte han avlegge et sett med løfter for å i det hele tatt erverve sin private koloni. Leopold lovet blant annet å spre lyset av kristendom og sivilisasjon til det mørke kontinentet, han skulle garantere handelsfrihet og han skulle avskaffe den arabiske slavehandelen. Disse punktene stemmer ikke nødvendigvis overens med Leopolds personlige mål for Kongo, men de gir et godt bilde av hvilke forventninger det internasjonale miljøet, da også Norge, hadde for Leopolds imperialism. Ved å bruke disse tre lovnadene som kriterier for suksess, slipper jeg å være tankeleser samtidig som jeg gir meg selv et sett håndfaste punkter å undersøke. For å si det med andre ord, ønsker jeg å undersøke hvordan Leopolds imperialism presterte i praksis i forhold til de norske forventningene.

Før Leopold kunne praktisere sin kolonipolitikk i Fristaten Kongo, måtte han og koloniens administrasjon overkomme en rekke innledende utfordringer. For det første måtte en grunnleggende infrastruktur utbygges. En jernbane rundt kataraktene og opp til Stanley-Pool var avgjørende for å få tilgang til det utstrakte flodnett hvor floddampere kom til å legge grunnlaget for transporten i Kongo. Foruten infrastruktur var den høye dødeligheten blant den hvite befolkningen i Kongo et problem. Dødeligheten skyldtes i hovedsak klimaet i Sentral-Afrika som ble oppfattet som usunt for europeere. I tillegg fantes det økonomiske utfordringer. Leopold manglet kjøpekraften til en konvensjonell kolonimakt og var derfor avhengig av at Fristaten Kongo genererte inntekter som kunne brukes til utviklingen av kolonien. Til slutt kan jeg nevne at kolonien til tider hadde rekrutteringsproblemer, men som nevnt tidligere ble dette til dels løst ved å hyre skandinaver.

4.1. Infrastruktur – Jernbanen

Med lovende utsikter for fremtidig handel i det øvre Kongo og den generelt gode støtten Leopold og administrasjonen i Fristaten Kongo fikk, presset pressen gjennom sporadiske oppdateringer angående utvidelsen av infrastrukturen i Kongo. Helt siden hans

krysning av Afrika, hevdet Stanley at en koloni i Kongo ville være verdiløs uten en jernbane rundt kataraktene nedenfor Stanley-Pool.²²¹ Selve jernbaneutbyggingen startet vinteren 1889-1890, men så tidlig som i 1878 ble det spekulert i Belgia om jernbaneprojektet kunne lokke belgiske, britiske og tyske finansmenn til å stifte et kongolesisk jernbaneselskap. Selskapet Compagnie de chemin de fer du Congo, hadde en startkapital på 25 millioner franc, hvorav ti millioner kom fra den belgiske stat.²²² Byggeprosjektet fikk stor oppmerksomhet, ikke bare skulle det åpne et enormt frihandelsmarked, det ble også argumentert at jernbanen ville ende slaveriet i Sentral-Afrika. Den da bekjente forfatteren, professor Emil de Laveleye, offentliggjorde sine tanker rundt diskusjonen om undertrykkelse av slavehandelen og han konkluderte i at «Lokomotiver langt bedre end Kanoner og Geværer er i Stand til at gjøre Ende på Slavehandelen og Menneskejagten». Tanken var at slaven, som var den beste handelsvaren i Afrikas indre, ville bli unyttig da nye og bedre varer ble introdusert gjennom handelen som fulgte jernbanen.²²³ Tanken var ikke ny, allerede i 1840 foreslo den britiske politikeren Thomas Fowell Buxton at handel, sammen med kristendom, var kuren mot den afrikanske slavehandelen.²²⁴ Denne idéen påvirket tankegangen til blant andre David Livingstone.²²⁵

Under utbygging bydde derimot jernbanen på flere problemer enn løsninger. Mange arbeidere bukket under av malaria, dysenteri, beriberi og kopper. 900 afrikanske arbeidere og 42 hvite døde bare i løpet av de første 18 månedene, ytterligere 300 ble tidlig sendt tilbake til Europa. Til sammen mistet rundt to tusen mennesker livet i utbyggingen av jernbanen, uten at det kunne vises til gode resultater i starten. De første åtte kilometerne, av totalt fire hundre kilometer, tok to år å bygge.²²⁶ Produksjonen tok seg heldigvis opp etter hvert uten at dødeligheten så en økning, men det kom flere nyheter om kontroverser tilknyttet prosjektet. Bare i 1892 ble Fristaten anklaget for å ha kjøpt «nogle Tusinde Slaver, der skulle benyttes til Bygningen af Stanley-Pool-Banen»,²²⁷ og senere på året ble det igangsatt et mytteri på et skip i Boma da 250 jernbanearbeidere nektet å gå i land. Mytteriet resulterte i en skyteepisode med flere dødsfall.²²⁸ Afrikanernes «latskap» og til tider nekt for å jobbe da dødeligheten var

²²¹ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 86.

²²² Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 45.

²²³ «Jernbanerne og Slavehandelen», i *Stavangeren*, 6. desember 1889, 3.

²²⁴ Thomas Fowell Buxton, *The African Slave Trade and its Remedy* (London: John Murray, 1840), 275-531.

²²⁵ Cecil Northcott, *David Livingstone: His Triumph, Decline and Fall* (Philadelphia: Westminster Press, 1973), 22.

²²⁶ van Reybrouck, *Historien of Afrikas hjerte*, 87.

²²⁷ «Slavehandel», i *Stavangeren*, 26. januar 1892, 3.

²²⁸ «Mytteriet», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 13. september 1892, 2.

høyest, ble erstattet av kinesiske arbeidere. «For kort Tid siden», melder *Haugesunderen* den 31. januar 1893, «er der til Kongo ankommet 540 Kinesere, der skal anvendes ved det meget omtalte Jernbaneanlæg». ²²⁹ Ifølge Hochschild mistet mange av dem livet og flere flyktet inn i skogen. Flertallet av disse dukket aldri opp, mens andre ble funnet opp til 800 kilometer lenger inn i landet. De hadde fulgt solnedgangen i håpet om å nå Afrikas østkyst og derfra komme seg hjem. ²³⁰ I 1898 sto endelig jernbanen ferdig og den 18 dager lange marsjen til Stanley-Pool ble erstattet av en to dagers togtur. ²³¹ Den ferdigstilte kongojernbanen kostet Leopold dyrt, men den var også en umiskjennelig suksess.

4.1.1. Flodnettet

Jernbanen ga større tilgang til det voldsomme flodnettverket ovenfor Stanley-Pool. Kongofloden og dens utstrakte bielver ga tilgang til 60 prosent av koloniens territorier. Mindre dampere hadde flytt opp og ned floden siden Stanleys grunnleggelse av Léopoldville i 1881, men det tok tid før man for alvor fikk fart i flodfarten. Hekkhjulene Brabant, Hainaut og Flandre var de første damperne med stor lastekapasitet, samtidig som det ankom tre lektere som kunne lastes med 350-400 tonn. Med tiden ble skipene større, Brabant ble for eksempel ombygd til en tredekker. ²³² Som nevnt tidligere besto 90 prosent av sjøfolket som utgjorde flodfarten av skandinaver, hvorav en god andel kom fra Norge. ²³³ Sjøfolket, fraktet, monterte, modifiserte, vurderte og vedlikeholdt dampere, før de bemannet dem og styrte dem unna grunnstøtinger og forlis. ²³⁴ Om bord på et skip var kapteinen øverstkommanderende, uavhengig av hvem han tok med seg. ²³⁵ I tillegg hadde han en administrativ rolle og fungerte som politi. ²³⁶ Mellom 1882 og 1898 ble det sjø satt 46 smådampere på opptil 45 tonn på overfloden. Flesteparten tilhørte Fristaten, men noen tilhørte Fransk Kongo, private handelsselskap, misjonsselskap og en antislaveriorganisasjon. Ytterligere forsyninger førte til at det fantes 101 dampfartøy i øvre Kongo i 1901, blant dem var det spesialiserte fartøy som postbåter, slepebåter, sandsugere, bergingsbåter med kran og mer. Uten jernbanen ville kun et fåtall av damperne funnet veien opp til Stanley-Pool og flodnettverket, og man ville vært uten

²²⁹ «Kinesiske Arbeidere i Kongo», i *Haugesunderen*, 31. januar 1893, 1.

²³⁰ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 198-199.

²³¹ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 87.

²³² Whæle, «Kolonialismens dampende flodfartøy», 73-75 og 86.

²³³ Whæle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 72.

²³⁴ Whæle, «Kolonialismens dampende flodfartøy», 72.

²³⁵ Godøy, «Solskinn og død», 51.

²³⁶ «Ved Kongos Bredder», i *Stavanger Aftenblad*, 6. juni 1900, 1.

effektiv transport og kommunikasjon i kolonien. Dampteknologien har dermed spilt en avgjørende rolle i koloniseringen av Kongo, og det samme kan sies om mannskapet som opererte og vedlikeholdt de ulike fartøyene, deriblant en stor andel skandinaver. Derfor har skandinaviske bidrag til koloniens transportutvikling vært avgjørende for å gi Leopold anledningen til å utøve sin imperialismepolitikk.²³⁷

4.2. En svak økonomi og elfenbenshandelen

De fleste av Fristatens problemer kan spores til koloniens strevende økonomi. Økonomien til Fristaten Kongo gikk årlig av med et dundrende underskudd. Leopolds store formue ble raskt oppbrukt og den belgiske kongen tok opp flere banklån, men etter hvert ville selv ikke Rothschild-familien, som hadde vært den belgiske kongens hovedkreditor, låne ham mer. Likevel klarte Leopold å skaffe seg nok et lån på 25 millioner franc, denne gangen fra sin egen nasjon, etter at han testamenterte Fristaten Kongo til Belgia.²³⁸ Lånene holdt foreløpig liv i koloniseringsprosjektet, men desperat etter profitt, var Leopold avhengig av at Fristaten snart genererte inntekter. Hvis ikke ville Leopold se seg nødt til å selge kolonien.

Elfenben var koloniens viktigste eksportvare frem til midten av 1890-tallet.²³⁹ Det fantes store mengder av elfenben i Sentral-Afrika. Støttennene til den afrikanske elefanten kunne veie over 70 kilo, og i motsetning til den asiatiske elefanten, hadde også hunelefantene støttenner.²⁴⁰ I 1870 ble 85 prosent av verden elfenbenbehov forsynt fra Afrika. Støttennene ble brukt til å lage knivhåndtak, biljardkuler, pianotangenter og mye mer.²⁴¹ Fristaten hadde imidlertid en handelskonkurrent i det østlige Kongo. I tillegg til slaver, eksporterte arabiske krigsherrer som Tippu Tip også elfenben. Ifølge Verney Lovett Cameron, var den arabiske elfenbenshandelen avhengig av slaveriet. Handelsmenn som omsatte elfenben forpliktet seg å kjøpe slaver for å transportere støttennene til et profitabelt marked. Etter å ha nådd kysten, ble både elfenben og bærer solgt.²⁴² I starten gikk elfenbenshandelen relativt fredelig for seg, men etter hvert som Fristatens agenter beveget seg lenger inn i landet, kom de i direkte konkurranse med araberne. På sikt hadde Leopold lovet å avskaffe den arabiske

²³⁷ Whæle, «Kolonialismens dampende flodfartøy», 89-90.

²³⁸ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 111-114.

²³⁹ Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 294.

²⁴⁰ van Reybrouck, *Kongo: Historien om Afrikas hjerte*, 38-39.

²⁴¹ Lewis H. Gann og Peter Duignan, *The Rulers of Belgian Africa: 1884-1914* (Princeton: Princeton University Press), 118.

²⁴² Cameron og Oliver, *Across Africa*, 170-172.

slavehandelen, men foreløpig var ikke Fristaten mektig nok til å bekjempe araberne. Derfor ble en midlertidig avtale forhandlet mellom de to partene. Tippu Tip, den mektigste av de arabiske krigsherrene, skulle bli Fristatens guvernør for Stanley-Falls regionen. Den 17. juni i 1887 kunne Tippu Tip heise opp kongostjerneflagget på stasjonen i Stanley-Falls.²⁴³ Fristatens forhold til Tippu Tip var nervøst, men han klarte å opprettholde en viss form for fred og elfenbenhandelen kunne fortsettes.

I en kort periode overtok Antwerpen tittelen fra London og Liverpool som verdens største elfenbensmarked. Den kongolesiske elfenbenhandelen utgjorde like under 6 millioner franc i 1895, litt over tre promille av Belgias samlede import det året. Denne summen var for liten til å redde Fristatens dårlige økonomi og den var heller ikke betydelig nok til å vekke interessen blant potensielle investorer. Elfenbenhandelen var heller ikke bærekraftig. For mange levende elefanter ble nedskutt, og selv om det meste av elfenbenet kom fra døde elefanter, holdt også denne kilden på å bli uttømt.²⁴⁴ Elfenbenhandelen i Fristaten Kongo ble verdens største. Eksporten av 245 tonn elfenben til Europa i 1897 utgjorde nærmest halvparten av verdens produksjon,²⁴⁵ men det var ikke nok til å redde kolonien. Leopold trengte desperat at Fristaten fant en ny inntektskilde hvis kolonieeventyret hans skulle fortsette.

4.3. Kongos dødelige klima

Den store dødeligheten i Kongo var et velkjent problem som avskrekket mange fra å reise dertil. Dødsårsakene kunne variere, men den klart største syndebukken var klimaet. Selv den hardbarka Stanley, etter sin 999 dagers ekspedisjon for å krysse Afrika, ankom Boma i sørgelig helbred.²⁴⁶ I likhet med den gangs Stanley, var synet av de hjemkomne kongofarerne preget av det ødeleggende klimaet. Kort tid etter Fristatens stiftelse ytret det norske medialandskapet sine bekymringer ovenfor klimaet i Kongo da løytnant Valcke returnerte til Brussel. For å beskrive kongofarerens forfalne utseende den dagen, ble det tatt i bruk ord som avmagret, elendig, sløv, svak og syk, men det var en trøst i at han i det hele tatt hadde kommet hjem.²⁴⁷

²⁴³ Jennsen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 34.

²⁴⁴ Gann og Duignan, *Rulers of Belgian Africa*, 120-121.

²⁴⁵ van Reybrouck, *Kongo*, 72.

²⁴⁶ van Reybrouck, *Kongo*, 43.

²⁴⁷ «Fra Bryssel», i *Haugesunderen*, 30. mai 1885, 3.

Man skal være forsiktig når man leser statistikk angående dødeligheten i Kongo. Administrasjonen i Fristaten Kongo hadde interesse av å holde dødsstatistikken lavest mulig, mens eventyrlystne agenter eller oppdagere gjerne ville understreke sitt mot ved å overdrive farene de overkom i det mørkeste Afrika. Når det er sagt, er det ingen tvil om at dødeligheten i Kongo var høy. Selv de mest konservative dødsstatistikkene ser makabre ut. Blant de første etterretningene i norske aviser kom fra misjonærene. For eksempel kunne The Baptist Missionary Society melde ved starten av 1886 at 13 av deres 27 misjonærer hadde omkommet. I tillegg var fem av de gjenlevende invalide, to hadde vendt hjem, mens kun syv av dem fortsatte misjonsvirksomheten i Kongo. Det gikk ikke stort bedre med Livingstone-Missionen som så langt kunne melde om 15 dødsfall blant deres misjonærer. Det ble rapportert at «Kongoselskabets Agenter finder Klimaet i den nye Stat temmelig taalelig»,²⁴⁸ men også deres dødstall var skremmende høye. For eksempel omkom ti av de første 33 svenske kongofarerne. Ellers hadde seks av dem vendt hjem på grunn av sykdom før tjenestetidens utløp, syv hadde fullført sin tjenestetid, mens ti fortsatt var i Afrika.²⁴⁹ Det kunne se ut til at skandinaver var spesielt utsatt for klimaet. Under et intervju med den norske kongofareren Severin Svendsen, som var på besøk i Norge for å gjenvinne sin nedbrutte helse, anket han ikke «Klimaet i Kongolandet som heldigt for os Nordboere».²⁵⁰ Selv kaptein Olsen, som tidligere var svært positiv til prosjektet i Kongo, forklarte at sykdom var blant årsakene til at han gikk lei av Afrika. I et brev til avisen *Sarpen* forteller nordmannen at så snart tjenestetiden hans går ut, «da kommer jeg med Guds Hjælp atter tilbage til min Hjemstavn; jeg forlader da Afrika for aldrig mere at vende tilbage. Den Tid, jeg nu tilbringer her, er skrækkelig».²⁵¹

Den første nordmannen som tilsynelatende tålte klimaet i Kongo var Gullbrand Øvergaard Schiøtz.²⁵² I motsetning til den gjengse avislesende nordmann, påsto han at den høye dødeligheten i Kongo ikke burde tilskrives klimaet, men heller dumhet og uforsiktighet. Dødeligheten var høy, det kunne han ikke benekte, men årsaken var mer selvforskyldt. Schiøtz nevner en ung og uforsiktig offiser som aldri brukte solhjelm. En dag får den unge offiseren solstikk og dør, men «hjemme i Europa forfærdes man over, at denne kraftig unge Mand, denne Kjæmpe, kun nogle Dage efter sin Ankomst har bukket under for Klimaet. Hvor

²⁴⁸ «Blandede Meddelelser», i *Stavangeren*, 29. januar 1886, 3.

²⁴⁹ «Svenskene i Kongo», i *Stavangeren*, 18. februar 1887, 2.

²⁵⁰ «Severin Svendsen», i *Vestlands-Posten*, 6. desember 1890, 2.

²⁵¹ «Nordmand i Kongo», i *Stavangeren*, 13. juni 1887, 2.

²⁵² Godøy, *Solskinn og død*, 97.

mange lignende Exempler kan man ikke nævne!».²⁵³ Denne oppfatningen delte Schiøtz med engelskmannen Henry Harrington Johnstone. Johnstone hadde erklært, som Stanley før ham, at «det er de unge Europæeres egen Uforsigtighed, der bærer Skylden for de hyppige Dødsfald».²⁵⁴ Schiøtz delte også sin frustrasjon over Kongos nye kallenavn: «Dødens land for Skandinaver». Ifølge han var ikke skandinaver noe mer utsatt enn belgierne, og om noe påsto han at det motsatte var sant. Vilhelm Mariboe «Bille» Aubert påpekte også at nordmenn klarte seg noenlunde bra i det morderiske klimaet: «Og [nordmenn] har olle mange Dødsfald i Aarenes Løb at sørge over; et Par et bukket under for Sygdomme, og et Par Officerer er faldne i Krig med de Indfødte».²⁵⁵ Videre gjør Schiøtz et latterhugg mot en artikkel som påsto at myggen fungerte som en bærer for malaria. «Det er noget Vrøvl», skriver han, «hos mig findes saa at sige ikke Moskitoer, - paa den anden Side af Leopold II's Sø, i Inongo, er der mange. Men ikke er dersom Inongo et mindre sundt Sted end min Station».²⁵⁶ Dette var rundt den samme tiden da Ronald Ross oppdaget malariaparasitt i mygg. For oppdagelsen, mottok Ross nobelpris i fysiologi eller medisin i 1902. Det ble stadig gjort nye oppdagelser rundt århundre skiftet. Blant annet fant man ut at gulfeber og elefantiasis også ble overført av mygg, mens sovesyken ble overført i kontakt med tsetse-fluer, kala-azar av sandfluer, tyfus av lus og pest av rottelopper. De mange nyoppdagelsene førte til at tropemedisin ble et eget fagfelt.²⁵⁷

Basert på kildematerialene i Nasjonalbibliotekets avisarkiv, var den høye dødeligheten i Kongo og den tilhørende klimadebatten blant de mest omdiskuterte nyhetene i Norge angående Sentral-Afrika i perioden mellom 1885 og 1900. Nordmenn da som nå, var altså opptatt av været. Debatten fikk tilsynelatende en naturlig avslutning da nye medisinske fremskritt rundt århundreskiftet på tilfredsstillende vis besvarte hvorfor dødeligheten i Kongo var så høy. Selv om den kongolesiske klimadebatten fikk en tilfredsstillende avslutning, i hvert fall i norske media, var den en plage for Leopolds imperialisme mens den var pågående. Rent praktisk ble det mer utfordrende å rekruttere agenter til tjeneste i Fristaten Kongo på grunn av det avskrekkende klimaet. Debatten kan også ha ført til at administrasjonen i Fristaten Kongo ble sett på som inkompetente fordi de var ute av stand til å sørge for befolkningens sikkerhet. Nordmenn fortsatt likevel å reise til Kongo.

²⁵³ «Kongo», i *Morgenbladet*, 6. januar 1899, 1.

²⁵⁴ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 230-231.

²⁵⁵ Vilhelm Mariboe «Bille» Aubert, *Breve fra Kongo og andetstedsfra* (Oslo: Aschehoug & Co., 1908).

²⁵⁶ «Kongo», i *Morgenbladet*, 6. januar 1899, 1.

²⁵⁷ van Reybrouck, *Kongo*, 105-106.

4.3.1. Kongos rekrutteringsagenter for Norge

Hans Hugold von Schwerin var Fristatens konsul for Sverige-Norge. Dermed var han, i perioden 1887-1905, ansvarlig for rekrutteringen av svensker og nordmenn til tjeneste i Fristaten Kongo. Etter unionsoppløsningen ble det naturlig for Fristaten å ha en egen konsul for Norge. Denne stillingen ble fylt av gründeren bak Orkla, Christian Thams. Thams sine forbindelser til Kongo strekker seg tilbake til 1889 da han som arkitekt tegnet representasjonsboligen for Fristaten Kongo. Bygningen ble levert ferdigkuttet av familiefirmaet Thams & Co. i Trondheim.²⁵⁸ Thams og Co. fikk deretter i oppdrag å bygge Fristatens hovedkvarter i Brussel og et ferieanlegg i Ostende, samt restaureringen av domkirken i Laken. Det nevnte ferieanlegget, som Thams tegnet personlig, tilhørte kong Leopold.²⁵⁹ Thams hadde fått et nært forhold til Leopold innen han ble Fristatens konsul. Blant annet fikk Thams besøk av den Belgiske kongen i 1901 for å jakte på hjort i Orkdal.²⁶⁰ Ifølge Godøy var von Schwerin Belgias kanskje mest dedikerte rekrutteringsagent utenfor Belgia. Det vil si frem til 1905, da overtok Christian Thams rollen som Fristatens ivrigste rekrutteringsagent.²⁶¹

4.4. Oppsummering av koloniprojektets innledende utfordringer

Leopold og hans administrasjon i Fristaten Kongo hadde ulik suksessrate når det kom til de innledende utfordringene. Mange av utfordringene kan spores tilbake til koloniens problematiske økonomi. Fristaten Kongo gikk i dundrende underskudd hvert år. Elfenbenseksporten klarte seg godt, men den alene var langt ifra nok til å gi kolonien en positiv fortjeneste. Den største suksessen var for øvrig utbyggingen av kongojernbanen, men den hadde samtidig kostet dyrt både rent økonomisk og i menneskeliv. Foruten den voldsomme dødeligheten i Kongo, som var et problem i seg selv, var den medførende kongolesiske klimadebatten ødeleggende for koloniens rekruttering. Avskrekket av klimaet, valgte færre å reise til Kongo. Heldigvis for Leopold, var rekrutteringsagentene ansvarlig for rekrutteringen av nordmenn til tjeneste i Fristaten Kongo, blant de ivrigste i verden.

²⁵⁸ Elsa Reiersen, «The Commercial Empire of Christian Thams in Africa» *Universitetet i Bergen*, hentet 9. november 2024 fra <https://www.uib.no/en/rg/colonialtimes/78121/commercial-empire-christian-thams-africa>.

²⁵⁹ Bjørn Tokle, *Christian Thams: Arkitekten, gründeren og verdensmannen* (Orkanger: Orkla Grafiske, 2010), 10.

²⁶⁰ Orkla Industrimuseum, «Den grenseløse Foretningsmannen», hentet 9. november 2024 fra <https://oi.no/den-grenselose-foretningsmannen>.

²⁶¹ Godøy, *Solskinn og død*, 32 og 141.

5. Leopolds imperialism i praksis – Holdt Leopold sine løfter?

Etter å ha kommet ut av en slags oppstartingsfase, og enkelte av de innledende utfordringene var unnagjort, hvordan presterte administrasjonen i Fristaten Kongo i forhold til Leopolds lovnader angående sivilisasjon og handel?

5.1. Siviliseringsprosjektet i praksis

Siviliseringen og kristningen av Kongo var et av de implisitte kriteriene som Leopold påtok seg da hans krav på Kongo ble anerkjent under Berlinkonferansen, og som han før det igjen erklærte som et mål under den geografiske konferansen i Brussel. Det var i utgangspunktet underforstått at rollen til Leopold og administrasjonen var å være en banebryter for misjonsvirksomhet. Dermed ble kristningen av Kongo overlatt til misjonærene, mens administrasjonens rolle ble å utbedre generell infrastruktur, for eksempel transport, og eventuelt for beskyttelse. Hvorvidt Leopold klarte å spre kristendom til Kongo blir da et spørsmål om han og hans administrasjon klarte å tilrettelegge for misjonsvirksomhet i Fristatens territorium. Dette spørsmålet kan besvares med beretninger fra misjonærene. I tillegg kan misjonsarbeidets progresjon i Fristaten bedømmes etter dets største utfordringer. For eksempel ble kannibalismen i Kongo et symbol som sto i stor kontrast til sivilisasjon. På grunn av dette kan det argumenteres at siviliseringsarbeidet ikke kunne ansees som fullført så lenge det eksisterte kannibalisme i Fristaten Kongo. Det fantes andre problemer også, for eksempel brennevinsproblemet,²⁶² men dette var ikke et like stort problem som menneskeeteriet og fikk derfor mindre oppmerksomhet av media.

Det er et manglende norsk innsyn av tanker og meninger angående misjonsarbeidet som fant sted i Kongo om man går etter beretninger fra misjonærene. Nordmenn ble i grove trekk informert om den kristelige utviklingen i Fristatens territorier. For eksempel var Det Norske Misjonsselskapet, i tillegg til pressen, godt informert angående britiske, svenske og til dels amerikanske utsendinger, samt dødsfall og stasjonsetableringer. Norske misjonærer fulgte også spent med på forholdene i Kongo. Som alle andre, hadde de hørt om Stanleys reise nedover Kongofloden da han krysset Afrika i 1877 og det urørte markedet han fortalte om i det øvre Kongo.²⁶³ For Stanley var det først og fremst handel som var interessant, men det

²⁶² «Kristendom og Brændevin», i *Haugesunds Avis*, 7. april 1896, 2.

²⁶³ «Missionsoversigt» i *Norsk Missionstidende* 44, 1-24 (1889), 98-100, <https://www.nb.no/items/6b664b4d6072632c4219a122e31904cc?page=107>.

øvre Kongo tilbydde også nye marker for misjonsvirksomhet. Det ble ved denne anledningen vurdert utsendelsen av en norsk misjon til Kongo da teologen B. Ebbel fra Kristiania sendte inn en forespørsel for en eventuell kongomisjon,²⁶⁴ men dette ble lagt på hylla da han heller dro til Madagaskar.²⁶⁵ En norsk misjon ble aldri utsendt til Kongo, men de svenske misjonærene utgjorde en god andel av den protestantiske tilstedeværelsen i kolonien til Leopold. I det norske fraværet var svenske beretninger en hovedinformasjonskilde for den norske pressen, som i tillegg til de vanlige internasjonale telegrammene, la grunnlaget for diskusjonen i Norge.

Flere av de svenske misjonærene uttalte seg positivt om kongoleserne. Tilbake i 1882 la Nils Westlind merke til at svenskene undervurderte kongoleserne: «The People are not without talent, as many imagine; the children here learn as quickly as those in Sweden».²⁶⁶ Ikke alle var like positive, for eksempel anklaget K. J. Pettersson at kongoleserne ved Stanley-Pool var tjuvlige. Løytnant Pagels var under den samme oppfatningen: «I regelen få ej de infödde öfverskrida tröskeln till den hvites bostad; orsaken dertill är den tjufmani, som utgör ett av grunddragen uti negerns karakter».²⁶⁷ Løytnant Håkansson var derimot uenig i denne påstanden. Han mente at kongoleserne hadde et annet forhold til eiendeler enn det europeerne hadde. Konseptet «mitt» og «ditt» hadde et svakere ståsted i det øvre Kongo. Han påsto også at kongoleserne oppfattet europeernes rikdommer som uuttømmelige. Derfor avviste Håkansson alle påstander om at Kongoleserne var tyvaktige. Forklaringen lå heller i kulturelle ulikheter mellom europeerne og kongoleserne.²⁶⁸ Håkanssons var i undertall med sine oppfatninger og kongoleserne ble beryktet for deres «tyverier». Tyveriene fremstilte dem som løgnaktige og utakknemlige. Dette er bare ett eksempel på hvordan europeernes opplevelse av kulturforskjeller har tildelt kongoleserne negative egenskaper. Det er også verdt å nevne at kongoleserne besto av mange ulike stammer med forskjellige språk og kulturer, men egenskapene de ble tildelt var ofte rasebasert og var dermed gjeldene for alle. Derfor ble de forskjellige afrikanske stammene ofte møtt med en antakelse av at de besatt de samme egenskapene som stammene i andre deler av Afrika.

²⁶⁴ «Forhandlingsgjensstande» i *Vestlands-Posten*, 11. juli 1892, 1.

²⁶⁵ «Missionselskabets Generalforsamling og Jubilæum» i *Norsk Missionstidende* 47, 1-24 (1892), 180-181, <https://www.nb.no/items/33eb2c2d45b140325e2c1f892f7d8309?page=187>.

²⁶⁶ Axelson, *Culture Confrontation*, 224-225.

²⁶⁷ Edde Glerup, Peter Möller og Georg Pagels, *Tre år i Kongo: bind 2* (Stockholm: P. A. Norstedt og Söners Förlag, 1887), 28.

²⁶⁸ Axelson, *Culture Confrontation*, 228.

5.1.1. Kannibalisme i Fristaten Kongo

Ingen kulturforskjeller stilte seg i et mer negativt menneskesyn enn kannibalismen. Det var lenge uvisst blant akademikere om denne skikken faktisk eksisterte.²⁶⁹ James Hingston Tuckey, interessant nok, selv om han sa seg enig i mye av de tidligere raseteoriene, fant ingen bevis på at det fantes kannibalisme under hans forskningsekspedisjon til Afrika. Personlig var Tuckey og hans mannskap aldri vitner til kannibalisme og han godtok ingen rykter som bevis nok så lenge det fantes en alternativ forklaring:

The discovery, by the party, of burnt bones, and of human, skulls hanging from trees, might have led to the injurious idea of their being addicted to the eating of human flesh, had no further enquiries been made concerning them: accounts of cannibalism have been inferred by travellers on appearances no better founded than these: and it is probable, that the many idle stories repeated by the Capuchin and other missionaries to Congo, of the Giagas and Anzicas, their immediate neigghours, delighting in human flesh, may have had no other foundation than their fears worked upon by the stories of the neighbouring tribes, who always take care to represent one another in a bad. light, and usually fix upon.²⁷⁰

I tiden etter Tuckey var det derimot ingen tvil om kannibalismens eksistens. Det var rett og slett for mange etterretninger om menneskeetere og disse etterretningene fant ofte veien til pressen. For eksempel kunne Pagels fortelle at «Menneskeæderiet er mere udbredt i Kongo, end en en fremmed vil tro».²⁷¹ Den britiske kapteinen Sidney Langford Hinde var enig. Under et foredrag i London om kannibalisme i det ekvatoriale Afrika, fortalte Hinde at så å si alle hadde vært vitner til kannibalisme. Han fortalte videre at menneskeeteriet ikke var uten sine formål. I Afrika gravla de ikke sine døde, så kannibalismen ble en måte å fjerne lik på og dermed forhindre sykdom.²⁷² Man skulle da gjerne tro at gravlegging forhindre kannibalismen, men selv da hendte det at nylig gravlagte mennesker ble gjenoppgravd og spist.²⁷³ Enkelte menneskeetende stammer lovte å slutte å spise menneskekjøtt etter de ble døpt, men selv om dette løfte ble holdt, gikk kristningen for sakte til å utgjøre en betydelig forskjell i å endre kulturen.²⁷⁴ Det kunne dermed hende at siviliseringsarbeidet i Fristaten Kongo ble latterliggjort i media, ved bruk av en ikke så liten dose sarkasme: «Civilisationen har gjort store Fremskridt i Kongo i det sidste. For nogle Aar siden spiste Beboerne de hvide Mennesker raa, nu steger de dem».²⁷⁵ Selv om kongoleserne var mye mer mottakelige til

²⁶⁹ Godøy, *Solskinn og død*, 82-83.

²⁷⁰ Tuckey og Smith, *Narrative of an Expedition*, 374-375.

²⁷¹ «Menneskeæderi ved Øvre Kongo», i *Stavangeren*, 25. februar 1887, 2.

²⁷² «Kanibalismen i Kongostaten», i *Stavangeren*, 16. januar 1896, 1.

²⁷³ «Kannibalsme i Kongostaten», i *Stavangeren*, 11. mai 1892, 2.

²⁷⁴ Axelson, *Culture Confrontation*, 117.

²⁷⁵ «Blannede Meddelelser», i *Stavangeren*, 13. desember 1888, 2.

misjonærene enn det de var kolonistene, klarte ikke kristendommen å få en ende på kannibalismen, selve symbolet på usivilisasjon i Kongo. Siden har kannibalismen i Kongo vist seg å være et vedvarende problem. Også i Belgisk Kongo, langt ut på 1950-tallet, var kannibalisme «far from being dead in Africa»,²⁷⁶ og i nyere tid dukker det fortsatt opp tilfeller av kannibalisme i Kongo.²⁷⁷

5.2. Frihandelsforventninger

Å sikre frihandel på Kongofloden var et av hovedformålene med Berlinkonferansen. Da de deltakende nasjonene til slutt ble enige om å overlate denne oppgaven til Leopold, undertegnet samtlige nasjoner egne handelsavtaler med AIC. Senere ble AIC omdøpt til Fristaten Kongo, men handelsavtalen forble den samme. Jeg bruker derfor Sverige-Norges handelsavtale med AIC som et utgangspunkt for nordmenns forventninger til handelsfrihet i Fristaten Kongo. Dermed forventet nordmenn at Fristaten Kongo skulle: opprettholde tollfrihet på alle handelsgjenstander som innføres av svenske eller norske undersåtter i Fristatens nåværende eller fremtidige territorier; tollfrihet skulle også gjelde på veier, jernbaner eller kanaler som blir anlagt i Kongo; alle svensker og nordmenn fikk retten til å oppholde seg eller bosette seg i Kongo; alle fordeler som utrettes for andre nasjoners undersåtter, skal også utrettes for svensker og nordmenn; og AIC forpliktet seg til å forsvare konsuler utpekt av Sverige og Norge. Det var i utgangspunktet underforstått, i likhet med misjonen, at Leopold og hans administrasjon hadde rollen som en banebryter for frihandelen. Den første nordmannen i Fristatens tjeneste, kaptein Carl Olsen, bekreftet sin arbeidsgivers rolle under et intervju i desember 1886. Videre fortalte han at Fristaten Kongo ikke drev noen handel og det samme gjaldt Fristatens agenter. Det var ingen inntekter, kun utgifter, og de ble betalt fra Leopolds egen lomme.²⁷⁸ Det så ut til å bli en lovende handelsfremtid i Kongo, men slik skulle det ikke gå.

²⁷⁶ Garry Hogg, *Cannibalism and Human Sacrifice* (London: Robert Hale, 1958), 115.

²⁷⁷ Tom Miles, «Mass rape, cannibalism, dismemberment: U.N. team finds atrocities in Congo war», *Reuters*, 3. juli 2018. <https://www.reuters.com/article/world/mass-rape-cannibalism-dismemberment-un-team-finds-atrocities-in-congo-war-idUSKBN1JT2EE/>

²⁷⁸ «En Nordmand fra Kongo», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 15. desember 1886, 1-2.

5.2.1. Frihandelens fall i Fristaten Kongo

Kanskje den nordmannen som hadde størst erfaring med handelen i Kongo var Johannes Scharffenberg, en tidligere maskinmester som etablerte seg som kjøpmann, først i Kinshasa og senere i Matadi. Scharffenberg var ofte i kontakt med hjemlandet for å promotere handelsmulighetene i Kongo og han snakket flere ganger med avisene, noe som ga resultater.²⁷⁹ Handelsmannen mottok et positivt brev fra den Norske Handelsstads Fællesforening, og noen måneder senere var forretningsavtaler besluttet. Ifølge Godøy ønsket flere bedrifter å ha Scharffenberg som deres agent i Fristaten Kongo: «Moss Preserving, Løiten Brænderi, Aug. Pellerin, Viking tørrmelk, Nittedal Tændstikfabrik, Christiania Stentøimagasin, Drammens Kjærfabrik, Norsk Frugtservering, Schous Bryggeri, fiskeprodusenten Wollert Konow, Gundersen & Co. fra Kristiansand og trehusfabrikanten Thams fra Trondheim ville alle ha Scharffenberg». I tillegg ville det norske indredepartementet ha seg en norsk eksportforretning i Kongo. Det var også rundt denne tiden at Scharffenberg mottok et kommersielt stipend fra stortinget.²⁸⁰ Til å begynne med kunne Scharffenberg melde om gode handelsforhold i Fristaten da det «gaar allerede nu en ikke ubetydelig Mængde Varer fra Europa til Kongo», og eksporten ville bli større så snart «Europæerne faar lært Negrene at udnytte Landets uudtømmelige Hjælpemidler».²⁸¹

Handelsmulighetene så lovende ut, men Scharffenberg var kritisk til andre aspekter ved Fristaten Kongo. Det var liten fremdrift i siviliseringsarbeidet og hans fordømmelse av koloniens behandling av de innfødte ga gjenklang av Livingstones fordømmelse av de arabiske slavehandlerne noen tiår tidligere.²⁸² Senere forholdt handelsmannen seg kritisk til handelen også. For eksempel koloniens ubrukelige betalingsform, hvor agentene betalte med et slags gjeldsbrev kalt «bons», før de forsvant inn i landet. For sjelden kom de tilbake og betalte for seg. Ofte på grunn av død.²⁸³ Selv døde Scharffenberg døde av malaria under en jakttur i 1899.²⁸⁴ Før han omkom så han ut som en kandidat for et helnorsk konsulat i Kongo.²⁸⁵

Scharffenbergs tidlige beretning om en lovende handelsfremtid i Kongo viste seg å være feil. Han hadde antatt at Leopold skulle holde sitt løfte om frihandelsgaranti. Derimot

²⁷⁹ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 24.

²⁸⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 28.

²⁸¹ «Et Selskab søges» i *Stavangeren*, 18. februar 1896, 2.

²⁸² «Foredrag om Kongo», i *Haugesunds Avis*, 12. mars 1896, 2.

²⁸³ Godøy, *Solskinn og død*, 29.

²⁸⁴ Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 294.

²⁸⁵ Godøy, *Solskinn og død*, 164.

innførte Leopold et statsmonopol og proteksjonisme til kolonien. I tillegg erklærte han alt annet enn dyrket mark tilhørte staten. Dermed fratok han alle naturressurser fra kongoleserne, noe som forkrøplet deres handelspotensial. Noen år senere triumferte monopolet over frihandelen, men det var en handelsvare som klarte å unngå monopoliseringen.²⁸⁶

5.2.2. Fra Kongo til Kristiania: Etnografiske Skatter utenfor Monopolet

Nordmenn, som resten av verden, var fascinert av det mystiske Kongo. Siden 1857 fantes det en etnografisk samling på universitetet i Kristiania. Peter Andreas Munch var ansvarlig for samlingen, men han viste liten interesse av den. I 1877 tok Yngvar Nielsen over for Munch. I motsetning til sin forgjenger var Nielsen engasjert av samlingen. Han fikk først kjøpt 25 gjenstander fra en misjonær og deretter sikret han seg den voldsomme samlingen til kongofarerne Schönberg og Martini. Avdelingen vokste og ved århundreskiftet besto samlingen av over ti tusen gjenstander. I 1902 sto Historisk Museum ferdig i hovedstaden, og to år senere åpnet Nielsen dørene for en etnografisk avdeling som på åpningsdagen alene ble sett av to tusen besøkende.²⁸⁷ Handelsmonopolet i Fristaten Kongo gjaldt også etnografika, men likevel ble minst 32.000 gjenstander eksportert til nordiske museer, og ifølge Wæhle, er det ikke usannsynlig at over en million gjenstander fant veien til museer over hele verden. Årsaken til at etnografikahandelen unngikk å bli monopolisert, var fordi området fikk for liten oppfølging i praksis. Etnografikahungeren ble raskt mettet og etter samlingen til Schönberg og Martini, ble det kun innhentet mindre samlinger til norske museer. De fleste etnografiske gjenstandene havnet i hovedstaden, men også i Bergen, Stavanger, Trondheim, Tromsø og Arendal. Blant annet har samlingen i Bergen blitt forsynt med bidrag fra den nevnte Scharffenberg.²⁸⁸

5.3. Antislaverikonferansen i Brussel

Mot slutten av 1880-tallet meddelte misjonærer i Sentral-Afrika at det fortsatt var store lidelser i området på grunn av slavehandelen. En «utenlandsk» misjonær fortalte at menneskeliv ble så lite verdsatt at en høvding begravde tjue slaver levende, mens en annen høvding brant åtte kvinnelige slaver levende for å hedre sine gjester. Misjonærene observerte

²⁸⁶ Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 294-295.

²⁸⁷ Godøy, *Solskinn og død*, 121-123.

²⁸⁸ Wæhle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 296-297.

også at araberne samlet store mengder lik på ett sted, da de spurte en araber hvorfor de gjorde det, svarte han: «Før var det almindeligt, at Ligene kastedes hid, hvor Hyænerne om Natten kom og spiste dem op. Men iaar har Ligenes Antal været saa stort, at Hyænerne har spist sig lej paa Menneskekjød».²⁸⁹ I 1889 viste Storbritannia initiativ da de oppfordret samtlige makter med kontroll over territorier i Afrika til å samles om et felles tiltak for å endelig avskaffe den arabiske slavehandelen i Sentral-Afrika. Ettersom Leopold var en åpen motstander av slavehandelen, foreslo britene at den belgiske kongen holdt en antislaverikonferanse i Brussel.²⁹⁰ Formålet med konferansen var å samle Europa til kamp mot slavehandelen. Dette krevde selvfølgelig en sterk kolonimakt i Kongo, og Leopold fikk dermed gode argumenter for å attenuere frihandelsidealene fra Berlinkonferansen til fordel for en opprustning av Force Publique. Sverige-Norge møtte nok en gang opp med sin lokale minister og igjen ga norske myndigheter sin støtte til det som ble vedtatt.²⁹¹

5.3.1. Araberkrigen og avskaffelsen av slavehandelen

Araberkrigen startet offisielt i 1902, med Fristatens Force Publique på en side og de arabiske krigsherrene på den andre. I årene før hadde Fristatens administrasjon klart å opprettholde en nervøs allianse med araberne. Tilbake i 1886 fremtvang den engelske offiseren Walter Deane en konfrontasjon med mennene til Tippu Tip ved Stanley-Falls, lengst øst i Fristatens territorier. Militær underlegenhet og mangel på finansiell støtte, førte til at Deane og hans menn enkelt ble jaget bort fra området og utposten ble overgitt til hans arabiske erobrere. Tippu Tip, som i motsetning til mange arabere i Sentral-Afrika, hadde ingenting personlig imot europeerne. Tidligere hadde han hjulpet både Stanley og Livingstone, og den førstnevnte hjalp han igjen da Stanley tidlig i 1887 ledet en redningsekspedisjon gjennom Kongo for å hjelpe den tyske Emin Pasha, guvernøren for den egyptiske Ekvatorialprovinsen som ble avskåret fra resten av verden etter opprøret til Muhammad Achman. Derfor, da Stanley tilbudte Tippu Tip en administrativ rolle i Fristaten Kongo, takket han ja. Tippu Tip utførte sin rolle i kolonien så godt han kunne, men administrasjonens agenter ble aldri helt komfortable med ham.²⁹² Samtidig kritiserte araberne

²⁸⁹ «Slavehandelen i Afrika», Stavangeren, 12. september 1888, 2.

²⁹⁰ Édouard Descamps, *New Africa: An Essay on Government Civilization in New Countries and on the Foundation, Organization and Administration of the Congo Free State* (London: Sampson Low, Martson & Company, 1903), 141-143.

²⁹¹ Godøy, *Solskinn og død*, 23.

²⁹² Norman R. Bennett, *Africa and Europe: From Roman Times to the Present* (New York: Africana Publishing Company), 118-119.

ham for å være for vennlig mot europeerne.²⁹³ Til tross for spenningen mellom europeerne og araberne, ble det opprettholdt et relativt fredelig forhold mellom dem, men freden kunne ikke vare.²⁹⁴ Avtalen med Tippu Tip var fordelaktig for Fristaten, men bare så lenge Force Publique var for svak til å bekjempe den arabiske slavehandelen. Med sin alderdom trakk etter hvert Tippu Tip seg tilbake til Zanzibar og før eller senere ville hans personlige fravær føre til katastrofe. I 1902 brøt det ut i full krig mellom Fristaten Kongo og araberne.²⁹⁵ Araberkrigen ble en blodig affære, til dels fordi begge sidene var allierte med kannibaler.²⁹⁶ Det ble blant annet kjent at en handelskaravane ledet av Arthur Hodister ble tilintetgjort og at Hodister selv ble spist av kannibaler.²⁹⁷ Et «Afrikatog» på tusen mann ble så sendt for å hevne mordet på Hodister.²⁹⁸ På det verste mistet Fristaten kontroll over det øvre Kongo og det ble uttrykt et ønske om at Tippu Tip skulle involveres for å megle mellom de to partene,²⁹⁹ men i januar 1894 gikk Fristaten Kongo seirende ut av konflikten.³⁰⁰

Harald Jenssen-Tusch, som hadde en god oversikt over hvor de skandinaviske kongofarerne befant seg og hva de gjorde i Afrika, skrev at det var en liten grad av skandinavisk deltakelse i starten av araberkrigen, men mot slutten av krigen, om vinteren 1894-95, begynte norske offiserer å ta tjeneste under stjernebanneret. De to første var Wilhelm Franz Joseph Kielland og Hans Stormoen, etterfulgt av Karl Otto Soelberg, Gullbrand Øvergaard Schiøtz, Julius Albert von Steiner-Huuscher, Martinius Böhler og Ludwig Johan de Bèsche-Jürgens.³⁰¹ Kielland ble alvorlig skadet under slaget i Mogwenge og døde om bord på damperen «Ville de Bruges» etter å ha blitt evakuert til Yankoa den 23. desember 1894. Stormoen slet mye med sykdom i løpet av sin tjenestetid, men rakk å bli postsjef i Isengi før han igjen ble syk og døde på damperen «Princesse Clementine». Soelberg ble hurtig syk og sendt i retur med damperen «Florida», men døde etter ankomst i Léopoldville den 9. april 1894. Schiøtz fikk en lang karriere i Kongo og returnerte til Norge. Steiner-Huuscher ble sendt til Stanley-Falls for å krige mot arabiske handelsmenn, men døde av dysenteri kort tid etter ankomst. Böhler deltok i nedslåingen av tre opprør før han returnerte til Norge og gikk inn i forsvaret igjen. Bèsche-Jürgens deltok i nedslåingen av to

²⁹³ van Reybrouck, *Historien of Afrikas hjerte*, 83.

²⁹⁴ Bennett, *Africa and Europe*, 118-119.

²⁹⁵ Heinrich Brode, *Tippoo Tib: The Story of his Career in Central Africa*, red. Charles Eliot, oversatt av H. Havelock (London: Edward Arnold, 1907), 243-244).

²⁹⁶ Godøy, *Solskinn og død*, 109.

²⁹⁷ «Afrika», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 17. oktober 1892, 2.

²⁹⁸ «Et Afrikatog», i *Stavanger Avis*, 3. november 1892, 2.

²⁹⁹ «Araberopstanden i Kongo», i *Stavanger Amtstidende og Adresseavis*, 20. oktober 1892, 1.

³⁰⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 109.

³⁰¹ Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 39-40.

opprør før han fullførte sin tjeneste og reiste hjem til Norge. Han døde imidlertid på damperen «Stanley» på vei til permisjon i Europe etter ny tjeneste i Kongo.³⁰² De første norske offiserene som deltok i bekjempelsen av den arabiske slavehandelen fikk et stort sett positivt møte med hjemlandet da de returnerte. Norske aviser på 1890-tallet, selv de som pleide å være kritiske til alt som kom ut av Krigsskolen, skildret kongofarerne som leverandører av spennende og eksotiske opplevelser.³⁰³

Fristatens seier over de arabiske handelsmennene i det øvre Kongo betydde også avskaffelsen av den arabiske slavehandelen. Dette var en stor seier for Leopold som endelig kunne vise at hans afrikaprojekt ga resultater, men dessverre for ham ble feiringen noe surnet av kontroversene rundt henrettelsen av den irske handelsmannen Charles Stokes.

5.3.2. Stokes-saken

Charles Stokes ble anklaget for å ha solgt våpen og ammunisjon til araberne mens de var i krig med Fristaten Kongo. Da Stokes ble hengt av kaptein Lothaire, en belgisk offiser i Fristatens tjeneste, i januar 1895, skal han ha ytret: «my country will avange me!»³⁰⁴ Den britiske befolkningen påsto Lothaire ikke ga Stokes en tilfredsstillende rettsprosess og anklaget den belgiske offiseren for mord. Den sittende britiske statsministeren, Lord Salisbury, hadde bestemt seg for å sikre rettighetene til alle britiske undersåtter og insisterte at Lothaire skulle bli fremstilt for retten for hans ulovlige henrettelse av Stokes. To ganger ble Lothaire stilt for retten og begge gangene ble han frikjent. Den britiske regjeringen foretok ingen ytterligere tiltak og lot Stokes-saken død ut. Salisbury sa selv at han ville unngå «a blood feud between us and the Belgians». Statsministeren hadde altså handlet i samsvar med den britiske opinionen. Saken rystet flere briter, men de fleste var enige i at det ikke var verdt å skape konflikt med Fristaten Kongo, eller Belgia, på grunn av døden til en «gun runner».³⁰⁵

Mens diskusjonen rundt henrettelsen av Stokes pågikk, kastet norsk presse seg på britenes partiske pressedekning av saken. Andre anklager mot Lothaire fra den engelske Thomas Bradley ble trykket i avisene. Bradley fortalte om en gang da han og tre andre menn,

³⁰² «Afrikaregisteret», i *Digitalt Museum*, hentet 28.oktober 2024.

<https://digitaltmuseum.no/021188549280/afrikaregisteret>

³⁰³ Godøy, *Solskinn og død*, 35-36.

³⁰⁴ William Roger Louis, «The Stokes Affair and the Origins of the Anti-Congo Campaign: 1895-1896», i *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 43, 2 (1965), 572.

³⁰⁵ Louis, «Stokes Affair», 573 og 581.

to nordmenn og en amerikaner, etter sitt arbeid i Kongo, henvendte seg til Lothaire for å få sin lønn. Lønnen skulle de få i Boma, svarte belgieren. Midt på natten under reisen til Boma, sto plutselig hytten deres i brann og om det ikke var for den ene nordmannen som våknet og straks vekket de andre, ville nok alle fire ha omkommet. Amerikaneren konfronterte Lothaire og sa: «Er det Takken Deres? Er det den Løn, vi skulde have for vort Arbeide?» Lothaire skal da ha slått amerikaneren over ryggen med flatsiden av en sabel og deretter beordret sine soldater om å binde ham fast til et tre før han fortsatte å slå ham. Bradley og nordmennene turte ikke blande seg inn ettersom Lothaire var omringet av to hundre av sine menn. Amerikaneren døde av skadene to dager senere.³⁰⁶ Hvorvidt Bradley snakket sant var uvisst og dette anerkjente den norske pressen. Artikkelen eksemplifiserer den upartiske innflytelsen Storbritannia hadde på de norske nyhetene, samtidig som den viser at de norske journalistene ikke tok alle engelske kilder med en klype salt.

Henrettelsen av Stokes førte til at Leopolds monopol i Fristaten Kongo ble diskutert i den britiske pressen. Journalisten og afrikaresiende Lionel Decle påsto at Stokes kan ha blitt et offer for Fristatens monopol på elfenbenhandelen i Kongo. Andre aviser delte den samme oppfatningen, at suksessen til Stokes som handelsmann ble hans undergang ettersom han plasserte seg som en kommersiell motstander til Leopolds monopol i Fristaten Kongo. Diskusjonen av Leopolds handelsmonopol stilnet etter hvert som Stokes-saken ble glemt, men det skulle bli blåst nytt liv i den fem år senere da E. D. Morel begynte å engasjere seg i kampanjen mot Leopolds herredømme over Kongo.³⁰⁷

5.4. Oppsummering av Leopolds løfter

Så langt har det vært oppturer og nedturen for Leopold og Fristaten Kongo. Et hovedmål var nådd, den arabiske slavehandelen i Kongo var avskaffet. Siviliseringen av den afrikanske befolkningen gikk sakte, men den var fortsatt utfallende. Frihandelen var oppløst, men de europeiske maktene gikk selv med på det. Så i 1894, etter at Fristaten kom seirende ut av krigen mot de arabiske krigsherrene, var det norske forholdet til Fristaten Kongo nokså godt. Det kan selvfølgelig være av design. Et spesielt nært forhold var det ikke mellom Norge og Fristaten Kongo, men Norge, som gikk i retning av en unionsoppløsning, ønsket å ha gode diplomatiske forhold til omverdenen. Samtidig ønsket Fristaten Kongo å ha et godt forhold til

³⁰⁶ «Fra Kongo», i *Haugesunds Dagblad*, 5. november 1895, 3.

³⁰⁷ Louis, «Stokes Affair», 577-578.

Norge ettersom de fikk en betraktelig andel av sine agenter fra Skandinavia. Dermed var det diplomatiske forholdet mellom Norge og Fristaten Kongo gjensidig fordelaktig, men surnet forholdet mellom Norge og Fristaten Kongo etter at grusomhetene i Kongo ble avslørt?

6. Den humanitære debatten

Fristaten Kongo er mest kjent for skandalen som ble utløst etter avsløringene av koloniens terrorregime tidlig på 1900-tallet. Bruk av vold mot den kongolesiske befolkningen var aldri et ukjent konsept for administrasjonen i Fristaten Kongo, men på midten av 1890-tallet eskalerte brutaliteten. I denne delen av teksten vil jeg først presentere gummihandelen som en årsak til den eskalerende brutaliteten i Fristaten Kongo før jeg undersøker den norske deltakelsen i gummiterroren, og deretter tar jeg for meg E. D. Morel, The Congo Reform Movement og den humanitære debatten som oppsto på starten av 1900-tallet og hvorvidt Norge lot seg påvirke av den.

6.1. Gummi – Leopolds reddende dødsengel

Grusomhetene i Kongo bør forstås i kontekst av gummiboomen. Gummiboomen refererer til en periode mot slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet hvor etterspørselen av gummi skjøt i været. Den brasilianske tresorten *Hevea brasiliensis*, ekte gummitre, kunne tappes for melkesaft, kjent som lateks, som ble brukt i produksjonen av naturgummi. Ekte gummitrær har opprinnelse i Amazonasregnskogen, men i 1873 ble det forsøkt å dyrke gummitrær utenfor Brasil på grunn av den økende etterspørselen, men dette mislyktes. I 1876 ble det gjort et nytt forsøk etter at briten Henry Wickham smuglet 70.000 gummitrefrø ut av Brasil. Kun et fåtall av frøene spiret, men det var nok til å starte gummiplantasjer i Sørøst-Asia.³⁰⁸

Før utviklingen av gummiplantasjene var begrepet «naturgummi» ubrukt. Flere europeiske land adopterte en versjon av ordet *Cahucha* (tre som gråter) fra Tupí-folket i dagens Brasil, hvorav den norske versjonen var *Kautschuk*. Gummi ble først oppdaget av europeere rundt århundreskiftet i 1500. Det vil si, de innfødte fra den nye verden og subsaharisk Afrika introduserte sin flora til europeere. Dermed strekker europeernes kjennskap til gummi seg over flere århundrer, men kommersielt sett havnet den i skyggen av andre samtidige nyoppdagelser som kakao, tobakk, mais tomater og poteter. Derfor ble det ikke opprettet en betydelig gummiindustri før langt ut på 1700-tallet. Da brukte for eksempel brødrene Montgolfier en slags gummiforsegling på deres varmluftsballonger, mens briten Joseph Priestley brukte gummi til å hviske bort, eller «to rub out», blyantsmerker. På 1830-

³⁰⁸ Warren Dean, *Brazil and the Struggle for Rubber: A Study in Environmental History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 20-24.

tallet fant amerikaneren Charles Goodyear ut at tilsetning av svovel i gummien forhindret den fra å smelte i varmen og fra å sprekke i kulda. Deretter ble bruken av gummi utvidet og under den første verdensutstillingen i The Crystal Palace i 1851, utstilte flere gummiprodusenter sine produkter i håpet om å etablere et marked for deres leker, regnjakker, kapper, puter, livreddere, pongtonger og mer.³⁰⁹

Den store gummiboomen skjedde derimot ikke før 1880- og 1890-tallet, da gummi ble en viktig komponent i hjulene på sykler og biler. Først besto dekkene helhetlig av gummi, men i 1888, etter å ha sett sønnen sin slite med å rulle på en trehjulssykkel, markedsførte briten John Dunlop en ny sykkel med pneumatiske dekk. Disse dekkene besto av to komponenter, et ytre gummilag med en gummislange inni, som gjorde at rullemotstanden ble lavere.³¹⁰ I tillegg til lavere rullemotstand var sykkelens hjul like store, i motsetning til veltepetteren, som betydde at sykkelens var mer brukervennlig enn sine forgjengere. I 1895 introduserte franskmennene Eduard og André Michelin det pneumatiske dekket til bilverdenen.³¹¹ Foruten Dunlop og Michelin, presenterte også andre bildekkprodusenter seg, deriblant Goodyear, Goodrich og Firestone, og sammen var de delaktige i at etterspørselen av gummi nesten økte til 100 000 tonn etter noen få år.³¹² Sykkel- og bilindustriens suksess rundt skiftet til det tjuende århundre er hovedårsaken til at gummiboomen ble et faktum.

6.1.1. Gummiboomen og Kongo

Gummitreet er i dag den mest utbredte kilden til naturgummi, men det finnes andre vekster som kan brukes til naturgummiproduksjon. En av disse vekstene er slyngplanten *Landolphia owariensis*. De opp til hundre meter lange lianene var en naturlig kilde til lateks og det viste seg at det var store forekomster av denne planten i Kongo.³¹³ Selv om gummiproduksjonen var høyest i Sør-Amerika, steg produksjonen mest i Afrika, fra å produsere fem prosent av verdens gummi i 1880, til over 30 prosent i 1900. I tillegg vokste markedsprisen på gummi med den internasjonale etterspørselen. Verdien på gummi fordoblet seg mellom 1860 og 1880, og mer enn doblet seg mellom 1900 og 1906. I Fristaten Kongo

³⁰⁹ Stephen L. Harp, *A World History of Rubber: Empire, Industry, and the Everyday* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2016), 11-13.

³¹⁰ Arthur Du Cros, *Wheels of Fortune: A Salute to Pioneers* (London: Chapman & Hall, 1938), 30-40.

³¹¹ Harp, *World History of Rubber*, 14-15.

³¹² Godøy, *Solskinn og død*, 19-20.

³¹³ Hans Dieter Neuwinger, *African Ethnobotany: Poisons and Drugs*, oversatt av Aileen Porter (London: Chapman & Hall, 1996), 116.

ble det produsert 135 tonn gummi i 1890, som da var verdt rundt en halv million franc. I 1904 økte produksjonen til 5.500 tonn til en verdi av rundt 48 millioner franc og fortsatt klarte ikke produksjonen å holde følge med etterspørselen.³¹⁴ Snart utgjorde gummien over nitti prosent av Fristatens eksportinntekter og agentene i Kongo skulle gjøre det de kunne for å presse kongoleserne til å samle inn så mye gummi som overhodet mulig.³¹⁵

6.1.2. Konesesjonsregimet

Leopolds monopolisering ble møtt med internasjonal kritikk under Stokes-saken, men også på hjemmebane hadde Leopold sine kritikere. Camille Janssen trakk seg fra sin stilling som Fristaten Kongos generalguvernør, mens van Neuss, Émile Banning og August Beernaert protesterte høylytt mot det som de så på som et uklokt avvik fra den økonomipolitikken som Leopold tidligere promoterte. Leopold var imidlertid stødig i sin nye kurs og eliminerte handelsfriheten.³¹⁶ Videre etablerte han et konesesjonsregime i Fristaten Kongo. Dermed ble store deler av landet satt ut på anbud og leid ut til store konesesjonsselskaper med egne domstoler og private politistyrker. Vanligvis hadde konesesjonsselskapene forbindelser til Leopold og hans vennekrets.³¹⁷ For Fristaten Kongo ble konesesjonsselskapene en passiv inntektskilde. For eksempel tok Fristaten halvparten av gevinstene som ble ekstrahert av The Anglo-Belgian India Rubber and Exploration Company (ABIR).³¹⁸ Konesesjonsregimet tillot også direkte deltakelse fra kongen. Leopold ga seg selv handelsrett over et stort område rundt Leopold-innsjøen og elven Lukenie. Området var cirka ti ganger så stort som Belgia og ble kalt Krondomenet.³¹⁹

Gummiproduksjon foregikk i store deler av Afrika. Fransk Guinea, Angola og Gullkysten, sammen med Fristaten Kongo, var blant de fem største produsentene av gummi i 1900, men også i det vestlige Sudan, Tysk Øst-Afrika og Nigeria ble påvirket av gummiboomen på 1890-tallet. Mesteparten av den afrikanske gummiproduksjonen opererte under frihandelens prinsipper, unntakene var Fristaten Kongo og Fransk Kongo, som heller opererte som konesesjonskolonier. Catherine Coquery-Vidrovitch har vist at ved en utpost i

³¹⁴ Nelson, *Colonialism in the Congo Basin*, 82.

³¹⁵ Godøy, *Solskinn og død*, 20.

³¹⁶ Gann og Duignan, *Rulers of Belgian Africa*, 125.

³¹⁷ Tore Linné Eriksen, *En kort introduksjon til den nye imperialismen: 1870-1920* (Oslo: Cappelen Damm, 2022), 65.

³¹⁸ Nelson, *Colonialism in the Congo Basin*, 86-87.

³¹⁹ Gann og Duignan, *Rulers of Belgian Africa*, 125.

Fransk Kongo, samsvarte gummiproduksjonen med mengden oppbrukte patroner. Da utposten ble tvunget til å adoptere mykere metoder, minsket produksjonen. Det har blitt argumentert at konsesjonsselskapene, under det politiske presset, fikk en gradvis bortgang. Roger Louis tilskrev bortgangen til reformatorene, mens Jean Stengers mente at reformer i Fristaten Kongo og undertrykkelsen av tvangsarbeid i Belgisk Kongo er hovedårsaken til at konsesjonsselskapene forsvant. Robert Harms påpeker derimot at nyere funn tyder på at selskapene forsvant fordi de gikk tomme for gummi. Gummiproduksjonen var så profitabel at konsesjonsselskaper som ABIR kunne hyre flere og flere agenter, samtidig som agentene ble mer effektive gummiinnsamlere. Den skjøre gummilianen døde ofte som følger av tappingen og sammen med den overdrevne gummiproduksjonen, førte dette til at forekomstene av gummiplanten forsvant. Det ble etter hvert innført tiltak for å bevare planten, men ettersom agentene ble ansatt på toårskontrakter, kunne dette bare gagne deres etterfølgere. Derfor ble tiltakene for å bevare lianene sjelden gjennomført.³²⁰

6.2. Gummiterroren

Uavhengig av om man befant seg i et av områdene kontrollert av konsesjonsselskapene eller direkte styrt av Fristaten, var de innfødtes lidelser størst mellom 1895 og 1905. En årsak til at gummiboomen ble så ødeleggende for kongoleserne, var gummiens innsamlingssystem. Systemet integrerte koloniagentenes private interesser ved å gi en ekstragevinst til de som samlet inn mest gummi. Agentene ble gitt kvoter og hvis de drev inn kvoten, fikk de sin vanlige lønn. Alt over kvoten bidro til ekstrabetaling, mens de som drev inn mindre enn kvoten ble straffet med lønnstrekk. Agentene jagde derfor kongoleserne ut for å hente så mye gummi som mulig. Vestens oppfatning av afrikanerne som late kan ha gjort kolonistene utålmodige. De tydde ofte til vold for å raskest mulig få sendt de innfødte ut i skogen. Gisseltagning, trusler og drap var vanlige metoder for å få de innfødte til å skaffe gummi.³²¹ I praksis var gummisamlerne slaver. De mottok ingen lønn fordi gummiarbeidet ble kun sett på som en måte å betale skatt. Å ikke «betale» skatten ble i de verste tilfellene straffet med døden, men det vanligste var å dele ut piskeslag. Regelen var at man skulle maks gi en

³²⁰ Robert Harms, «The End of Red Rubber: A Reassessment», i *The Journal of African History* 16, 1 (1975), 73-88.

³²¹ Wähle, «Kolonitidens neglisjerte entreprenører», 294.

straff på femti piskeslag. Piskeslagene ble fordelt over to 2 dager ettersom en omgang med mer enn 25 slag ble ansett som dødelig. Disse reglene ble ofte ignorert.³²²

Som regel sendte de hvite agentene sine underordnede med geværer til å utdele straffer og til å samle inn skatt. For å forsikre seg at de sorte soldatene ikke misbrukte våpnene sine på å skyte vilt, krevde sjefene bevis på hva kulene ble brukt til. Enkelte steder som Equateur ble høyrehånden til ofrene brukt som en slags kvittering, mens i Aruwimi var det vanligere å samle på avkappede hoder.³²³ Dette kvitteringssystemet ble ofte misbrukt av soldatene som fant ut at de ikke trengte å skyte noen for å hugge av kroppsdelar. Levende som døde mennesker fikk dermed lemmene sine avkappet, slik at soldatene kunne spare ei kule til privatbruk.³²⁴ En tysk avis delte tre ganger nyheten om distriktsguvernør Léon Fiévez, som skal ha mottatt 1308 hender på en eneste dag uten at Fristaten la inn noen protester på dette. Misjonærene rapporterte om større tall.³²⁵

Fiévez var blant koloniens mest brutale ledere. Han drepte 572 mennesker i løpet av bare fire måneders tjeneste og i løpet av noen få dager brant han ned 162 landsbyer, men han var også den agenten som genererte den høyeste gummiproduksjonen i hele Kongostaten.³²⁶ Korrelasjonen mellom voldsbruk og profitt var tydelig og administrasjonen oppmuntret derfor bruken av vold. Generalguvernør Wahis ga direkte instruksjoner om gisselbruk: «in areas where the native stubbornly refuses to work, you should compel him to obey by taking hostages».³²⁷ I et av Fristatens mest beryktede dokumenter, et brev fra generalløytnant Jacques til en ung offiser stasjonert i Inongo, hvor de fortsatt ikke samlet inn nok gummi, truer Jacques med å utrydde hele landsbyer:

Vi må tvinge dem til total underkastelse, eller komplett utryddelse. (...) Advar for siste gang innbyggerne i Inongo, og iverksett så Deres planer for å få dem ut i skogen, eller dra selv til landsbyen med en god kjepp. Fortell eierne av den første hytta: Her er ei kurv, fyll den med kautsjuk. Kom deg ut i skogen, og hvis du om åtte dager ikke er tilbake med de fem kiloene, brenner jeg hytta di! Og De brenner den – som De har lovet. Kjeppen brukes til å jage av gårde dem som ikke ønsker å forlate landsbyen. Dersom De brenner hyttene en etter en, tviler jeg på at De må holde på helt til slutt før De blir adlydt.³²⁸

³²² van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 93.

³²³ Godøy, *Solskinn og død*, 110.

³²⁴ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 92-93.

³²⁵ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 258.

³²⁶ van Reybrouck, *Historien of Afrikas hjerte*, 94.

³²⁷ Nelson, *Colonialism in the Congo Basin*, 94.

³²⁸ Godøy, *Solskinn og død*, 100.

Selve innsamlingen av gummi, beskriver Godøy som et ukomplisert, men tungt og farlig arbeid. Etter at slyngplanten ble tømt for lateks, måtte arbeiderne gå lenger og lenger bort fra sine landsbyer på jakt etter gummi. På savannen forekom planten ofte i formen av en busk på opptil tre meter i høyden, men i skogene slyngtet den seg langt opp i trærne.³²⁹ Det var ofte nødvendig å klatre høyt opp i trærne for å kunne tappe lateksen.³³⁰ I tillegg misforsto europeerne plantens produktive evne. *Landolphia owariensis* var en skjør plante som døde hvis for mye lateks ble tappet på en gang, eller om den ble tappet på feil måte. Kuttene i lianen ved tapping skulle ikke være dypere enn en halv tomme for å ikke drepe planten og etter tappingen trengte den et halvt år på å komme seg før den ble tappet igjen. Disse forhåndsreglene ble ikke fulgt i starten, så planten forsvant fra landsbyenes umiddelbare nærhet. På grunn av uvitenhet eller bekymringsløshet ble det ikke gjort forsøk på å konservere planten før 1903. Da satte staten strenge straffer for feiltapping. Etter at generalløytnant Jacques fant ut at de innfødte ved Inongo, skrev han, i det samme brevet som sitert over: «Fortell de innfødte at hvis de hogger en eneste plante til, vil jeg utrydde dem til siste mann».³³¹ Men tiltakene kom tilsynelatende for sent. Gummiindustrien i Kongo døde ut etter at ressursen ble ødelagt.³³²

Gummiproduksjonen gjorde at kolonien endelig genererte penger for Leopold, samt et fåtall forretningsmenn, men demografisk sett var den en katastrofe. Store deler av den kongolesiske befolkningen ble flykninger, mange døde av sykdom eller eksponering for elementene, og ikke en liten mengde mennesker ble regelrett drept. Økologisk sett var gummiproduksjonen ødeleggende for gummilianene.³³³ Den minskende forekomsten av gummi førte til at det ble vanskeligere for de innfødte å nå sine tilskrevne kvoter og dermed kunne selv de «lydige» kongoleserne bli straffet.

6.2.1. Norsk deltakelse i gummiterroren

Kilder som gir spesifikke eksempler på at nordmenn bidro til de innfødtes lidelser under eller utenom gummiterroren er en mangelvare, men det ligger grunnlag for sterk

³²⁹ E. A. Omino, *Flora of Tropical East Africa*, red. H. J. Beentje og S. A. Ghazanfar (Rotterdam: A. A. Balkema Publishers, 2002), 22-23.

³³⁰ Godøy, *Solskinn og død*, bildetekst fra bildesamlingen i midten av boka (uten sidetall).

³³¹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 261.

³³² Nelson, *Colonialism in the Congo Basin*, 84.

³³³ Robert W. Harms, *Games Against Nature: An Eco-cultural History of the Nunu of Equatorial Africa* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 183-184.

mistanke om at enkelte nordmenn personlig utøvde eller oppmuntret sine soldater til å utøve vold mot de innfødte kongoleserne. Den vanligste formen for vold mot de innfødte i Fristaten Kongo var pisking. Pisken som ble brukt av agentene og offiserene i Kongo var *Chicotten*. Ifølge engelskmannen Edward James Glave var fryktelig våen: «The ‘chicotte’ of raw hippo hide, especially a new one, trimmed like a corkscrew, with edges like knife-blades, and as hard as wood, is a terrible weapon, and a few blows bring blood».³³⁴ Axelson har påpekt at tilsynelatende alle skandinaviske offiserer i Fristatens tjeneste brukte *chicotten*. Flere svenske offiserer uttrykte at de mislikte å bruke av den, men de så på det som nødvendig for å beholde disiplinen blant de innfødte. Knut Svensson, derimot, viste ingen tegn til avsky da han noterte i sin dagbok at hans fire måneders tjeneste i Bikora, i det øvre Kongo, kostet livene til 523 afrikanere.³³⁵ Det ser ikke ut til at nordmenn viket fra svenskene. For eksempel da Hans Fredrik Sundt så en afrikaner bli lagt i sanden med armene og bena strakt ut og gitt tretti slag, synes han at det var artig å se ansiktsuttrykket til de som sto for tur: «At se Fjæsene paa dem som ventede, er vanskelig at beskrive. Uendelig komisk var det».³³⁶ Flere offiserer ser ut til å ha blitt desensibilisert under sine opphold i Kongo og bruken *chicotten* virket ikke like skrekkslagent ut lenger. For eksempel skrev belgieren Georges Bricusse dette i sin dagbok om en henging i 1895 som han beordret:

Galgen er reist. Repet er festet, for høyt. De løfter niggeren opp og legger løkken rundt ham. Repet vrir seg noen øyeblikk, så *krakk*, mannen ligger og vrir seg på bakken. Et skudd i nakken og leken er over. Det gjorde ikke det minste inntrykk på meg denne gangen!! Tenk seg at første gang jeg så *chicotten* i bruk, ble jeg blek av skrekk. Afrika gjør tross alt litt nytte. Nå kunne jeg ha gått inn i ilden like rolig som til et bryllup.³³⁷

Antakelsene av at nordmenn deltok i gummiterroren stammer til dels fra ryktene til distriktene som de var stasjonert i. Distriktene Equateur, Bangala, Krondomenet, Uelle og Aruwimi var mest beryktet for sin brutalitet ovenfor de innfødte.³³⁸ Equateur- og Bangaladestriktet var konsesjonsområder under ABIR og Société Coloniale Anversoise, som så vidt vi vet, ikke hadde noen norske offiserer i sine personaler. Løytnant Wolmer Tycho Marlow fra Kristiania tjenestegjorde i Equateurdistriktet, men da i 1906, etter regimet til ABIR opphørte. Nordmennene Wilhelm Franz Joseph Kielland, Hans Fredrik Sundt og Hanno

³³⁴ Arthur Conan Doyle, *The Crime of the Congo* (New York: Doubleday, Page & Company, 1909), 29.

³³⁵ Axelson, *Culture Confrontation*, 254-255.

³³⁶ Godøy, *Solskinn og død*, 42.

³³⁷ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 146.

³³⁸ James H. Gore, *The Congo: A Report of the Commission of Enquiry Appointed by the Congo Free State Government* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1906), 68.

Petro Blom tjenestegjorde i Bangaladistriktet. De to førstnevnte i 1893-1895 og sistnevnte i 1900-1901.³³⁹ I Uelledistriktet var det ingen nordmenn før 1905, men derimot var det flere nordmenn i Aruwimi og i Krondomenet.³⁴⁰

6.2.2. Lac Léopold II

Gullbrand Øvergaard Schiøtz, etter et halvannet år som kompanisjef i Léopoldville, var fra mars av i 1896 nestkommanderende under generalkommisær Jacques i koloniseringen av og oppbyggingen av gummidriften ved Lac Léopold II i Leopolds eget Krondomene.³⁴¹ Her anla han posten Ibali hvor han fungerte som postsjef.³⁴² Området var blant de blodigste i Fristaten Kongo. Jacques, i sin kjente brutale stil, tvang lokalbefolkningen bort fra sine landsbyer, dypt inn i skogen, for å samle gummi. Om sommeren 1898 ble Jacques avløst av distriktskommisær Mathieu Lemaire, uten at dette medførte noe merkbar forandring lokalbefolkningen. Schiøtz fikk etter hvert selskap fra sine landsmenn Olaf Andreas Lund og Konstans Bomhoff Halling. Den norske trioet slet med fransk og papirarbeid, men i feltet klarte de effektivt å presse lokalbefolkningen ut i arbeid. Halvparten av 1898 besto av nærmest konstant krigføring hvor mellom tre- og firehundre innfødte ble drept.³⁴³ Etter en offensiv utført av Halling i november det samme året, rapporterte han om 245 drepte innfødte.³⁴⁴ Krigføringen førte til at lokalbefolkningen straks rømte til skogs da de hørte marsjerende soldater. Auguste Dooms foreslo derfor at en mykere behandling av de innfødte ville medføre større produksjon blant lokalbefolkningen, men da ga Halling ordren: «Skyt mer og snakk mindre!». I motsetning til Dooms, kritiserte ikke administrasjonen den norske trioens metoder. Dette er trolig fordi trioet, rent økonomisk sett, var blant Leopolds mest produktive agenter.³⁴⁵ Schiøtz og Lund blir senere mistenkt for forbrytelser mot de innfødte. Juristen Butel mente han kunne bevise at bare i sonen deres ble det begått 667 drap i løpet av en treårsperiode og han dokumenterte ytterligere 1500 sannsynlige drap.³⁴⁶

³³⁹ Godøy, *Solskinn og død*, 224.

³⁴⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 96.

³⁴¹ «Schiøtz, Gullbrand Øvergaard (1871 - 1941)», i *Digitalt Museum*.
<https://digitaltmuseum.org/021038365228/schiotz-gullbrand-overgaard-1871-1941>.

³⁴² Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 214 og 438-440.

³⁴³ Godøy, *Solskinn og død*, 100-104.

³⁴⁴ Daniel Vangroenweghe, «The 'Leopold II' concession system exposed to French Congo with as example the Mpoko Company», i *Revue belge d'Histoire contemporaine*, 2006, 3-4, 335.

³⁴⁵ Godøy, *Solskinn og død*, 100-104.

³⁴⁶ Godøy, *Solskinn og død*, 171-177.

6.3. Protester mot kong Leopolds IIs regime i Fristaten Kongo og starten av et anti-kongolesisk bevegelse i England.

Protestene mot Leopolds regime i Fristaten Kongo kom vanligvis fra koloniens misjonærer, men tilbake i 1885 var misjonærenes relasjon til Leopold stort sett positiv. Ruth Slade har påpekt at misjonærene verdsatte Fristatens beskyttelse og klager som ble tatt opp med kongen ble tatt hånd om, men i 1895 ble det ei «røre» da J. B. Murphy, en misjonær fra The American Baptist Missionary Union, rapporterte om de brutale metodene brukt i sammenheng med gummiproduksjonen i Equateur-distriktet. Den såkalte røra som Murphy stelte i stand, skjedde rundt Storbritannias forstemmelse etter henrettelsen av Stokes og kan ha bidratt til mobiliseringen av den britiske opinionen mot Fristaten Kongo. Henry Fox-Bourne, en britisk forfatter og reformator, irritert over at Leopold viket fra sine løfter om frihandel og sivilisasjon, påpekte at Fristaten Kongo var feilaktig navngitt «Fri» ettersom det hverken fantes frihet for handel eller frihet for de innfødte.³⁴⁷ Fox-Bourne, sammen med politikeren Charles Dilke, forsøkte derfor å trekke Storbritannias oppmerksomhet mot Kongo. De to var delaktige i presenteringen av sterk kritikk fra misjonærer som Edvard Vilhelm Sjöblom, William McCutchan Morrison, George Washington Williams og William Henry Sheppard. Vanligvis gikk misjonærene med sine klager til Brussel og klagene var sjelden rettet direkte mot Fristaten Kongo eller Leopold, men dette endret seg i løpet av 1890-tallet. For eksempel gikk Sjöblom til den svenske pressen for å få sin sterke kritikk av Fristatens administrasjon på trykk. Williams, derimot, som tidligere hadde møtt den belgiske kongen, som han for øvrig opplevde som «en hyggelig og underholdene samtalepartner», sendte sin appell direkte til Leopold i et åpent brev.³⁴⁸ Williams var overrasket over de utbredte overgrepene som de innfødte ble utsatt for og han påpekte at kongen selv bar ansvaret for å beskytte dem. Han oppfordret derfor Leopold til å løse problemet for å rengjøre sitt gode navn og rykte.³⁴⁹ Det nå kjente uttrykket «crimes against humanity» ble først brukt av Williams for å beskrive forholdene i Kongo til The US Secretary of State.³⁵⁰ Det viste seg for øvrig misjonærenes

³⁴⁷ Henry Richard Fox-Bourne, *Civilisation in Congoland: A Story of International Wrong-doing* (London: P. S. King & Son, 1903), v.

³⁴⁸ John Hope Franklin, *George Washington Williams: A Biography* (Chicago: University of Chicago Press, 1985), 181.

³⁴⁹ George Washington Williams, «An Open Letter to His Serene Majesty Leopold II, King of the Belgians and Sovereign of the Independent State of Congo, by Colonel the Honorable Geo. W. Williams, of the United States of America», sitert i *George Washington Williams: A Biography* av John Hope Franklin (Chicago: University of Chicago Press, 1985), 243-254.

³⁵⁰ Ben Kiernan, «From Irish Famine to Congo Reform: Nineteenth-Century Roots of International Human Rights Law and Activism», i *Confronting Genocide*, red. Payem Akhavan og René Provost (Dordrecht: Springer, 2011), 13-43.

agitasjoner mot Fristaten Kongo ikke var av tilstrekkelig kraft til å uroe de britiske statsmyndighetene til å agere.³⁵¹

De rasistiske holdningene på denne tiden betyr at vi ikke får høre stort av afrikanske stemmer. Kevin Dunn har påpekt at eksterne aktører flere ganger forsøkt å karakterisere Kongo som et splittet og kaotisk land som mangler evnen til selvartikulasjon, noe som har tillatt eksterne aktører har talt på veiene for Kongo.³⁵² Dette var også typisk i tiden under Fristaten Kongo, men i 1903, da anklager mot Fristaten Kongo kom fra to tidligere kongofarere, Guy Burrows og Edgar Canisius, siterte de vitnesbyrd i en sak mot en statstjenestemann som het Hottiaux. Flere kongolesere vitnet i saken. Blant dem var Liamba, lederen av Milanda. Han kunne fortelle at etter å ha utført et arbeid på stasjonen til Hottiaux, ble han betalt med likene til statsmannens drepte fanger. Ved en annen anledning mottok Liamba åtte levende kvinner og menn. Da Liamba ble spurt om hvorfor han mottok denne betalingen, svarte han: «In payment for rubber which I brought into the station, telling me I could eat them, or kill them, or use them as slaves – as I liked».³⁵³ Afrikanske stemmer ble sjelden hørt i Europa, og når de ble hørt, var det en kort, oversatt transkripsjon av deres stemmer. Derfor var det strengt tatt ikke de innfødtes egne ord som ble hørt i Europa. Dette kan ha ført til en fjernhetsfølelse blant europeiske lesere ved starten av den anti-kongolesiske bevegelsen. Bildebruk, derimot, viste seg senere å være en svært effektiv metode for å virkeliggjøre de innfødtes lidelser.

Kritikken rettet mot Fristatens behandling av de innfødte ble hovedsakelig drevet av protestantiske misjonærer, men i Belgia ble deres avsky forkastet. Der mente man at protestantene var misfornøyde med den store tilstrømmingen av katolske misjonærer.³⁵⁴ Pave Leo XIII, som var på god talefot med Leopold, kunngjorde i 1886 at Fristaten Kongo skulle evangeliseres av belgiere. Engelske, amerikanske og svenske protestanter fortsatt sin misjonsvirksomhet, men tapte etter hvert innflytelse.³⁵⁵ Årsaken til dette, mente William McCutchan Morrison, var at protestantiske misjonærer ikke lenger fikk kjøpe land i Kongo. Det ble nærmest umulig for dem å bygge skoler og hus hvor de kunne basere sin

³⁵¹ Ruth Slade, «English Missionaries and the Beginning of the Anti-congolese Campaign in England» i *Revue belge Philologie et d'Histoire* 33, 1 (1955), 37-42.

³⁵² Kevin C. Dunn, *Imagining the Congo: The International Relations of Identity* (New York: Pelgrave Macmillan, 2003), 9.

³⁵³ Edgar Canisius, «A Campaign Amongst Cannibals», i *The Curse of Central Africa* av Guy Burrows (London: R. A. Everett & Company, 1903), 267.

³⁵⁴ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 97.

³⁵⁵ van Reybrouck, *Historien om Afrikas hjerte*, 76.

misjonsvirksomhet. I tillegg påpeker han at statens agenter pleide å trakassere befolkningen i nærheten av misjonsstasjonene, slik at de rømte til skogs eller annetsteds. Foruten vanskene han og de andre misjonærene møtte på i Fristaten Kongo, syntes han at der var trist å se Belgias likegyldighet, selv om han visste at den belgiske stat ikke hadde et offisielt forhold til Kongo.³⁵⁶

6.3.1. Morel blåser nytt liv i debatten

Engelskmannen Edmund Dene Morel var ansatt i det britiske rederiet Elder Dempster i en tiårsperiode mellom 1891 og 1901. Elder Dempster hadde en kontrakt med Fristaten Kongo som så rederiet frakte varer mellom Antwerpen og Boma. Etersom Morel snakket fransk, ble han ofte sendt til den belgiske havnebyen på veiene av Elder Dempster. Der fikk Morel tilgang på de interne regnskapene Elder Dempster holdt om Fristaten Kongo og han begynte å stusse over regnskapets uoverensstemmelser. Skip på vei til Fristaten Kongo var hovedsakelig lastet med våpen og ammunisjon, mens de returnerende skipene var lastet med gummi og elfenben. Misforholdet mellom varene som gikk til og fra Kongo fikk Morel til å fundere over hva som ble brukt som betalingsmiddel. Han konkluderte i at det måtte ligge en form for slavearbeid til grunne for de rikdommene som Leopold hentet ut av Kongo.³⁵⁷ Ifølge Hochschild, ble Morel møtt med en kald skulder fra ledelsen i Elder Dempster, som avviste hans bekymringer. Da Morel ikke ga opp saken, forsøkte de å tie ham ved å gi ham en forfremmelse, men han avslo tilbudet og i 1901 forlot han selskapet for å bli en fulltidsjournalist. Morel pumpet nytt liv i kampanjen mot Leopolds herredømme i Kongo. Hans informasjon fra innsiden hjalp ham godt. Morel fikk mye av sin informasjon fra misjonærene, men selv om han verdsatte enkelte av dem høyt, var han nølende i å stole på dem som informasjonskilder. Misjonærene hadde tenderte å ha et ekstremt svart-hvitt syn på forholdene i Kongo, de overdrev ofte, og Morel ville helst ikke fremstå som en religiøs fanatiker. Derfor var hans bruk av misjonærer som informasjonskilde relativt konservativ. Dessuten hadde ikke Morel og misjonærene nødvendigvis identiske mål. Begge ville bekjempe tvangsarbeidet i kolonien, men de angrep problemet fra to ulike sider, det handelsprinsipielle og det religiøse. Men når det er sagt, måtte Morel innrømme at

³⁵⁶ William McCutchan Morrison, «Treatment of the Native People by the Government of the Congo Independent State», i *William McCutchan Morrison: Twenty Years in Central Africa* av Thomas Chalmers Vinson (Richmond: Presbyterian Committee of Publication, 1921), 184-185.

³⁵⁷ Godøy, *Solskinn og død*, 120.

misjonærene var den mest samarbeidsvillige gruppen han jobbet med.³⁵⁸ Kanskje var det nettopp derfor han klarte å forene forskjellige grupper til en felles sak. Fra de dypt religiøse til de kavende kapitalistene, støttet de alle kampen mot Fristaten Kongo. Opptil flere politikere fulgte saken, og den ble tatt opp gjentatte ganger i Underhuset.³⁵⁹ I parlamentet klarte Morels støttespillere å vedta en protestresolusjon mot Kongo og i mai 1903 sendte de et telegram til deres konsul i Boma med ordre om å så snart som mulig dra innover i landet for å undersøke forholdene der og hurtig sende rapporter tilbake.³⁶⁰

6.3.2. Roger Casement

Britenes konsul i Boma var Roger Casement. Med sine tjue år i kolonien, var han en kongoveteran etter alle slags definisjoner. I løpet av årene hadde Casement opparbeidet seg mer enn nok av erfaring om Kongo og han hadde møtt på flere av koloniens nå beryktede karakterer som for eksempel Henry Morton Stanley og Joseph Conrad. Stanley og Casement møttes i 1887 da Stanley ledet ekspedisjonen for å redde Emin Pasha. Uvitende om at Roger Casement var ire, noterte Stanley: «He is a good specimen of the capable Englishman».³⁶¹ Beundringen ser ut til å være ensidig. Casement betraktet Stanley som en voldelig mann. Iren erindret å legge merke til at hunden til Stanley, Randy, bare hadde en stump til hale. Da han spurte hva som hadde skjedd med hunden, fortalte Stanley at han en dag kappet av halen og lagde en suppe av den. Deretter ble Randy servert sin egen kokte hale som han slukte i seg.³⁶² Joseph Conrad skrev også positivt om Casement. I sin dagbok skrev Conrad at Casement var «svært snill mot de innfødte, for snill, for generøs, for villig til å gi etter. Han ville aldri tjent penger som handelsmann».³⁶³ Kort sagt var Roger Casement den rette mannen for oppgaven. Han var godt respektert i Kongo for den lange tiden han hadde tilbrakt i kolonien, han hadde bedre kjennskap til kolonien enn folk flest, han var sympatisk ovenfor de innfødte og ikke minst møtte han sin oppgave med iver. Da Casement ble konfrontert av de mulige konsekvensene av å tale mot Fristaten, siterte han et Yoruba-ordtak: «A man doesn't go

³⁵⁸ Louis og Stengers, *Morel's History of the Congo Reform Movement* (Oxford: Clarendon Press, 1968), 170-171.

³⁵⁹ Godøy, *Solskinn og død*, 120.

³⁶⁰ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 224.

³⁶¹ Frank McLynn, *Stanley: Sorcerer's Apprentice* (Oxford: Oxford University Press, 1991), 171.

³⁶² McLynn, *Stanley*, 174-175.

³⁶³ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 225.

among thorns unless a snake is after him – or he's after a snake», før han legger til: «I'm after a snake and please God I'll scotch it».³⁶⁴

I utførelsen av undersøkelsen, kunne Casement ha gjort det enkelt for seg selv ved å ta jernbanen opp til Stanley-Pool og brukt et par uker på å reise omkring de mer tilgjengelige områdene. I stedet brukte han over tre og en halv måned på å reise lant inn i landet. Han leide en mindre dampbåt fra noen amerikanske misjonærer, slik at han ikke var avhengig av administrasjonens transportsystem.³⁶⁵ Dermed kunne han utføre en mer selvstendig beretning, minst mulig påvirket av Fristatens interesser. Det har blitt antatt at de sterke domfellelsene til Casement angående Fristatens behandling av de innfødte, i stor grad var påvirket av misjonærene, men ifølge David Lagergren var det vanligst at Casement påvirket misjonærene enn det motsatte.³⁶⁶ Mange av misjonærene, etter å ha tilbrakt en god stund i Kongo, var vant til tilstandene der. Da Casement mente at han hadde samlet inn nok informasjon, reiste han ned til Boma igjen før han forlot Kongo for godt. Han visste at han neppe var velkommen i kolonien igjen etter hans anklagelser ble offentliggjort. På veien nedover flodnettverket møtte han på blant andre George Grenfell, som umiddelbart trakk seg fra Leopolds *Commission for the Protection of the Natives* etter å ha snakket med Casement. Casement snakket også med den italienske konsulen i Kongo. Senere utførte italieneren en lignende undersøkelse som bekreftet Casements funn.³⁶⁷

Casement var ikke fornøyd da rapporten hans ble offentliggjort i 1904. Blant annet hadde utenriksdepartementet sensurert vitnenes navn for å beskytte dem, noe som også Casement ønsket i starten, men han endret dette ståstedet da han innså at sensuren ville gjøre lesernes personlige forhold til vitnene for abstrakt og dermed svakere enn hvis navnene deres forble synlige. Casement sendte inn et 18-siders protestbrev hvor han truet med å si opp.³⁶⁸ I dagboken sin kalte han sine overordne i utenriksdepartementet for «a gang of stupidities in many ways», hvorav han kaller én av dem som en «abject piffler»,³⁶⁹ mens i en brevveksling med sin konsulære stedfortreder, Arthur Nightingale, beskriver han hele departementet som «a

³⁶⁴ Benjamin Lawrence Reid, *The Lives of Roger Casement* (New Haven: Yale University Press, 1976), 53.

³⁶⁵ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 230.

³⁶⁶ David Lagergren, *Mission and State in the Congo: A Study of the Relations between Protestant Missions and the Congo Independent State Authorities with Special Reference to the Equator District, 1885-1903*, oversatt av N. Lee (Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri, 1970), 323.

³⁶⁷ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 231.

³⁶⁸ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 234.

³⁶⁹ Roger Casement, «The 1903 Diary», i *The Black Diaries: An Account of Roger Casement's Life and Times with a Collection of his Diaries and Public Writings*, red. Maurice Girodias og Peter Singleton-Gates (New York: Grove Press, 1959), 183 og 185.

wretched set of incompetent noodles».³⁷⁰ Casement følte seg uhørt og var helt klart frustrert av utenriksdepartementet, men Morel var mer enn villig til å lytte på hva han hadde å si. Morel hadde hørt ryktene om Casements undersøkelse mens iren fortsatt var i Kongo og ivrig ventet han på å få høre fra den britiske konsulen. Casement, på grunn av sin offisielle rolle som britisk konsul, kunne kun i en begrenset grad engasjere seg for kampanjen mot Leopolds styre i Kongo, men det var han som først unnfanget idéen om The Congo Reform Association som Morel senere stiftet. De to kom så godt overens at Morel i 1910 skal ha ytret: «I Think Casement is about as near to being a saint as man can be».³⁷¹ Roger Casement forble ikke en engel i alles øyne. I 1916 ble han henrettet for landsforræderi på grunn av hans rolle som irsk nasjonalist, men for øyeblikket holdt han et tett samarbeid med Morel og The Congo Reform Association.

6.3.3. Congo Reform Association

Morel var en upopulær figur i Belgia. Han ble sett på som et symbol for motstand og selve ikonet for det som mange belgiere opplevde som en tvilsom kampanje.³⁷² Anklagene mot deres monarks styre i personalunionens broderstat gjorde belgierne tvilrådige. Hvorfor var britene plutselig så ivrige i å verbalt angripe Fristaten Kongo og deres agenter nå? Flere argumenter kokte ned til at det var sjalusi. Ifølge dette argumentet, var britene sjalu fordi Fristaten Kongo, etter gummiboomen, ble den mest profitable afrikanske kolonien og derfor ble det gjort forsøk på sabotasje. Det offisielle Norge var vanligvis mer sympatisk innstilt ovenfor Storbritannia. I årene før unionsoppløsningen ble det gjort et stort poeng ut av å bevare et godt forhold til nettopp denne stormakten, men de norske myndighetene forble nærmest uforstyrret av de britiske anklagene mot Fristaten Kongo. Fra og med 1905, sendte Morel brosjyrer og artikler med informasjon om Kongo til det norske utenriksdepartementet, men departementet forhørte seg med sine egne eksperter, kongofarerne, som var mer positivt innstilt til Fristaten Kongo.³⁷³ For øvrig kan flere norske politikere latt seg styre av økonomiske interesser. For eksempel var Norges første og tredje statsministere etter unionsoppløsningen, Christian Michelsen og Gunnar Knudsen, blant landets ledende

³⁷⁰ Reid, *Lives of Roger Casement*, 65.

³⁷¹ Bernard Porter, *Critics of Empire: British Radicals and the Imperial Challenge* (London: I. B. Taurus, 2007), 267.

³⁷² Louis og Stengers, *Morel's History*, 221-251.

³⁷³ Godøy, *Solskinn og død*, 228.

redere.³⁷⁴ Den mest merkverdige norske støttespilleren til Morels Congo Reform Association var Bjørnstjerne Bjørnson.³⁷⁵ Ifølge Syphilia Morgenstjerne finnes det kilder fra Morels side som påstår at Bjørnson ble utnevnt som president for en internasjonal forening i Paris rundt 1906, men dette har ikke blitt bekreftet fra Bjørnsons side.³⁷⁶ Uansett, i likhet med store deler av Europa, fikk aldri kampanjen mot Leopold et like godt fotfeste i Norge som i Storbritannia. Da hadde Morels kampanje større suksess i engelsktalende lande.

6.3.4. Mark Twain, Arthur Conan Doyle og Joseph Conrad

I likhet med Bjørnstjerne Bjørnson, fikk andre forfattere en rolle i kongoreformbevegelsen, og da med større suksess. Den 16. oktober 1900, erklærte Mark Twain seg som en anti-imperialist da han snakket med en reporter fra New York Herald, og i løpet av de neste seks årene skrev han en rekke anti-imperialistiske verk angående den spansk-amerikanske krigen, boerkrigen og bokseropprøret. Etter et besøk av Morel i 1904, ble Twain involvert i The American Congo Reform Association frem til han i 1906 resignerte seg fra sin posisjon som visepresident. I mellomtiden besøkte han Washington tre ganger for å drive lobbyvirksomhet, han ga flere avisintervju og han skrev sitt lengste og siste anti-imperialistiske verk: *King Leopold's Soliloquy* (1905). Verket var en politisk satire av kong Leopold II som holder en fiksjonell monolog med seg selv hvor han forsvarer sitt tyranniske styre i Kongo.³⁷⁷ Twains fremstillinger legger all skyld på Leopold og fraskriver blant annet amerikanernes involvering da den fiktive Leopold II innrømmer at han overlistet amerikanerne med løyner og lurerier.³⁷⁸ Mark Twains involvering i kampanjen mot Leopolds styre i Kongo var relativt kortvarig, men hans deltakelse i kongospørsmålet spilte en stor rolle i spredningen av ordene til Morel til den amerikanske befolkningen. Hjemme i Norge kunne man se at amerikanernes støtte til kongosaken strakte seg helt til den politiske toppen i USA: «Senatet [i Washington D.C.] har i et hemmeligt møte besluttet at tilsa præsident Roosevelt fuld støtte m.h.t. alle skridt, præsidenten maatte foreta mod grusomhederne i Kongostaten».³⁷⁹

³⁷⁴ Godøy, *Solskinn og død*, 23.

³⁷⁵ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 269.

³⁷⁶ Morgenstjerne, *Kongelig slaveleir*, 11-12.

³⁷⁷ Hunt Hawkins, «Mark Twain's Involvement with the Congo Reform Movement: «A Fury of Generous Indignation»», i *The New England Quarterly* 51, 2 (1978), 148, <https://doi.org/10.2307/364304>.

³⁷⁸ Mark Twain, *King Leopold's Soliloquy: A Defense of his Congo Rule*, 2. utg. (Boston: P. R. Warren & Company, 1905), 6-7.

³⁷⁹ «U. S. A. skrider ind i Kongostaten?», i *Stavanger Aftenblad*, 18. februar 1907, 2.

Etter Mark Twain ble Arthur Conan Doyle den neste store forfatteren med en betydelig rolle i Morels kampanje mot Leopold, riktig nok etter Leopolds død i 1909. Doyle ble i perioden etter Belgias overtakelse av Kongo, Morels største støttespiller og de to kunne ofte bli sett side om side i en rekke britiske byer. Foruten skrev Doyle boka *The Crime of Congo* (1909) som solgte 25.000 eksemplarer og ble oversatt til flere ulike språk.³⁸⁰

En annen forfatter, Joseph Conrad, spilte også en viktig rolle for The Congo Reform Association, selv om han ikke jobbet direkte med Morels bevegelse. For mange var Joseph Conrads *Heart of Darkness* (1899) starten på en anti-leopoldsk diskurs, men kritikken ble ikke tatt i fullt alvor ettersom boka først ble oppfattet som en fiktiv fortelling ment som «et psykologisk dypdykk i menneskesinnet, i form av en reise gjennom et symbolsk landskap i Kongo».³⁸¹ Da boka ble publisert, var Conrad nærmest alene i Storbritannia om å forstå grusomhetene i Fristaten Kongo. Hunt Hawkins har foreslått at dette kan ha ført til at Conrad kjente på en håpløshetsfølelse.³⁸² Kanskje kan dette være en forklaring for hvorfor han senere valgte å distansere seg fra kongoreformbevegelsen selv om han var en åpen motstander av Leopolds styre i Kongo. Likevel var han, gjennom *Heart of Darkness*, delaktig i å spre budskapet om grusomhetene i Kongo til et større publikum. Personlig beskrev Morel boka til Joseph Conrad, i et brev til Arthur Conan Doyle, som «the most powerful thing ever written on the subject».³⁸³

6.4. Leopolds motkampanje

I kjølvannet av kongoreformbevegelsens kampanje, respondert Leopold med sin egen motkampanje. Henry Morton Stanleys uttalte lojalitet mot Leopold, som påpekt av Adam Hochschild, var verdt mer enn noen reklame kongen kunne ha kjøpt. Stanley var blant de mest bejublete engelskmennene i sin levetid, men da Stanley døde den 10. mai 1904, trengte Leopold et nytt forsvar.³⁸⁴ I september i 1904, omgitt av sine topprådgivere, la Leopold planer for et pressebyrå og innen et par år begynte Leopold-vennlige bøker å havne på trykk. Leopold bestilte også 25 pamfletter, hvorav en av dem ble skrevet av den britiske forfatteren Demetrius C. Boulger med udiskrete tittelen *The Congo state is not a slave state*.³⁸⁵ I

³⁸⁰ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 308-309.

³⁸¹ Godøy, *Solskinn og død*, 86.

³⁸² Hawkins, «Conrad, Casement and Congo Reform», 66.

³⁸³ Louis og Stengers, *Morel's History*, 205.

³⁸⁴ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 269.

³⁸⁵ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 272.

pamfletten forsvarer Boulger Fristatens behandling av de innfødte ved bruken av raseteori: «to draw up a scheme to which the black race can be made to work; without pressure or compulsion in some form or other is beyond the powers of human ingenuity».³⁸⁶ For sin kontinuerlige støtte mottok Boulger 1250 franc i måneden pluss bonuser. Dette var han ikke alene om. Redaktører og reportere over hele Europa mottok subsidier fra Leopolds pressebyrå, men mest merkverdig klarte motkampanjen aldri å få et godt fotfeste i Storbritannia, USA eller Tyskland.³⁸⁷

Leopold forsøkte også å skjerme seg fra all kritikken ved å utføre flere administrative reformer på sommeren i 1906. For eksempel hadde Fristaten Kongo vanligvis færre enn ti jurister i hele kolonien, men Leopold kunne vise til 54 aktive jurister etter reformene, det klart høyeste antallet jurister i en sentralafrikansk stat. Hovedandelen av juristene kom naturligvis fra Belgia, men nordmenn utgjorde den største gruppa «utlendinger».³⁸⁸ Leopold forsøkte også samtidig å forbedre det medisinske tilbudet i kolonien. Blant annet skulle Leopold belønne den som fant et middel mot sovesyken med 200.000 franc.³⁸⁹

6.4.1. Undersøkelseskommissjonen

Leopold, under det internasjonale og til dels nasjonale presset, forsøkte å renske seg ved å sende en undersøkelseskommissjon til Kongo. Medlemmenes navn ble stort sett møtt med positivitet både i og utenfor Belgia. Alle tre hadde en forbindelse til enten Leopold eller Fristaten Kongo. Belgiske Edmond Janssen var involvert i en sak mot en anarkist som forsøkte å myrde Leopold, sveitsiske Edmund de Schumacher hadde tidligere kandidert til tjeneste i Kongo, mens italienske Giacomo Nisco var ansatt av Fristaten hvor han fungerte som koloniens øverste dommer.³⁹⁰ Hochschild har påpekt at kommisjonsmedlemmenes nasjonaliteter fikk kommisjonen til å virke mer nøytral enn det den egentlig var og at deres manglende evne til å snakke engelsk eller et afrikansk språk var hemmende for deres kommunikasjon med de som var mest kritisk til Leopolds regime i Kongo.³⁹¹ Hochschild kan

³⁸⁶ Demetrius C. Boulger, *The Congo Free State is Not a Slave state: A Reply to Mr. E. D. Morel's Pamphlet Entitled «The Congo Slave State»* (London: Sampson Low, Martson and Company, 1903), 3.

³⁸⁷ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 268-287.

³⁸⁸ Godøy, *Solskinn og død*, 140.

³⁸⁹ «Imod Sovesygen», i *Stavanger Aftenblad*, 18. juli 1906, 1.

³⁹⁰ Berber Bevernage, «The Making of the Congo Question: Truth-telling, Denial and 'Colonial Science' in King Leopold's Commission of Inquiry in the Rubber Atrocities in the Congo Free State», i *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice* 22, 2 (2018), 203-238. <https://doi.org/10.1080/13642529.2018.1451078>.

³⁹¹ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 284-285.

imidlertid ha vært overkritisk i akkurat denne uttalelsen. Kommisjonens inklusjon av Nisco, som Hochschild er mest kritisk til, ble godt mottatt av britene og ble til og med aktivt foreslått av den britiske regjeringen som en god kandidat.³⁹² Ikke alle var like positive. For eksempel påsto Fox-Bourne feilaktig at en av kommisjonsmedlemmene var broren til Leopolds personlige sekretær. I Belgia ble denne påstanden ansett som et tegn på at den britiske pressen hadde forhåndsbestemt seg for å avfeie undersøkelseskommisjonens rapport.

Andre argumenter mot undersøkelseskommisjonen kom fra Alphonse Wauters og Félicien Cattier. De påsto at kommisjonen ikke kunne garantere at sannheten ble kjent ettersom den måtte fungere under statlig kontroll. Kommisjonen var for eksempel avhengig av Fristatens infrastruktur og beskyttelse for å trygt forflytte seg i kolonien. I tillegg påsto de at kommisjonens etterforskningsmyndighet var begrenset. Undersøkelsen ble også kritisert for at det var uklart om resultatene skulle offentliggjøres eller ikke. Fristaten svarte på kritikken med å gi kommisjonsmedlemmene fullstendig frihet, autonomi og initiativ. I tillegg lot de kommisjonen velge om resultatene skulle presenteres i en åpen eller lukket høring.³⁹³ Kommisjonen bestemte valgte en åpen høring, men bestemmelsen kom så sent at britenes mann, konsul Mackie, gikk delvis glipp av høringen.³⁹⁴

Undersøkelseskommisjonen fulgte stort sett ruten til Roger Casement, i et forsøk på å bekrefte eller avkrefte den britiske konsulens anklager. Kommisjonen samlet rundt 370 uttalelser fra statlige agenter, katolske og protestantiske misjonærer og de innfødte. De sistnevnte uttalelser ble oversatt til fransk og var betydelig kortere enn de hvites uttalelser.³⁹⁵ Det kunne være farlig for de innfødte å snakke med kommisjonen. Ved et tilfelle var afrikanerne Lilongo og Ifomim på vei til å snakke med kommisjonen da Raoul van Calcken, en agent fra ABIR, ga ordre om å angripe de to afrikanerne. Likevel, når alt kommer til alt, bekreftet undersøkelseskommisjonen anklagene i Casement-rapporten. Da Fristatens viseguvernør Paul Costermans, den da fungerende guvernør for territoriet, fikk høre om undersøkelseskommisjonens funn, gikk han inn i en dyp depresjon før han to uker senere kuttet over sin egen stupe med en barberkniv.³⁹⁶ Rapporten til Leopolds egen undersøkelseskommisjon ble tolket som en innrømmelse av koloniadministrasjonens

³⁹² Bevernage, «Making of the Congo Question», 203-238.

³⁹³ Bevernage, «Making of the Congo Question», 203-238.

³⁹⁴ Doyle, *Crime of Congo*, 68-69.

³⁹⁵ Bevernage, «Making of the Congo Question», 203-238.

³⁹⁶ Hochschild, *Kong Leopolds arv*, 285-286 og 288.

mishandling av de innfødte kongoleserne og herfra var det utenkelig at kongen kom til å beholde kolonien.

6.5. Belgisk overtakelse

Belgia tok som kjent ingen offisiell del i deres konges koloniale foretak i Afrika. Da det belgiske parlamentet i 1885 bemyndiget Leopold til å være Fristaten Kongos suveren, ble det betinget at unionen med den nye afrikanske staten var fullstendig personlig. Likevel ga Belgia utbydelsen av et lån til Fristaten på 150 millioner franc i 1887 og et nytt lån på 25 millioner rentefrie franc i 1890 etter at Leopold testamenterte Fristaten til Belgia. Allerede i 1894 havnet Fristaten i økonomiske problemer og henvendte seg til Belgia om hjelp. I januar 1895 ble derfor forslaget om å annektere Fristaten lagt på bordet, men etter lange forhandlinger falt forslaget gjennom og annekasjonsspørsmålet ble utsatt. Spørsmålet gjenoppsto etter århundreskiftet, men i stedet for en annekasjon var det da snakk om en «virkelig union», hvor begge landene var eksternt uatskillelige med en felles diplomatisk representasjon, mens Leopold, assistert av en statssekretær og et statsråd, styrte Kongo. En regelrett annektering av Fristatens territorium ble foreslått av Auguste Beernaert, men dette forslaget ble trukket tilbake da det ble møtt med samstemmig motstand. Etter nok en runde med lange forhandlinger ble ingen avgjørelse tatt, og det ble bestemt at annekasjonsspørsmålet skulle utsettes med ti år eller til kongens eventuelle død.³⁹⁷

Som følger av kongoreformbevegelsen og det følgende internasjonale presset på kong Leopold, ble gjenopptakelsen av annekasjonsspørsmålet fremskyndet til 1906. Løsningen ble sett på som åpenbar. Leopold måtte avstå sine utenlandske områder til Belgia. I nærmere to år forsinket Leopold overtakelsesprosessen med vilkårligheter før han motvillig overrakte sin private koloni til Belgia den 15. november 1908.³⁹⁸ Annekteringen skyldtes ikke bare kongoreformbevegelsen. Kongens kontroversielle privatliv hadde svekket hans stilling i hjemlandet. Leopolds hardhjertede behandling av sine døtre, og ikke minst hans forhold til Caroline Lacroix, en 16 år gammel fransk-rumensk prostituert som ble elskerinnen til den 65 år gamle Leopold, fikk belgierne til å spørre seg selv om kongen deres var helt normal eller ei.³⁹⁹ Leopold var særlig upopulær i Flandern, der han motarbeidet bevegelsen for å likestille

³⁹⁷ Harald Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo*, 47-48.

³⁹⁸ van Reybrouck, *Historien om Afrikas Hjerte*, 98.

³⁹⁹ Godøy, *Solskinn og død*, 155.

fransk og nederlandsk på 1890-tallet. Selv om han forsto nederlandsk, snakket han det sjelden og unngikk å ta stilling til språkdebatten, som for eksempel da han avviste en begjæring fra den Nasjonale Flamske Unionen i 1908 med merknaden: "to be filed away".⁴⁰⁰

Mye forble det samme etter Belgias overtakelse i 1908, for eksempel arvet Belgisk Kongo både flagget og mannskapet til den forutgående administrasjonen. De største endringene var av den økonomiske sorten. For å hedre Berlinkonferansens slutninger, ble handelsfriheten i Kongo reetablert.⁴⁰¹ Det ble bestemt at koloniens inntekter utelukkende tilhørte Belgisk Kongo og skulle ikke lenger finansiere prosjekter i Belgia. Disse endringene medførte at kolonien fikk et eget budsjett å forholde seg til. Andelen lønnede arbeidere økte drastisk under Belgia og Kongo ble dermed en pengeøkonomi.⁴⁰² Utover de økonomiske endringene, var det også sosiale forskjeller mellom Fristaten Kongo og Belgisk Kongo. Det ble for eksempel vanligere for kolonistene å ta med seg sine koner. Tanken var at det feminine innslaget ville understreke koloniens sivile karakter. Kolonien ble også mer «belgifisert». Blant annet ved å utfase ansettelsen av «utlendinger». Dette tok flere tiår å gjennomføre. Selv i mellomkrigstiden var hver tredje mann i kolonien ikke-belgier. Nordmenn var blant de som holdt seg fast, men det var da hovedsakelig snakk om veteraner på nye engasjement, men også de ga til slutt opp. De høyeste stillingene var reservert belgiere. For eksempel ble Martin Engh foreslått til rollen som generalkommisær i 1915, men da Boma avslo, forlot han kolonien for godt året etter. Han var da den siste av 22 norske offiserer som på 1890-tallet var i Fristatens tjeneste.⁴⁰³ Ellers fikk kolonien en symbolsk overgang da prins Albert, i motsetning til sin onkel, besøkte Kongo i 1909. Dette var en fin gest som blant andre Morel applauderte.⁴⁰⁴

Leopold døde av en blodpropp tidlig den 17. desember 1909. Kongens død kom som en overraskelse på de rundt ham. Han befant seg i Laken hvor han hvilte etter et sykeopphold. Kongens bein var hovent og hjertes funksjon var ikke tilfredsstillende, men Leopold var i et relativt godt humør og legene var forhåpningsfulle. Om natten ropte plutselig kongen «Jeg kveles!» før han grep seg til halsen. En kort tid senere var han død.⁴⁰⁵ Leopolds 44 år på tronen er den lengste regjeringstiden til en belgisk monark. I store deler av sin regjeringstid var Leopold en feiret filantrop og selve arvtageren til David Livingstone. I sine senere år var

⁴⁰⁰ Herman van Goetham, *Belgium and the Monarchy: From National Independence to National Disintegration* (Brussel: ASP, 2011), 49-57.

⁴⁰¹ Godøy, *Solskinn og død*, 157.

⁴⁰² van Reybrouck, *Historien om Afrikas Hjerte*, 104-105 og 123.

⁴⁰³ Godøy, *Solskinn og død*, 157.

⁴⁰⁴ Godøy, *Solskinn og død*, 179-180.

⁴⁰⁵ «Kong Leopold», i *Stavanger Aftenblad*, 17. desember 1909, 2.

han derimot en kontroversiell skikkelse både internasjonalt og nasjonalt. I utlandet var han mest beryktet for sin kolonipolitikk, mens belgiernes misnøye til Leopold stammet hovedsakelig fra kongens skandaløse privatliv.⁴⁰⁶ Med tiden avtok minnene om de grusomme konsekvensene av Leopolds imperialisme i Fristaten Kongo. Leopold fikk dermed et nokså positivt ettermæle, i hvert fall i Belgia, men hans arv har sporadisk blitt debattert etter utgivelsen av Adam Hochschilds *King Leopold's Ghost* (1999). Den siste større debatten fant sted i 2020 da Black Lives Matter bevegelsen, etter drapet på George Floyd, gikk målrettet inn for å fjerne en rekke statuer av «racist historical figures», deriblant statuer i Brussel av kong Leopold II.⁴⁰⁷ Tilsynelatende har de engelsktalende landene gjenopptatt kongoreformbevegelsens oppfatning av Leopolds imperialisme, men hvordan forholdt man seg til den humanitære debatten i Norge?

6.6. Den humanitære debatten i Norge

Unionsstriden mellom Norge og Sverige ved århundreskiftet og den endelige oppløsningen i 1905, kontekstualiserer den humanitære debatten i Norge. Den innledende instruksjonen for den norske staten var å opprettholde gode diplomatiske forhold til andre land. Norges forhold til Storbritannia ble ansett som spesielt verdifullt. Det er derfor snodig at Norge ble så lite påvirket av kongoreformbevegelsen selv om så å si hele det politiske England samlet seg om saken. Norges bruk av kongofarerne som en informasjonskilde kan ha spilt en stor rolle i at nordmenn ikke umiddelbart lot seg overbevise av de første rapportene om grusomheter i Kongo. På sett og vis satt de norske kongofarerne med makten over narrativets gang i Norge da de i stor grad bestemte hvilke beretninger som var sanne eller usanne. Kongofarerne var de eneste nordmennene med førstehåndsberetninger fra Kongo. Derfor forhørte norske politikere og journalister seg med dem for å bekrefte eller avkrefte de stygge ryktene, men kongofarernes beretninger var ofte preget av en personlig agenda som vanligvis stilte koloniseringsprosjektet i et godt lys. Gullbrand Schiøtz, for eksempel, var veldig klar over hva som foregikk i Kongo under gummiterrorer, men da den daværende svensk-norske konsulen i Brazzaville ble spurt om å fortelle om sine opplevelser ved Lac Léopold II, noterte intervjueren: «Konsulen vil nødvendig ind paa det Tema».⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Godøy, *Solskinn og død*, 195.

⁴⁰⁷ Georgina Rannard og Eve Webster, «Leopold II: Belgium 'wakes up' to its bloody colonial past», i *BBC*, 13. juni 2020. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53017188>.

⁴⁰⁸ «Fra Kongo: En Nordmand fortæller», i *Oplandenes Avis*, 11. oktober 1902, 1.

Det er verdt å nevne at innflytelsesrike kongofarere som Inge Heiberg, Gullbrand Schiøtz og «Bille» Aubert kom til Fristatens forsvar. Deres posisjon i Fristaten Kongo og deres familiebakgrunn ga den en betydningsfull autoritet. Størst av dem var nok juristen «Bille» Aubert. Han dro til Kongo i 1904 etter å ha levert en imponerende søknad. Han ble anbefalt av to norske statsministere, formannen i det akademiske kollegium, en høyesterettsadvokat og en jussprofessor.⁴⁰⁹

De norske kongofarernes uvilje til å bekrefte de negative ryktene rundt Fristaten Kongo kan ha påvirket Norge til å trå mer forsiktig fremover i den humanitære debatten enn Storbritannia. Norge tok derfor ikke en klar side før ganske sent i debatten. Videre ble nordmenn forsikret av de norske kongofarerne at kongoreformbevegelsens anklager var eltet av overdrivelser.⁴¹⁰ «Bille» Aubert var blant de som forsvarte Fristaten Kongo. Bille påpekte at engelskmennene ikke hadde vært «synderlig heldige med sine Angreb», før han viser til de manglende bevisene til anklagene fra den engelske løytnanten Guy Burrows, som visstnok ikke kunne bevise sine påstander: «det var jo lidt kjedeligt, at Manden ikke kunde bevise sine Paastande og blec dømt som Kalumniant».⁴¹¹ Britiske kilder angående Kongo ble ansett som svært partiske av det norske media og det hendte at engelske beretninger nærmest ble fulgt av en kildekritisk ansvarsfraskrivelse: «Man maa kanske ikke glemme, at denne Artikel skriver sig fra engelsk Kilde».⁴¹²

De tidligste anklagene var dessuten ikke rettet direkte mot Leopold eller hans administrasjon i Boma. George Washington Williams retter for eksempel sine klager mot «Embedsmændene i Kongostaten».⁴¹³ Det ble derfor først antatt at det var snakk om enkelte sure epler blant en ellers tilfredsstillende koloniadministrasjon. Anklagene til Sjöblom var riktig nok rettet mot administrasjonen i Fristaten Kongo, men diskusjonen som fulgte svenskens avsløringer havnet i den samme fallgruva som George Grenfell kritiserte, hvor ugjerninger ble beskylt på individers galskap i stedet for kolonisystemet.⁴¹⁴

I Tyskland ble kolonistene møtt med mer sympati enn i England. Beskrivelsene til en tysk offiser i Fristatens tjeneste ble sendt i et brev til berlineravis og havnet deretter på trykk i norske media. Tyskeren bekreftet i grunn gummiterrorrens grusomheter, men han legger ikke

⁴⁰⁹ Godøy, *Solskinn og død*, 132-133.

⁴¹⁰ ««Ved Kongos bredder: En hjemmkommen nordmann fortæller», i *Stavanger Aftenblad*, 6. juni 1900, 1.

⁴¹¹ Aubert, *Breve fra Kongo*, 13-14.

⁴¹² «Europæerne i den mørke Verdensdel: Grusomheder mod Kongo-negrene», i *Haugesunds Dagblad*, 4. juni 1896, 2.

⁴¹³ «Et abbtent Brev fra Oberst William», i *Stavangeren*, 19. juni 1891, 2.

⁴¹⁴ «I Kongostaten», *Haugesunderen*, 5. oktober 1896, 2.

skylden på de hvite kolonistene. Den tyske offiseren fortalte at et år med nærmest uavbrutte ekspedisjoner for å samle gummi og elfenben, førte til ødeleggelsen av tjue landsbyer, lemlestelsen av to hundre menn, kvinner og barn og dødsfallene til flere hundre innfødte. Det var sjelden han selv som utøvde volden. Tyskerens sorte underoffiserer fikk som regel i oppgave å samle inn «skattene». I tillegg til gummi og elfenben, kom underoffiserene regelmessig tilbake med et dusin eller to avhuggede hender. Den tyske offiseren skildrer til slutt utfordringene av å kontrollere sine soldater som til tider ikke adlød ordre.⁴¹⁵

Debatten i Belgia ble fremstilt i de norske avisene som mer politisk i natur. Belgias liberale, med den venstreradikale Georges Lorand i spissen, ledet opposisjonen mot Leopolds styre i Kongo. Under et av parlamentets kammermøter, vendte Lorand seg mot utenriksministeren, Paul de Favereau, og sa at Fristatens forsvarere kun besto av de med lommene fulle av blodpenger. Utenriksministeren påsto derimot at Leopolds holdning mot saker angående Kongostaten var daddelløs. Videre fortalte han at det kun ved enkelttilfeller ble utført overgrep fra Kongostatens side. Ifølge ham var koloniseringssystemet og regjeringen i Fristaten Kongo fortreffelig. De Favereau ga så en advarsel om å ikke lytte til de løgnaktige angrepene mot Fristaten Kongo og Leopold:

De hyppig framsatte anbringender om, at Kongoregjeringen mishandlede og udbyttede negerbefolkningen, var heller ikke overenstemmende med sandheden. Kongostaten og dens suveræn havde baade i Belgien og i udlandet været gjenstand for planmæssige og uretfærdige angreb, men man burde ikke laane øre til saadanne angreb.

En uimponert Lorand foreslo at den belgiske staten skulle undersøke forholdene i Kongo. For ham sto Belgias ære på spill, men forslaget ble avvist.⁴¹⁶

Personlig nektet ikke Leopold at det var forekomster av mishandling og grusomheter i Kongo, men han hevdet bestemt «at der var gjort alt muligt for at hindre dette». Kongen argumenterte at koloniseringsprosjektet kunne vise til gode resultater: «de hærjende epedemier var indskrænket, slavehandelen undertrykt, menneskeæderiet afskaffet, dampere var sat i fat paa floderne, jerbanen bygget, endog automobilforbindelser var etableret». Beskyldninger mot Leopolds pengehungler ble avledet med påståelsen av at han aldri hadde tjent en eneste cent i Kongo. Tvert imot, han hadde brukt mange millioner på koloniprojektet. Han var nå en mann på over 70 år, fortsatte Leopold, hva skulle han bruke

⁴¹⁵ «De oprørende Grusomheder i Kongostaten», i *Egersundsposten*, 8. september 1897, 2.

⁴¹⁶ «Rædselsregimentet i Kongostaten», i *Stavanger Aftenblad*, 5. mai 1900, 2.

penger til? Kongen tilføyet: «Der ligger umaadelige rigdomme i Kongo, og Kongostatens udvikling vilde være hans eneste belønning!»⁴¹⁷

Det norske narrativet om Fristaten Kongo gled etter hvert inn med det britiske, spesielt etter Leopolds undersøkelseskommissjon bekreftet funnene til Casemenet-rapporten. Det oppsto da et spørsmål om den norske staten burde gjøre det forbudt for norske offiserer å ta tjeneste i Fristaten Kongo. Italia og Sveits hadde slike forbud, hvorfor ikke Norge? Jeg er under inntrykket av at et forbud ville oppstått om det ikke var for ryktene om en belgisk overtakelse. Nordmenns relative forsiktighet i møte med debatten førte til at da Norge først havnet på kongoreformbevegelsens side, var det allerede klart at Belgia skulle overta kolonien. Taktikken til Norge ble dermed å vente ut klokka og starte med blanke ark i Belgisk Kongo. Den gjengse opinionen i Norge var altså svært kritisk til regimet i Kongo mot slutten av Fristatens eksistens, men den norske staten forbød ikke nordmenn å ta tjeneste i Fristaten Kongo fordi det ble kjent at Belgia snart skulle overta kolonien. Dette forhindret ikke tilskitningen av kongofarernes ære og rykte.

6.7. Kongofarernes forsvar og ettermæle

Enkelte kongofarere fryktet stigmatisering allerede i 1900. Man styrket ikke sitt omdømme hjemme i Norge ved å reise til Kongostaten. Godøy viser til enkelte tilfeller hvor nordmenn nærmest måtte snike seg ut av landet. En sekondløytnant informerte ikke familien sin om sine planer før etter han forlot Norge, en lege korresponderte kun via en sakfører for å opprettholde en viss grad av anonymitet, mens en jurist forklarte von Schwerin at han «frykter at hans slægtinger skulde ville hindre ham i at reise». Utover 1900-tallet, ved å ta tjeneste i Fristaten Kongo, økte risikoen for å bli stemplet som en morder og røver. Flere kongofarere fikk dermed en trøblete hjemkomst. Tjenestetiden til Olaf Andreas Lund ødela visstnok for hans planlagte forlovelse med Gerda Krog. Ifølge rykter ble han avvist på brutalt vis: «Jeg gifter meg ikke med en Morder!». Den norske staten holdt også avstand til Lund. Yngvar Nielsen, som stod ansvarlig for den etnografiske samlingen i Kristiania, hadde tidligere mottatt en sjenerøs donasjon fra Lund bestående av firehundre våpen og redskaper, samt noen leoparder og to store slanger til Zoologisk Museum. Nielsen skrev derfor til statsminister

⁴¹⁷ «Kong Leopold og Kongostaten», i *Stavanger Aftenblad*, 24. desember 1906, 6.

Wollert Konow i et forsøk på å skaffe Lund en medalje for hans offervillighet ovenfor de vitenskapelige institusjoner, men Lund fikk ingen medalje.⁴¹⁸

Ellers slet flere kongofarere med å finne seg arbeid i Norge. Deres erfaringer ble ikke verdsatt, og de tiltatte koloniale holdningene og personlighetstrekkene ble sett på som upassende for det norske samfunnet. Godøy har påpekt at selv i døden ble Hans Fredrik Sundt skandalisert. Da Sundts nekrolog ble trykket i *Morgenbladet* var forsiden preget av en større artikkel med tittelen: «Kongoskandalene».⁴¹⁹ Flere av de norske kongofarerne bosatte seg i utlandet for å unngå konfrontasjon. Blant disse var Olaf Andreas Lund, Olaf Svihus, Martin Engh, Frederik Budde og Thomas Halvordus Sannæs.⁴²⁰

Ikke alle de norske kongofarerne hadde det like vanskelig etter hjemkomsten. Brorparten av dem valgte å bli igjen i Norge og flere av dem fikk relativt gode jobber. Legene kom raskt i gang med medisinsk virksomhet etter hjemkomsten, bortsett fra Inge Heiberg som var syk og døde etter kort tid.⁴²¹ Minst fire av offiserene som dro ut etter 1904 vendte tilbake til forsvaret etter tjenestetiden i Kongo. Etter ti år i Kongo, ble Kristian Løken kaptein og kompanisjef i Garden etter hans hjemkomst i 1918, og i 1932 ble han sjef for krigsskolen. Andre offiserer, samt jurister fant seg offentlige stillinger som lærere eller funksjonærer. For eksempel ble Martinus Böhler banksjef i Kristiansand, mens en annen ble sorenskriver i Arendal. Juristen Fredrik Parelius ble en forfatter og senere formann i Kunstforeningen. Hans juristkollega, Karl Christen Johanssen, fikk en karriere i media hvor han opptrådte som kåsør i NRK radio og ble en skribent for *Arbeiderbladet*. Offiseren Albert Joleik ble en kjent figur på Vestlandet etter å ha vært en journalist og skribent for sitt eget blad *Spegjelen* og deretter i *Gula Tidene* og *Fjordaposten*. Olaf Sigurd Giertsen ble også en offentlig profil, men da på et mer lokalt nivå. På grunn av sykdom ble han tvunget hjemover etter halvannet år med gummidrift i Aruwimi. Han slo seg deretter ned i Bergen hvor han etter førti år som lærer og bystyrer ved sjømannskolen, samt forfatteren av flere lærebøker om navigasjon og maskinlære, nærmest ble «en institusjon i institusjonen».⁴²²

I motsetning til forsøket på å skaffe Olaf Andreas Lund en medalje for hans bidrag til den etnografiske samlingen i Kristiania, var medaljeetterspørselen for Christoffer Anker Bergh Lundh suksessfull. Ved to anledninger har Lundh bidratt med til sammen 627

⁴¹⁸ Godøy, *Solskinn og død*, 37, 130 og 196.

⁴¹⁹ «Kongoskandalene» og «Dødsfald» i *Morgenbladet*, 3. mars 1906, 1-2.

⁴²⁰ Godøy, *Solskinn og død*, 197-198.

⁴²¹ Ongre, «Norske leger i Kongo».

⁴²² Godøy, *Solskinn og død*, 199-200.

gjenstander til kongoavdelingen, hvorav en viss andel gjenstandene var krigsbytter fra rundt Lac Léopold II. Lundh ble belønnet for sin innsats da myndighetene i november 1908 tildelte kongofareren Kongens fortjenestemedalje i sølv for «fortjenester av kunst, videnskap og næringsliv, samt for udmerket forhold i offentlig tjeneste». Godøy har tro på at Lundhs medalje ble oppfattet som en kollektiv anerkjennelse av kongofarerne i en periode hvor medaljer og utmerkelser var viktig, spesielt blant offiserer som bar medaljer på brystet. Foruten Lundh ble også Inge Heiberg og Christian Fredrik Michelet hedret da de ble riddere av St. Olavs orden henholdsvis i første og andre klasse. I 1901 ble Charles Liebrechts, generalsekretæren i Fristaten Kongo, foreslått som en kandidat for St. Olavs orden av Sundt, Engh og Halling. Forslaget fikk medhold av hensyn til de tjenestene Liebrechts ytte nordmennene i Kongo. Ellers mottok guvernørene Camille Janssen, Julien Malfeyt og Felix Fuchs hver sin St. Olav. Generalguvernør Wahis ble derimot aldri foreslått på grunn av hans anstrengte forhold til koloniens «utlendinger». I tillegg lykkes Lundh i å skaffe en St. Olav til Louis Oberneck.⁴²³

Etter hjemkomsten fra Kongo møtte de norske kongofarerne varierende skjebner. Mens noen fikk prestisjefylte jobber og offentlig anerkjennelse, som tildelingen av St. Olavs orden, var mange preget av stigmatisering og vanskeligheter med å tilpasse seg det norske samfunnet. Flere av dem forlot Norge og bosatte seg i utlandet for å unngå konfrontasjon med den negative oppfatningen av deres koloniale bakgrunn. Deres erfaringer i Kongo ble ofte oversett, og deres innsats ble i noen tilfeller fortrenget eller ignorert. Samtidig fikk noen muligheten til å bygge seg nye karrierer, og på tross av vanskelighetene i ettertid, bidro mange av dem fortsatt til vitenskapen og samfunnet på ulike måter.

⁴²³ Godøy, *Solskinn og død*, 201-204.

7. Konklusjon

I over 23 år kontrollerte Fristaten Kongo en betydelig andel av Sentral-Afrika. I denne perioden hadde Norge et varierende, men overveiende positiv oppfatning av kong Leopold II og hans private koloni. Koloniprojektet til den belgiske kongen ble i utgangspunktet sett på som filantropisk i sin hensikt. Under den geografiske konferansen i Brussel la Leopold frem sin visjon for kolonien, som inkluderte vitenskapelig utforskning, siviliserings av det «mørke kontinentet» gjennom spredningen av frihandelens idealer og kristendom, samt en intensjon om å bekjempe den arabiske slavehandelen. Disse ambisjonene gjorde at Leopold ble oppfattet som en humanitær leder, og selve arvtageren til den avdøde David Livingstone, som også hadde viet sitt liv til bekjempelsen av slavehandelen i Øst-Afrika. Leopold ble dermed sett på som den ideelle kandidaten til å fremme både frihandel og misjon i regionen. Mange nordmenn lot seg engasjere og møtte prosjektet med stor optimisme, overbevist om at det ville bidra til en positiv utvikling av Afrika.

Samtidig var det også et økonomisk aspekt ved Norges forhold til kolonien. Sverige-Norge var interesserte i å sikre handelsmuligheter for sine borgere i Fristaten Kongo, som ble spådd å ha en lovende handelsfremtid. Derfor var det svenske utenriksdepartementet ivrige etter å etablere gode diplomatiske og økonomiske forbindelser, noe som resulterte i en handelsavtale med kolonien like etter Berlinkonferansens slutninger.

For å utføre koloniseringsprosjektet til Leopold, hadde Fristaten Kongo behov for en bred arbeidsstyrke. Leopold skulle gjerne ha ansatt belgiere i alle av koloniens stillinger, men dette var ikke alltid mulig. Kolonien var derfor avhengig av «utlendinger» for å dekke mannskapsbehovet. Norge sjøfolk, offiserer, leger og jurister utgjorde en viktig del av arbeidskraften i kolonien. For de fleste av nordmennene i Kongo, var prosjektet sett på som et ærefullt europeisk foretak. Selv om de norske kongofarerne ofte uttrykte tilfredshet med de store mulighetene for karriereutvikling, var de samtidig kritiske til de dårlige levestandardene, og enkelte av dem opplevde at det nasjonalistiske hierarkiet i kolonien kunne hemme deres fremgang i favør av deres belgiske kolleger. Likevel var skandinaverne generelt privilegerte sammenlignet med andre grupper, og for mange av dem var det en stor gjevhet å kunne delta i koloniseringsprosjektet som skulle bringe sivilisasjonens lys inn i det mørke fastlandet.

Den norske pressen var også i stor grad positiv til koloniprojektet, særlig i de tidlige årene. Mediene fremstilte Fristaten Kongo som et ambisiøst filantropisk prosjekt og fulgte nysgjerrig med på de første rapportene fra kolonien. Samtidig ble det rettet noe kritikk mot de

harde forholdene og det dødelige klimaet som de europeiske kolonistene måtte forholde seg til. Den norske pressen undret seg over hvorfor nordmenn og andre europeere var villige til å risikere liv og helse i en koloni med så mange farer. Det hendte også at pressen kritiserte siviliseringsprosjektet i kolonien, som til tider ble latterliggjort, men på grunn av den politiske situasjonen i Norge, særlig under unionsstriden med Sverige, gjorde den norske regjeringen et poeng ut av å opprettholde gode diplomatiske forbindelser med utlandet. Det er dermed mulig at de norske redaktørene unngikk å fremstå som altfor kritiske til det som til syvende og sist var et betydningsfullt foretak.

På 1890-tallet førte endringer i kolonipolitikken i Fristaten Kongo til dannelsen av en anti-leopoldsk bevegelse. Leopold innførte et statsmonopol på handel, noe som brøt med de tidligere løftene om frihandel. Dette skapte stor frustrasjon blant handelsmenn som Johannes Scharffenberg. Kritikken mot Leopold kom imidlertid ikke bare fra kjøpmenn, men også fra koloniens protestantiske misjonærer, samt flere av Leopolds egne støttespillere som var uenige med hans håndtering av kolonien. Henrettelsen av den irske handelsmannen Charles Stokes, utført av den belgiske kapteinen Lothaire, førte til ytterligere uro, særlig i Storbritannia. Hendelsen ble et symbol på Leopold-regimets autoritære praksis, og den bidro til å styrke et kritisk narrativ mot Leopolds styre blant den britiske pressen. Uroen rundt Stokes-saken markerte starten av et mer nyansert og negativt syn av Leopold som etter hvert fikk større støtte i Norge.

Til tross for den britiske kongoreformbevegelsen, som hadde stor innflytelse på de engelsktalende landene, var Norges reaksjon på det anti-leopoldske synet opprinnelig treg. Norske politikere og redaktører, som konsulterte kongofarene, avviste flere av de britiske anklagene som overdrivelser. Engelske informasjonskilder ble gjerne kritisert for deres partiske rapporteringer angående kong Leopold og hans administrasjon i Fristaten Kongo. Gradvis, etter Casement-rapporten og Leopolds egen undersøkelseskommissjon bekreftet de grusomme forholdene i Kongo, begynte imidlertid den norske opinionen å snu. Det ble mer akseptert at Leopold og hans regime utøvde systematiske overgrep mot koloniens lokalbefolkning og kritikken mot hans styre fikk brede støtte.

Til tross for endringene i den norske opinionen, gjorde den norske regjeringen lite for å endre på situasjonen. Forsøket på å forby nordmenn fra å ta tjeneste i Fristaten Kongo ble til slutt lagt bort, ettersom det ryktes at Belgia snart skulle overta kolonien. Den norske regjeringen valgte derfor å innta en avventende holdning, i påvente av at situasjonen skulle

løse seg selv. Samtidig valgte nordmenn, til tross for den økende kritikken mot Leopold, å fortsette sine karrierer i Fristaten Kongo, og senere Belgisk Kongo.

Etter avviklingen av Fristaten Kongo, fikk de norske kongofarerne svært ulike skjebner. Flere av dem slo seg ned i utlandet for å unngå konfrontasjon med vanskelighetene hjemme i Norge, mens andre engasjerte seg i Belgisk Kongo eller andre koloniale sammenhenger. Enkelte fikk relativt god anerkjennelse i Norge for sitt arbeid i Kongo, og det ble gjort flere forsøk på å hedre dem med medaljer.

Den norske historien om Fristaten Kongo, både i form av støtte til og kritikk av koloniprojektet, reflekterer et ambivalent forhold til imperialismen og de etiske konsekvensene av norsk deltakelse i koloniale systemer. Denne analysen nyanserer forståelsen av Norges rolle i imperialismen og utfordrer bildet av et land med en ukomplisert nasjonal identitet, fri for kolonihistorie, som vi i dag kan finne i den offentlige debatten om Norges koloniale fortid.

Bibliografi

Primærkilder

«Afrikaregisteret». Norsk Maritimt Museum,
<https://digitaltmuseum.no/021188549280/afrikaregisteret>.

«Nasjonalbibliotekets avissamling». Nasjonalbiblioteket,
<https://www.nb.no/samlingen/aviser/>.

Sekundærkilder

Achebe, Chinua. *Things Fall Apart*, redigert av Anne og Ian Serrailier. London: Heinemann, 1974.

Angell, Norman. *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantages*, 4. utgave. New York: G.P. Putnam's Sons, 1913.

Appiah, Kwame Anthony. Forordet til *Black Skins – White Masks*, av Frantz Fanon, oversatt av Richard Philcox. New York: Grove Press, 2008.

Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths og Helen Tiffin. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, redigert av Terence Hawkes. London: Routledge, 1989.

Aubert, Vilhelm Mariboe «Bille». *Breve fra Kongo og andetstedsfra*. Oslo: Aschehoug & Co., 1908.

Axelson, Sigbert. *Culture Confrontation in the Lower Congo: From the Old Congo Kingdom to the Congo Independent State with Special Reference to the Swedish Missionaries in the 1880's and 1890's*. Falköping: Gummesson Boktryckeri, 1970.

Balandier, Georges. «The Colonial Situation: A Theoretical Approach». I *The New Imperial Histories Reader*, redigert av Stephen Howe, 23-40. London: Routledge, 2009.

- Bang, Anne K. og Kirsten Alsaker Kjerland, red. *Nordmenn i Afrika – Afrikanere i Norge*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2002.
- Banning, Émile. *Africa and the Brussels Geographical Conference*, oversatt av Richard Henry Major. London: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1877.
- Bastiansen, Henrik G. og Hans Fredrik Dahl. *Norsk mediehistorie*, 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Bates, Stephen. «The Hidden Holocaust». *The Guardian*. 13. mai 1999. Hentet 18. april 2024 fra <https://www.theguardian.com/theguardian/1999/may/13/features11.g22>.
- Behm, Ernst. «Dr. Livingstone's Erforschung des oberen Congo». I *Petermanns geographische Mitteilungen* 18 (1872): 405-412, [https://hdl.handle.net/2027/uc1.\\$c161291](https://hdl.handle.net/2027/uc1.$c161291).
- Bennett, James Gordon. «Livingstone Found». *The New York Herald*. 21. mai 1872.
- Bennett, Norman R. *Africa and Europe: From Roman Times to the Present*. New York: Africana Publishing Company, 1975.
- Bevernage, Berber. «The Making of the Congo Question: Truth-telling, Denial and 'Colonial Science' in King Leopold's Commission of Inquiry in the Rubber Atrocities in the Congo Free State». I *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice* 22, 2 (2018), 203-238.
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.
- Boulger, Demetrius C. *The Congo Free State is Not a Slave state: A Reply to Mr. E. D. Morel's Pamphlet Entitled «The Congo Slave State»*. London: Sampson Low, Martson and Company, 1903.
- Brewer, Anthony. *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Suvey*, 2. utgave. London: Routledge & Kegan Paul, 1990.
- Brode, Heinrich. *Tippoo Tib: The Story of his Career in Central Africa*, redigert av Charles Eliot, oversatt av H. Havelock. London: Edward Arnold, 1907.

- Brown, Michael Barrat. «A Critique of Marxist Theories of Imperialism». I *Studies in the Theory of Imperialism*, 3. utgave, redigert av Roger Owen og Bob Sutcliffe. London: Longman, 1976.
- Browne, Janet. *The Secular Ark: Studies in the History of Biogeography*. New Haven: Yale University Press, 1983.
- Bukharin, Nikolaj Ivanovitsj. *Imperialism and World Economy*. London: Merlin Press, 1976.
- Buxton, Thomas Fowell. *The African Slave Trade and its Remedy*. London: John Murray, 1840.
- Cain, Peter J. og Antony Gerald Hopkins. *British Imperialism: Innovation and Expansion 1688-1914*. London: Longman, 1993.
- Cameron, Verney Lovett og Daniel Oliver. *Across Africa*. New York: Harper & Brothers, 1877.
- Canisius, Edgar. «A Campaign Amongst Cannibals». I *The Curse of Central Africa* av Guy Burrows. London: R. A. Everett & Company, 1903.
- Casement, Roger. «The 1903 Diary». I *The Black Diaries: An Account of Roger Casement's Life and Times with a Collection of his Diaries and Public Writings*, redigert av Maurice Girodias og Peter Singleton-Gates. New York: Grove Press, 1959.
- Darwin, Charles. *Om artenes opprinnelse*, redigert av Dag O. Hessen, oversatt av Knut Johansen. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker, 1998.
- Dean, Warren. *Brazil and the Struggle for Rubber: A Study in Environmental History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Delathuy, A. M. *E. D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat*. Antwerpen: Uitgeverij EPO, 1985.
- Delathuy, A. M. *De Geheime documentatie van de Onderzoekscommissie in de Kongostaat*. Antwerpen: Utgiverij EPO, 1988.

- Descamps, Édourdo. *New Africa: An Essey on Government Civilization in New Countries and on the Foundation, Organization and Administration of the Congo Free State*. London: Sampson Low, Martson & Company, 1903.
- Doyle, Arthur Conan. *The Crime of the Congo*. New York: Doubleday, Page & Company, 1909.
- Du Cros, Arthur. *Wheels of Fortune: A Salute to Pioneers*. London: Chapman & Hall, 1938.
- Dudley, Edward J. og Maximillian E. Novak. *The Wild Man Within: An Image in Western Thought from the Renaissance to Romanticism*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1973.
- Dumoulin, Michel. *Léopold II: Un roi génocidaire?* Brussel: Académie royale de Belgique, 2005.
- Dunn, Kevin C. *Imagening the Congo: The International Relations of Identity*. New York: Pelgrave Macmillan, 2003.
- Eide, Elisabeth og Anne Hege Simonsen. *Verden skapes hjemmefra: Pressedekningen av den ikke-vestlige verden, 1902-2002*. Oslo: Unipub, 2008.
- Eide, Martin. «1850-1880: Mot et moderne gjennombrudd». I *Norsk presses historie, 1660-2010: bind 1: En samfunnsmakt blir til, 1660-1880*, redigert av Martin Eide, 361-436. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Eide, Martin og Peter Larsen. «1840-1890: Det norske slagsmålsparadis». I *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet*, redigert av Jostein Gripsrud, 180-227. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Eley, Geoff. «Defending Social Imperialism: Use and Abuse of an Idea». *Social History* 1, 3 (1976): 265-290, <https://doi.org/10.1080/03071027608567379>.
- Emerson, Barbara. *Leopold II of the Belgians: King of Colonialism*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1979.
- Eriksen, Tore Linné. *En kort introduksjon til den nye imperialismen: 1870-1920*. Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2022.

- Fabian, Johannes. *Language and Colonial Power: The Appropriation of Swahili in the Former Belgian Congo, 1880-1938*, redigert av Edward W. Said. Berkeley: University of California Press, 1986.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*, redigert av Jean-Paul Sartre, oversatt av Constance Farrington. New York: Grove Press, 1967.
- Fetter, Bruce. *The Creation of Elisabethville: 1910-1940*, redigert av Peter Duignan og Lewis Gann. Stanford: Hoover Institution Press, 1976.
- Foucault, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. London: Routledge, 1989.
- Fox-Bourne, Henry Richard. *Civilisation in Congoland: A Story of International Wrong-doing*. London: P. S. King & Son, 1903.
- Franklin, John Hope. *George Washington Williams: A Biography*. Chicago: University of Chicago Press, 1985.
- Gallagher, John og Ronald Robinson. «The Imperialism of Free Trade». I *The Economic History Review* 6, 1 (1953): 1-15, <https://doi.org/10.2307/2591017>.
- Gallagher, John, Ronald Robinson og Alice Denny. *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*, 5. utgave. London: Macmillan, 1970.
- Gann, Lewis Henry og Peter Duignan. *Burden of Empire: An Appraisal of Western Colonialism in Africa South of the Sahara*. Stanford: Hoover Institution Press, 2013.
- Gann, Lewis Henry og Peter Duignan. *The Rulers of Belgian Africa: 1884-1914*. Princeton: Princeton University Press.
- Gleerup, Edde, Peter Möller og Georg Pagels. *Tre år i Kongo: bind 2*. Stockholm: P. A. Norstedt og Söners Förlag, 1887.
- Godøy, Bjørn. *Solskinn og død: Nordmenn i kong Leopolds Kongo*. Oslo: Spartacus Forlag, 2010.

- Van Goetham, Herman. *Belgium and the Monarchy: From National Independence to National Disintegration*. Brussel: ASP, 2011.
- Gore, James H. *The Congo: A Report of the Commission of Enquiry Appointed by the Congo Free State Government*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1906.
- Gripsrud, Jostein. «1890-1940: Massenes tidsalder». I *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet*, redigert av Jostein Gripsrud, 128-301. Oslo: Universitetsforlaget, 2017.
- Grytten, Ola Honningdal og Fritz Hodne. *Norsk økonomi i det 19. århundre*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2000.
- Harms, Robert W. «The End of Red Rubber: A Reassessment». I *The Journal of African History* 16, 1 (1975), 73-88.
- Harms, Robert W. *Games Against Nature: An Eco-cultural History of the Nunu of Equatorial Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Harp, Stephen L. *A World History of Rubber: Empire, Industry, and the Everyday*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2016.
- Hawkins, Hunt. «Mark Twain's Involvement with the Congo Reform Movement: «A Fury of Generous Indignation»». I *The New England Quarterly* 51, 2 (1978), 148, <https://doi.org/10.2307/364304>.
- Hawkins, Hunt. «Joseph Conrad, Roger Casement, and the Congo Reform Movement». I *Journal of Modern Literature* 9, 1 (1981-1982), 65-80, <https://www.jstor.org/stable/3831276>.
- Helmreich, Jonathan E. *Gathering Rare Ores: The Diplomacy of Uranium Acquisition, 1943-1954*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Higginson, John. *A Working Class in the Making: Belgian Colonial Labor Policy, Private Enterprise, and the African Mineworker, 1907-1951*. Madison: University of Wisconsin Press, 1989.

Hilferding, Rudolf. *Finance Capital: A Study of the latest phase of Capitalist Development*, oversatt av Morris Watnick og Sam Gordon. London: Routledge & Kegan Paul, 1981.

Hobson, John Atkinson. *Imperialism: A Study*. London: George Allen & Unwin, 1902.

Hochschild, Adam. *Kong Leopolds arv: En beretning om grådighet, forferdelse og heroisme i det koloniale Afrika*, oversatt av Mie Hidle. Oslo: Pax Forlag, 2005.

Hogg, Garry. *Cannibalism and Human Sacrifice*. London: Robert Hale, 1958.

Horgar, Fartein. «Norges grusomme kolonihistorie». I *Stavanger Aftenblad*, 8. mars 2017. Hentet 14. mai 2024 fra https://www.aftenbladet.no/meninger/debatt/i/epkkQ/norges-grusommekolonihistorie?utm_source=kopierlink&utm_content=deleknapp&utm_campaign=topp.

Hornaday, William T. *Free Rum on the Congo: What it is Doing There*. Chicago: Woman's Temperance Publication Association, 1887.

Hunt, Nancy Rose. *A Colonial Lexicon: Of Birth Ritual, Medicalization, and Mobility in the Congo*. Durham: Duke University Press, 1999.

Jeal, Tim. *Livingstone: Revised and Expanded Edition*. New Haven: Yale University Press, 2013.

Jenssen-Tusch, Harald. *Skandinaver i Congo: Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i Den uafhængige congostat*. København: Gyldendalske Bokhandel Nordisk Forlag, 1902-1905.

Jewsiewicki, Bogumil. «Zaire Enters the World System: Its Colonial Incorporation as the Belgian Congo, 1885-1960». I *Zaire: The Political Economy of Underdevelopment*, redigert av Guy Gran og Galen Hull. New York: Praeger, 1979.

Johnstone, Harry. *George Grenfell and the Congo: A History and Description of the Congo Independent State and Adjoining Districts of Congoland*. New York: D. Appleton & Company, 1910.

Jürgensen, Jürgen. *Feber: Congo-fortællinger*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1911.

Justis- og beredskapsdepartementet. «Konvention med Den Internationale Kongoassociation». I *Norsk Lovtidende 1885*, 2. avdeling, 183-189, https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2015110481002_001?page=187.

Katzenellenbogen, Simon E. *Railways and the Copper Mines of Katanga*, redigert av John D. Hargreaves og George Shepperson. Oxford: Clarendon, 1973.

Kautsky, Karl. «Der Imperialismus». I *Die Neue Zeit* 32, 2 (1914): 908-922, <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>.

Kemp, Tom. «The Marxist Theory of Imperialism». I *Studies in the Theory of Imperialism*, 3. utgave, redigert av Roger Owen og Bob Sutcliffe, 15-34. London: Longman, 1976.

Kiernan, Ben. «From Irish Famine to Congo Reform: Nineteenth-Century Roots of International Human Rights Law and Activism». I *Confronting Genocide*, redigert av Payem Akhavan og René Provost. Dordrecht: Springer, 2011.

LaFeber, Walter. *The New Empire: An Interpretation of American Expansion 1860-1898*, 2. utgave. Ithaca: Cornell University Press, 1968.

Lagergred, David. *Mission and State in the Congo: A Study of the Relations between Protestant Missions and the Congo Independent State Authorities with Special Reference to the Equator District, 1885-1903*. Oversatt av N. Lee. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri, 1970.

Lenin, Vladimir. *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*. New York: International Publishers, 1939.

Lewis, Joanna E. «Empires of Sentiment; Intimacies from the Heart of the Nation». I *Journal of Imperial and Commonwealth History* 43, 2 (2015), 210-237.

Von Linné, Carl. *A General System of Nature*, redigert av William Turton. London: Lackington, Allen & Company, 1806.

- Louis, William Roger. «The Stokes Affair and the Origins of the Anti-Congo Campaign: 1895-1896». I *Revue belge de Philologie et d'Histoire* 43, 2 (1965), 572-584.
- Louis, William Roger og Jean Stengers. *Morel's History of the Congo Reform Movement*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Louwers, Octave. «Hommage au Roi Léopold II: Fondateur de l'empire colonial belge». I *Biographie Coloniale Belge*. Brussel: Falk Fils, 1948.
- Luxemburg, Rosa. *The Accumulation of Capital*, oversatt av Agnes Schwarzschild. London: Routledge & Kegan Paul, 1951.
- Makko, Aryo. *European Small States and the Role of Consuls in the Age of Empire*. Boston: Brill Nijhoff, 2019.
- Markowitz, Marvin D. *Cross and Sword: The Political Role of Christian Missions in the Belgian Congo, 1908-1960*. Stanford: Hoover Institution Press, 1973.
- McLynn, Frank. *Stanley: Sorcerer's Apprentice*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Miles, Tom. «Mass rape, cannibalism, dismemberment: U.N. team finds atrocities in Congo war». I Reuters, 3. juli 2018. Hentet 1. november 2024 fra <https://www.reuters.com/article/world/mass-rape-cannibalism-dismemberment-un-team-finds-atrocities-in-congo-waridUSKBN1JT2EE/>
- «Missionsoversigt». I *Norsk Missionstidende* 44, 1-24 (1889), 93-100, <https://www.nb.no/items/6b664b4d6072632c4219a122e31904cc?page=107>.
- «Missionsselskabets Generalforsamling og Jubilæum» i *Norsk Missionstidende* 47, 1-24 (1892), 178-181, <https://www.nb.no/items/33eb2c2d45b140325e2c1f892f7d8309?page=187>.
- Memmi, Albert. *The Colonizer and the Colonized*, redigert av Nadine Gordimer. London: Earthscan, 2003.
- Morgenstjerne, Syphilia. *Kongelig slaveleir: Historien om et terrorregime*. Nesbru: Forlaget Fritt og Vilt, 2002.

Morrison, William McCutchan. «Treatment of the Native People by the Government of the Congo Independent State». I *William McCutchan Morrison: Twenty Years in Central Africa* av Thomas Chalmers Vinson. Richmond: Presbyterian Committee of Publication, 1921.

Myhre, Jan Eivind. *Norsk historie, 1814-1905: Å byggje ein stat og skape ein nasjon*, 2. utgave. Oslo: Det Norske Samlaget, 2018.

Ndaywel è Nziem, Isodore. *Histoire générale du Congo: De l'héritage à la République Démocratique*, redigert av Théophile Obenga og Pierre Salmon. Paris: De Boeck & Larcier, 1998.

Nelson, Samuel H. *Colonialism in the Congo Basin: 1880-1940*. Athens, Ohio: Ohio University Press, 1994.

Neuwinger, Hans Dieter. *African Ethnobotany: Poisons and Drugs*, oversatt av Aileen Porter. London: Chapman & Hall, 1996.

Nilsson, David. «Sweden-Norway at the Berlin Conference 1884-1885: History, National Identity-making and Sweden's Relations with Africa». Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 2013.

«1933: Sir Norman Angell». Hentet 7. april 2024 fra <https://www.nobelpeaceprize.org/prisvinnere/1933-article1297-902.html>.

Northcott, Cecil. *David Livingstone: His Triumph, Decline and Fall*. Philadelphia: The Westminster Press, 1973.

Northrup, David. *Beyond the Bend in the River: African Labor in Eastern Zaire, 1865-1940*, redigert av James L Cobban. Athens, Ohio: Ohio University Press, 1988.

Omino, E. A. *Flora of Tropical East Africa*, redigert av H. J. Beentje og S. A. Ghazanfar. Rotterdam: A. A. Balkema Publishers, 2002.

Ongre, Aksel. «Norske leger i Kongo: 1885-1908». I *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 132, 12-13 (2012): 1490-1495, <https://tidsskriftet.no/2012/06/medisinsk-historie/norske-leger-i-kongo-1885-1908>.

- Orkla Industrimuseum. «Den grenseløse Foretningsmannen». Hentet 9. november 2024 fra <https://oi.no/den-grenselose-foretningsmannen>.
- Owen, Roger og Bob Sutcliffe. *Studies in the Theory of Imperialism*, 3. utgave. London: Longman, 1976.
- Pakenham, Thomas. *The Scramble for Africa: 1876-1912*. New York: Random House, 1991.
- Porter, Bernard. *Critics of Empire: British Radicals and the Imperial Challenge*. London: I. B. Taurus, 2007.
- Rannard, Georgina og Eve Webster. «Leopold II: Belgium ‘wakes up’ to its bloody colonial past». I *BBC*, 13. juni 2020. Hentet 7. november 2024 fra <https://www.bbc.com/news/world-europe-53017188>.
- Rasmussen, Josephine Munch og Vibeke Maria Viestad. «Curation by the Living Dead: Exploring the Legacy of Norwegian Museum’s Colonial Collections». I *Critical Arts* (2021), 1-21, <https://doi.org/10.1080/02560046.2021.1979064>.
- Reeves, Jesse S. «The Origin of the Congo Free State, Considered from the Standpoint of International Law». I *The American Journal of International Law* 3, 1 (1909): 99-118, <https://doi.org/10.2307/2186209>.
- Reid, Benjamin Lawrence. *The Lives of Roger Casement*. New Haven: Yale University Press, 1976.
- Reiersen, Elsa. «The Commercial Empire of Christian Thams in Africa». I *Universitetet i Bergen*. Hentet 9. november 2024 fra <https://www.uib.no/en/rg/coloniaaltimes/78121/commercial-empire-christian-thams-africa>.
- Van Reybrouck, David. *Kongo: Historien of Afrikas hjerte*, oversatt av Guro Dimmen. Oslo: Font Forlag, 2011.
- Roeykens, August. «Le genie de Léopold II et la Conférence géographique de Bruxelles de 1876». I *La Conférence de géographie de 1876: Recueil d'études*. Brussel: Académie royale des Sciences d’Outre-Mer, 1976.

- Said, Edward W. *Orientalismen: Vestlige oppfatninger av Orienten*, oversatt av Anne Aabakken. Oslo: Cappelen Damm, 2018.
- Samarin, William J. *The Black Man's Burden: African Colonial Labor on the Congo and Ubangi Rivers, 1880-1900*. Boulder: Westview Press, 1989.
- Schumpeter, Joseph. *Imperialism and Social Classes: Two Essays by Joseph Schumpeter*, oversatt av Heinz Norden. Cleveland: Meridian Books, 2007.
- Semmingsen, Ingrid. *Veien mot Vest, annen del: Utvandring fra Norge til Amerika, 1865-1915*. Oslo: Aschehoug, 1950.
- Simonsen, Anne Hege. «Utlandet i norsk presse». I *Norsk presses historie, 1660-2010, Bind 2: Parti, presse og publikum, 1880-1945*, redigert av Rune Ottosen, 305-311. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Slade, Ruth. «English Missionaries and the Beginning of the Anti-congolese Campaign in England». I *Revue belge Philologie et d'Histoire* 33, 1 (1955), 37-73.
- Spencer, Herbert. *The Principles of Biology, bind 1*. London: Harrison & Sons, 1898.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. «Three Women's Texts and a Critique of Imperialism». I *Critical Inquiry* 12, 1 (1985), 243-261, <https://www.jstor.org/stable/1343469>.
- Stengers, Jean. «King Leopold's Imperialism». I *Studies in the Theory of Imperialism*, redigert av Roger Owen og Bob Sutcliffe. London: Longman, 1972.
- Stråth, Bo og Francis Sejerstad. *Union og demokrati: Dei sameinte rike Noreg-Sverige, 1814-1905*, oversatt av Eldbjørg I. Hovland. Oslo: Pax Forlag, 2005.
- Sæther, Ellen Miøen. *Johan Adolf Rønning: Prestesønnen som dro til Fristaten Congo*. Kristiansand: 2020.
- Talle, Aud. *Afrika-kulturer og samlinger: Guide til utstillingen Afrikanske kulturer*. Oslo: Etnografisk Museum, 1999.

- Taunt, Emory H. *Report by Lieutenant E. H. Taunt, U.S.N.* Brev til William Whitney. Napoli: 26. februar 1886, <https://www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/u/us-navy-congo-river-expedition-1885.html#rep>.
- Tokle, Bjørn. *Christian Thams: Arkitekten, gründeren og verdensmannen*. Orkanger: Orkla Grafiske, 2010.
- Tuckey, James Hingston og Christian Smith. *Narration of an Expedition to Explore the River Zaire, Usually Called the Congo, in South Africa, in 1816, Under the Direction of Captain J. K. Tuckey, R. N. To which is Added, the Journal of Professor Smith; and Some General Observations on the Country and Its Inhabitants*. London: John Murray, 1818.
- Twain, Mark. *King Leopold's Soliloquy: A Defense of his Congo Rule*, 2. utgave. Boston: P. R. Warren & Company, 1905.
- United States Committee on Foreign Relations. «Occupation of the Congo Country in Africa». I *1884 United States Diplomatic Report on the Congo Free State*. 48th Congress, 1st session. Report No. 393 (Mars 1884).
- Vangroenweghe, Daniel. *Leopold II en Kongo: Het Evenaarsdistrict en het Kroondomein, 1885-1908*. Brugge: Copetheek Belgie, 1985.
- Vangroenweghe, Daniel. «Casement's Congo Diary, One of the So-called Black Diaries, was not a Forgery». I *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 32 (2002), 321-350, <https://www.journalbelgianhistory.be/nl/journal/belgisch-tijdschrift-voor-nieuwste-geschiedenis-2002-3-4/casements-congo-diary-one-so-called>.
- Vangroenweghe, Daniel. *Voor rubber en ivoor: Leopold II en de ophanging van Stokes*. Leuven: Van Halweyck, 2005.
- Vangroenweghe, Daniel. «The 'Leopold II' concession system exposed to French Congo with as example the Mpoko Company». I *Revue belge d'Histoire contemporaine* 3, 4 (2006), 323-372.
- Vanthemse, Guy. «The Historiography of Belgian Colonialism in the Congo». I *Europe and the World in European Historiography*, redigert av Csaba Lévai. Pisa: Edizioni Plus, Pisa University Press, 2008.

- Veblen, Thorstein. *The Theory of Business Enterprise*. New York: Charles Scribner's Sons, 1904.
- Veblen, Thorstein. *Imperial Germany and the Industrial Revolution*. New York: Macmillan, 1915.
- Vellut, Jean-Luc. *La mémoire du Congo: Le temps colonial*. Gent: Snoeck Publishers, 2005.
- Viaene, Vincent. «King Leopold's Imperialism and the Origins of the Belgian Colonial Party: 1860-1905». I *The Journal of Modern History* 80, 4 (2008): 741-790, <https://www.jstor.org/stable/10.1086/591110>.
- Wehler, Hans-Ulrich. *Das deutsche Kaiserreich: 1871-1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1973.
- World Population Review. «Largest Cities by Population 2024». Hentet 21. april 2024 fra <https://worldpopulationreview.com/world-cities>.
- Wæhle, Espen. «Historien bak kongosamlingen». I *Årbok for Bergen Museum: 2007-2008* (2008), 54-60.
- Wæhle, Espen. «Kolonitidens neglisjerte entreprenører tynt mellom profitthunger og stormannsgalskap i Fristaten Kongo». I *Kolonitid: Nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet*, redigert av Kirsten Alsaker Kjerland og Knut M. Rio. Oslo: Spartacus Forlag, 2009.
- Wæhle, Espen. «Kolonialismens dampende flodfartøy i Kongostaten». I *Mennesket og Havet 2019: Årbok for Norsk Maritimt Museum*, redigert av Elisabeth S. Koren. Trondheim: Museumsforlaget, 2019.
- Zantop, Susanne. *Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770-1870*, redigert av Stanley Fish og Fredric Jameson. Durham: Duke University Press, 1997.